ВСЕСВІТНІ ПОХОДЕНЬКИ КАПІТАНА НЕБРЕХИ

Ілюстрації А. П. Василенко

ЗОРЯНІ МАНДРИ КАПІТАНА НЕБРЕХИ

Фантазія-жарт

Друже читачу!

Якщо ти готовий напнути на бушприт думки вітрила фантазії і брати на абордаж каравели, по самі поруччя навантажені добірними пригодами, перегорни сторінки новітньої історії зоряних мандрів, і перед тобою відкриються безмежні простори Всесвіту, як колись вони відкривалися перед очима капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи та його вірного штурмана Азимута.

А втім, за сухим торохтінням істориків і безбарвним переліком найдивовижніших відкриттів ти не побачиш на весь велетенський зріст романтичної постаті капітана Небрехи. Від його живого, неповторного образу залишився самий протез. Та якщо подумати, що залишилося б від легендарного барона Карла Фрідріха Ієроніма Мюнхгаузена, славетного капітана Христофора Боніфатійовича Врунгеля та невтомного зорепрохідця Йона Тихого, якби про них писали кваліфіковані історики?

Я близько знав капітана Небреху, він сам розповідав мені, як піднімав фотонні вітрила, коли несподівано налітали нечутні променеві урагани, ставав на орбітальний якір тяжіння біля таємничих незайманих планет і смажився під променями Ста дев’яноста трьох Сонць!

І я хочу, друже, щоб ти теж почув його трохи хрипкий спокійний голос:

— Треба вам сказати, я визнаю лише голі, як щогли у штильову погоду, факти, і в моїх розповідях немає ані атома вигадки...

Тому я й записав деякі його правдиві розповіді.

Н. Е. ЗАТУЛИВУХО,

кандидат усіх неісторичних наук, бо їх більше.

Розповідь перша

СУВЕНІР КАПІТАНА НЕБРЕХИ

— Через оцю грудку мій штурман Азимут мало не перетворився на елементарну інфузорію, — недбало сказав капітан Небреха, демонструючи мені нічим не показну грудку сухої сірої землі.

Я гостював у капітана другий тиждень, звик уже до незвичайних пригод, спогадами про які жив Небреха. Але це неприродне поєднання "грудка землі — штурман Азимут — інфузорія" — вразило навіть мене.

Цього ранку ми пили каву і палили люльки у тій всесвітньовідомій кімнаті, стіни якої чули найдивовижніші розповіді зоряних капітанів, найхитріші запитання інтерв’юерів, найнеймовірніші гіпотези вчених і найдотепніші жарти популярних на всіх космічних трасах гумористів. Подумати тільки: ось на цьому старому столі, на якому парує наша кава, сам капітан Козир вирізав ножем схему планетної системи трьох Сонць і в кутку вирахував орбіти. У музеї космічних мандрів давно зазіхали на цей столик і спеціально тримали пишномовного фахівця, аби той щодня приходив до капітана Небрехи канючити цю реліквію. Та легше вмовити Пізанську вежу стати струнко, аніж Небреху поступитися хоч одним своїм сувеніром.

Це були справді скарби. З кожної зоряної експедиції капітан Небреха привозив один, а то й два сувеніри. Оцей справжній зуб справжнього дракона привезено з Магелланової Хмари. У тубільців сузір’я Риб він на блискучу бляшанку з-під консервів виміняв гачок, який сам шукає здобич. Ось чому у капітановому камбузі (сучасні зорепрохідці люблять стародавні терміни) завжди шкварчить на сковороді свіжа риба. А в тому прозорому глеку лежить непідробний порох з Чумацького Шляху. Ого! Капітан топив свої вуса у кухлі пива в сузір’ї Рака і ганявся за двома зайцями в сузір’ї Гончих Псів…

Та стійте! Ви ще не знайомі з самим капітаном! Ось він весь перед вами, як колись казали, від бушприта до клотиків, а точніше — від кінчиків хвацько закручених вусів до старого рипучого протеза, що його Небреха власноручно змайстрував з латунної штанги після катастрофи на кометі Галлея. Голова його давно стала схожою на блискучу кулю, а засмагле під 193 Сонцями обличчя — на карту синоптика, але блакитні очі досі виграють, як новенькі гудзики. Ось зараз капітан запалить люльку, і ви почуєте історію, яку ще ніхто і ніколи не чув…

Але прошу хвильку уваги! Ще одне маленьке пояснення! Якщо твою думку, мій читачу, огорне чорна тінь невіри, згорни цю книгу і більше ніколи навіть не дивись в її бік. Запевняю тебе, капітан Небреха — найправдивіша людина у Всесвіті. Такого правдолюба тобі не знайти, хоч шукай від півострова Ямал і аж до Великого Воза.

— Якби я розгубився і забарився ще на хвилину, я, можливо, не зібрав би від Азимута навіть молекул, — задумливо мовив капітан Небреха, зручно вмощуючись у глибокому командорському кріслі, яке колись зняв із розбитого зорельота. Його протез ліг горизонтально і грізно дивився на мене, як цівка важкого кулемета.

— Ви, мабуть, чули про так званий парадокс часу? — почав він свою розповідь. — Людина літає собі, літає, повертається на Землю, а на рідній планеті збігли тисячоліття. Але чи гадали ви, що цей парадокс може повернутися на всі 180 градусів і закинути вас аж до мастодонтів?

А я мав клопіт із цим вертким парадоксом, сто комет і тисяча астероїдів йому у боки! Між іншим, це я назвав його "час-перевертень". Якщо хочете мати точні подробиці, візьміть 1375-й "б"том зоряної енциклопедії, сторінка 812, двадцять четвертий рядок згори.

Ми з штурманом Азимутом поверталися на моїй коробці з Місяця на Землю. А щоб ви знали, мій штурман був чоловік статурний: не так, щоб величенький, а метрів зо два з гаком залюбки вміщалося між його тім’ям та п’ятами. Сили він був нелюдської. На Місяці піднімав мою коробку разом зі мною однією рукою. Чубатий, вусатий, хлопець з таких, про яких кажуть "скафандр наопашки". Та він і справді до пуття ніколи не застібався.

Уже поминули межу тяжіння між Місяцем і Землею, коли раптом: торох-торох! Трусонуло так, що в мене й досі всі кістки переплутані. Світ мені став шкереберть, перед очі плавають зірки, а я навіть не знаю, чи нову галактику бачу, чи я сам їх від удару посіяв. Азимут лежить на підлозі і лупає очима, а проте чудесно зорієнтувався: голова у нього була на північ, ноги на південь, а руки відповідно — одна на схід, друга на захід.

А що з ракетою сталося! Двигуни стрибнули з корми на ніс, а наші ходики потупцювали навпаки. Але ми ще не знали, що потрапили в згубні обійми протилежного часу!

Азимут підвівся, виплюнув два зуби і прохрипів:

— Пронесло! Це була якась приблудна комета…

Тільки-но я роззявив рота, щоб відповісти йому, коли знову — торох-торорох!

Коли я отямився, то відчув, що двигуни мовчать, а тіло моє наче прикуте до підлоги. Далебі, повернулося тяжіння, подумав я.

Я розплющив одне око і обвів поглядом ракету. Такого безладдя я в житті не бачив. Звідусіль звисають обірвані дроти, прилади вивернули свої різноколірні тельбухи, куди не кинь оком — жодної цілої речі. А серед цього хаосу на купі всілякого мотлоху сидить Азимут і нажахано дивиться в ілюмінатор. Руки у нього трусяться, весь він сіпається і взагалі скидається на божевільного.

— Де ми? — якомога спокійніше запитав його я.

— На Землі! — ляскаючи зубами, відповів він. — Але тут коїться кінець світу! Мертві встають з-під землі!

Ну, хто б на моєму місці не подумав, що Азимут таки з'їхав з глузду? Хто поставив би інший діагноз?

Але — неймовірно! — я помилився.

Коли я глянув у ілюмінатор, серце в мене похололо, наче я в самому купальному костюмі вискочив у космос.

Це було якесь марення. Це було ніби кінофільм, який пустили навпаки. І в скаженому темпі.

А слід вам сказати, що переплутати щось ми не могли, бо приземлилися в хрестоматійній місцевості. Це був Єгипет, і не просто Єгипет, а знаменита Долина Царів, фантастична долина кам'яної геометрії пірамід. Отже, ми орієнтувалися, як у себе в хаті.

Але це був неймовірний світ!

Сонце сходило на заході і сідало на сході. Люди кумедно метушилися назадгузь. Вони виходили живі з вогню і сухі з води. Нічого не народжувалося і не вмирало, а несподівано з'являлося готовеньке, щоб потім безслідно зникнути. Здавалося, ніби якийсь чарівник до

всього торкається своєю паличкою, щоб викликати з небуття казкові картини. Це була сама історія, яку перед нами крутили з кінця.

Страшна розгадка цієї таємниці забриніла в моєму мозку. Невже нас засмоктав протилежний час? Коли так, то зараз з-під землі піднімуться когорти Наполеона, щоб з самого кінця і до самого початку повторити жорстоку битву з безжалісними мамелюками тодішнього володаря Єгипту Мурада. А коли двобій дійде до початку і війська мальовничо вишикуються після битви, яку вони щойно повторили, як учні таблицю множення, з кінця, сам Наполеон Бонапарт позадкує на білосніжному коні перед свіжими, як після відпочинку, військами і скаже:

— Солдати! Сорок віків дивляться на вас з висоти цих пірамід!

Я ввімкнув звук, щоб на власні вуха почути цю афористичну промову.

І що ви думаєте?

Все було точнісінько так, як я й передбачав. Та я не врахував однієї дрібниці: великий завойовник не тільки все робив навпаки, а й говорив навпаки! Він підняв руку і проверещав:

— !дімаріп хиц итосив з сав ан ясьтялвид віків короС! итадлоС Авжеж, багатьох див я тоді надивився.

Чавунні ядра відскакували від циклопічного обличчя сфінкса і стрибали точнісінько в жерла французьких гармат, а Ніл невтомно ніс свої води не в Середземне море, а в глиб чорного континенту. Я бачив, як раби розбирали піраміди і по камінчику розтягали храми та палаци, поки в долині не залишилося жодної будови. Я бачив, як пустеля зацвіла, і в її джунглях несамовито ревли жахливі ящури. Я дивився на все це і тихенько вітав себе з тим, що моя стара коробка надійно захищає нас від руйнівного впливу часу.

Та настав момент, коли Земля зробилася голою, як школярський глобус. Хіба що тільки по глобусу не повзають брудні слимаки і драглисті потвори. Але й по Землі вони не довго плазували. Час-ненажера вправно злизав їх з поверхні.

А потім і сама Земля почала поволі розпорошуватися і танути у часі!

І тоді Азимутові нерви не витримали.

— Капітане! — зойкнув він. — Ви бачите, капітане? Гине матінка-Земля! Я збережу її і буду до скону свого носити на серці!

Не встиг я йому заперечити, як він вистрибнув з ракети. Хоч би застебнувся! Але для нього правила техніки безпеки не існували.

За хвилину він вже знову був у ракеті і, хекаючи, поклав на пульт величезну брилу чорного базальту. Але йому не довелося носити її на серці, бо невблаганний час не жалував його.

Він мінявся щомиті.

Спочатку зникли зморшки, наче їх старанно витерли гумкою. Потім зійшли нанівець вуса. А за півхвилини замість кремезного штурмана із скафандра визирав тонкий, як жердина, і незграбний недоросток. Ще за п’ятнадцять секунд він уже мав габарити першокласника і пірнув у скафандр з головою. Вершок скафандра опав, і було ясно, що Азимутові вже не визволитися з нього без сторонньої допомоги.

Я виловив його з надр космічного одягу тієї миті, коли бідолаха про щось несамовито галасував незрозумілою мені мовою. Та я все ж таки второпав, що він категорично вимагав пелюшок…

Треба було негайно рятувати Азимута. Я блискавично увімкнув усі двигуни і рвонув у простір. Я знав, що летітиму довгі роки,

дотримуючись режиму сонячного променя. Адже на Землі все мало відбутися з самого початку і аж до сучасного кінця…

…Капітан Небреха вибив на свою чорну долоню люльку і закінчив розповідь:

— Ось вам пригода з грудкою землі! Це все, що залишилося від базальтової брили, яку буквально видер з бездонної пащі часу хоробрий Азимут.

— А що залишилося від нього самого?! — мимоволі вихопилось у мене.

— Нічого йому не сталося, — заспокоїв мене капітан. — Азимут живий і здоровий. Зараз йому вже одинадцять років, і він навчається у школі для обдарованих дітей.

Розповідь друга

РОЗМОВА З ДЗЕРКАЛОМ

Коли гостюєш у капітана Небрехи, ніколи не вгадаєш, яка несподіванка чатує на тебе. Скільки разів я бачив його почорнілу від тютюну та часу люльку! Але мені й на думку не спадало, що ця неоковирна люлька — єдина реліквія єдиної за своєю космічно-історичною вагою міжсвітової зустрічі! І це була не просто зустріч двох цивілізацій…

Того теплого безжурного вечора ми сиділи на веранді і слухали романтичні казки моря, які з ласкавим шерехом шепотіли прибережній ріні прозорі хвилі.

Капітан Небреха палив свою люльку. На столику стояла полірована скринька з пахучим тютюном. Ось капітан востаннє затягнувся, вибив присок на долоню і кинув люльку на стіл.

На лівому боці люльки був якийсь напівстертий незрозумілий напис. Я ніколи не намагався його розібрати, бо капітан Небреха вільно володів трьома сотнями чужопланетних мов і міг писати будь-якою з них. А в його домі було стільки див, що вони просто не могли не відвернути мою увагу від якихось там закарлючок.

Отже, уявіть мій подив, коли люлька віддзеркалилася на гладенькій поверхні тютюнової скриньки, і я несподівано для самого себе прочитав на цьому дзеркальному відбитку прізвище мого гостинного господаря.

— "Небреха!" — вигукнув я, вражений до краю.

— Що? — не зрозумів він мене.

— Тут написано "Небреха", — схвильовано пояснив я. — Але чому…

— У цій хаті, — урочисто зупинив мене міжзоряний вовк, — ви знайдете десятки, якщо не більше, різних "чому". Але історія цієї люльки і справді може здатися цікавою. Ви не повірите, що через цю непоказну на перший погляд люльку мало не наклали головою дві з половиною сотні найхоробріших у галактиці мисливців, кожен з яких був членом Всесвітнього об’єднання планетних Товариств Мисливців та Рибалок. Якби я запізнився ще на хвилину…

Він підвівся і, кульгаючи на ліву ногу, пошкандибав до кімнати. Секунд із тридцять він рипів там протезом і шарудів на полицях, коли нарешті повернувся з пляшкою, припорошеною густим космічним пилом. У пляшці була ота кавказька рідина, яку медичні світила ще на світанку космічних польотів визнали антиречовиною. Та Небреху ніколи не лякала страхітлива перспектива анігілювати. З кишені капітан добув дві

склянки. Він перехилив стандартну дозу антиречовини, хукнув, набив люльку медовим тютюном і розтанув у вулканічних хмарах диму.

— Авжеж, ще хвилина — і від членів Всесвітнього об’єднання Мисливців та Рибалок залишилися б самі скафандри з потрощеними кістками, — почув я з хмари спокійний, як завше, голос капітана Небрехи.

— Загалом, це мала бути лише весела прогулянка, товариський пікнік на одній планеті в сузір’ї Дракона, — почав він свою розповідь. — єгері правління вистежили там прекрасну потвору. Уявіть собі гігантську крокодилячу морду на зміїному тілі завтовшки з ракету. Додайте до цієї химери велетенські крила птеродактиля, причепіть довжелезний хвіст, засіяний гостряками, що надто нагадували старовинні палі, поставте усю цю надбудову на двісті п’ятдесят товщенних лап, з яких навсебіч стирчать жахливі пазурі, і матимете повний портрет. Принаймні копію.

Цей казковий монстр перетравлював навіть каміння і вже встиг зжерти половину власної планети. Не було ніяких сумнівів, що коли потвора житиме і далі, вона поглине усю планету. Про наслідки такої зажерливості не хотілося й думати. Зрозуміло, зникнення цілої планети порушило б закон всесвітнього тяжіння, що, безперечно, спричинилося б до безпрецедентної космічної катастрофи в сузір’ї Дракона. Усі цивілізації сузір’я благали нас прийти негайно на поміч.

Я одержав запрошення на ці видатні лови за номером 251 і одразу почав готуватися до старту. До моєї старої коробки летіли набої, запасні скафандри, медичні пакети, десятистволки, паки тютюну, балони з рідким киснем, консерви, ящики "Мисливської"… Словом, я не мав вільної ані хвилинки, щоб ще раз перевірити маршрут. А штурман Азимут був тоді у відпустці.

Очевидно, це й призвело до мізерної помилки, а найдрібніші помилки, треба вам сказати, набувають у космосі воістину космічних масштабів.

Азимут потім довів мені, що під час старту я схибив на якусь півмільйонну частку секунди.

Як я лишився живий, мені й досі незрозуміле. Коробка ковтала мільярди кілометрів непередбаченого маршруту з швидкістю світла. А коли поглинаєш Всесвіт із швидкістю світла, перед твоїми очима стоїть одна й та ж незмінна картина. І стоїть, аж поки почнеш гальмувати. Річ у тому, що нові світлові хвилі не встигають тебе наздогнати, а давні — від тебе втекти, і ти бачиш лише ту світлову картину, з якою ніздря у ніздрю летиш у просторі. Коротко кажучи, бачиш заспокійливу порожнечу і раптом вганяєшся в якесь небесне тіло завбільшки з наш Юпітер… Ось що таке мандрувати у Всесвіті навмання.

Але я, видно, народився у зоряній сорочці або просто під щасливою зорею. Найменший метеорит не перетяв мою незаплановану трасу. Тільки коли ходики показали, що вже пора стишуватися, і я натиснув на гальма, то побачив, на яку небезпеку наражався.

За усіма розрахунками я вже мав бути в сузір’ї Дракона, а раптом опинився зовсім в іншому місці, на маловідомій стежці Чумацького Шляху. Великий і Малий Вози ледве бовваніли у зоряній куряві.

Я зупинив коробку, аби роздивитися серед зірок, і раптом помітив, що поруч мене завис зореліт точнісінько такої ж конструкції, як і мій. Навіть латки були однаковісінькі. Космічні мікролітражки стояли ніс у ніс, як собаки, коли знайомляться.

Мені фантастично щастило! Отак — ні сіло ні впало — зустрітися з братом по розуму в глухому закутку Всесвіту! Тепер я вигадаю час хоча принаймні б на орієнтації, бо знати не знав, куди залетів.

Я миттю вискочив з коробки, а далі…

А далі, якщо ви хоч раз посміхнетеся, я не розповідатиму!

З чужого зорельота теж вискочив космонавт, і тієї ж миті він закляк так само, як закляк я: він і я бачили перед собою копію один одного!

Якби я мав брата-близнюка, то й тоді б ми не були такі подібні. Я бачив попереду самого себе, від вусів до протеза! Я бачив себе з усіма подробицями! Одне тільки відрізняло нас: там, де в нього було праве око, у мене було ліве, а де у нього було ліве, у мене праве. У мене протез — замість лівої ноги, а в нього — замість правої…

Коли б не ці дрібниці, ніхто б не розібрав, де він, а де я.

Я ступив крок уперед з правої ноги, а він ступив з лівої. Ми простягли один до одного руки, але потиснути їх нам не вдалося. Мені здалося, ніби я торкнувся дзеркала. Він теж здивовано звів брови. І взагалі ми діяли напрочуд синхронно.

Ми одночасно роззявили рота і в один голос привіталися:

— Привіт!

— Привіт!

А потім в унісон відрекомендувалися:

— Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха.

— Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха.

З подиву у мене замакітрилося в голові. Та я не розгубився. За усіма ознаками, переді мною стояв непідробний капітан Небреха.

Але ж я теж капітан Небреха! Цю неймовірну крутиголовку слід було негайно розв’язати.

— Звідки ви прилетіли? — спитав я його.

— Звідки ви прилетіли? — спитав він мене.

— Із Землі, — відповів я.

— Із Землі, — відповів він.

От вам це важко навіть збагнути, а нам ще важче було порозумітися! Ми говорили таким собі дуетом. Що я казав, теж саме тієї ж миті казав він, а що казав він, тієї ж миті повторював я. Випередити його я не здолав і на півслова. Так само, як і він мене. З однаковим успіхом ми могли б втекти від власної тіні. Якщо хочете хоч трошки уявити, спробуйте у порожній кімнаті гомоніти з дзеркалом. Іноді мені навіть моторошно ставало.

Ми обидва один одного питали і обидва один одному відповідали. Але щоб спростити діалог, я не буду повторювати репліки. Я пам’ятаю його дослівно, наче розмовляв тільки вчора.

Ось послухайте:

— Куди прямуєте?

— На полювання.

— І я теж.

— А вас не дивує цей неймовірний збіг?..

— І ця прозора перепона?..

— Атож!

— На вашу думку, що це таке?

— Межа між світом та антисвітом?

— Мабуть, вона.

— Подумати лишень, я перший з людей на власні очі уздрів антисебе!

— І ці рідні антивуса…

— І цю стару антилюльку…

— До речі, ви помітили?

— Що межа коливається?

— Так, ніби по ній котяться повільні хвилі…

Ми чудово порозумілися. Очевидячки, наші думки були цілком тотожні. Та чого тільки у Всесвіті не буває! Але якщо поміркувати, інакше не могло і бути.

— Певне, тут є невідомі течії між світом та антисвітом.

— І тоді…

— Друже антику, перевіримо наше припущення. Покладімо на хвилі цієї течії наші люльки…

— А самі візьмемося поки що за розрахунки.

— Авжеж! Час покаже…

— До завтра!

— До завтра!

Розмова з антисобою мала свої переваги. Наприклад, не треба було домовлятися про термін експерименту. І так було цілком ясно, що ми ухвалимо однакове рішення.

Ми синхронно поклали до ніг люльки і попрямували до своїх коробок. Приємно було працювати, знаючи, що поряд з тобою порпається в зоряних картах антити — антиславетний антикапітан Анти-Небреха. З однаковими думками, з однаковими прагненнями, з однаковою долею. Цілу добу я крутив "козячі ніжки" і схвильовано думав, чи вдасться наш геніальний експеримент. Мозок мій був у такому нелюдському збудженні, що розрахунки до нового маршруту в сузір’я Дракона я склав із швидкістю великого електронного обчислювача — за п’ятнадцять секунд.

За останніми годинами доби, яку я, безумовно, разом з Анти-Небрехою згаяв на експеримент, я слідкував, підстрибуючи з нетерплячки. Як мені кортіло трохи підігнати уперед стрілки ходиків! Але я стримував себе, бо за два кроки від мене у своїй антикоробці підстрибував Анти-Небреха, і його теж так крутило, що хоч одягай гамівну антисорочку.

Але тільки-но стрілки показали час, як я кулею вилетів з ракети.

Чи варто нагадувати про те, що Анти-Небреху теж наче хтось вистрілив? Словом, ми прибули на місце одночасно.

Не вагаючись ані мікросекунди, ми схопили наші люльки і, танцюючи на осі протезів, заволали:

— Хай живе антисвіт! Вдалося!

А танцювати було чого: ми тримали в руках антилюльки. Я спочатку навіть не знав, з якого кінця її запалити. Зрозумійте мене правильно, раніше на моїй люльці з правого боку було факсиміле, а з лівого боку — карб. А за добу факсиміле і карб помінялися місцями!

Які наукові висновки можна було зробити з цієї видатної події? Перше: між світом та антисвітом існують у часі та просторі якісь недосліджені течії. Друге: між світом та антисвітом є якийсь третій стан матерії, де енергетичний заряд будь-якої речі міняється на протилежний знак, — адже в руках ми тримали антилюльки і не анігілювали! І знаєте що, іноді мені спадає божевільна думка, що не люльки, а наші коробки помінялися місцями! І тоді перед вами сидить не старий капітан Небреха, а його двійник з антисвіту! І я, міжзоряний вовк, навіть не здогадуюсь, що моє праве око насправді ліве і навпаки!

Так, це відкриття неймовірно розширює обрії науки…

Ми стояли один проти одного і ладні були кинутися в обійми. Але прозора межа не дозволяла нам навіть доторкнутися один до одного. На очах Анти-Небрехи блищали сльози, мені теж щеміло…

— Бувай, антику! — одноголосне попрощалися ми. — Щасливої тобі дороги!

Ми посідали у свої коробки і обережно дали задній хід, щоб не зруйнувати Великої Межі…

І зараз я не годен второпати, навіщо ми так швидко розпрощалися? Адже мудрішої, освіченішої, чемнішої, вихованішої, винахідливішої і хоробрішої людини, ніж антикапітан Анти-Небреха, я не зустрічав і вже, мабуть, не зустріну.

— Тільки в його геніальній голові, — захлинався у дифірамбах капітан Небреха, — могла народитися ця блискуча ідея! Завдяки його світлим думкам вперше за історію зоряних польотів було експериментальне перевірено, чи існує прямий матеріальний зв’язок між світом та антисвітом!

Я слухав капітана Небреху і відчував, що ми взяли не той курс і схибили не на якусь там жалюгідну секунду, а на цілих дві години розмови.

— А потвору зловили? — ввічливо і делікатно нагадав я.

— Атож! — схаменувся капітан Небреха і хлюпнув у склянки антиречовини. — Коли я прибув на недоїдену планету, потвора махала крильми і своїми двомастами п’ятдесятьма лапами тримала за комір двісті п’ятдесят найдосвідченіших у Всесвіті мисливців. Та на мене в чудовиська лапи не вистачило, і мені тільки й лишилося, що врятувати цивілізації в сузір’ї Дракона. Скажу вам, що стріляв я спокійно, як у міському тирі. Але я хотів би ще раз повернутися до того моменту, коли наймудріший з антикапітанів, а він, безперечно, теж разом з цивілізаціями Анти-Дракона врятував цвіт мисливства та рибальства антисвіту…

Ні, капітана Небреху таки несила збити з обраного ним курсу!

Розповідь третя

ЦІКАВА АРИФМЕТИКА

Нині навіть школярі знають, що в хатній бібліотеці капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи було 1000 наукових фоліантів, кожен з яких мав не менше 1000 сторінок і важив не менше трьох кілограмів: капітан терпіти не міг легковажних праць.

От і уявіть собі мій подив, коли серед цих вагомих (у власному і в переносному розумінні цього слова) творів я побачив тонюсіньку дитячу книжечку "Цікава арифметика". Вона важила не більше 100 грамів і мала не більше 100 сторінок.

Я перегорнув кілька сторінок і переконався, що з примітивними задачами, які заповнювали цю брошуру, впорався б навіть першокласник-другорічник.

А проте в підручнику історії космонавтики цього факту чомусь немає, хоч пов’язаний він справді з незвичайною пригодою. Більш того, в історії навіть не згадується, що найславетніший серед зоряних капітанів мав у своїй бібліотеці дитячу книжку.

Але розповім все до пуття, щоб раз і назавжди зліквідувати цей ганебний історичний недогляд.

Було це так.

— Капітане, — мовив я, коли з першого до останнього рядка простудіював "Цікаву арифметику", — що ви, енциклопедист і зореплавець, знайшли у цій захалявній книжці для початківців?

— Саме те, — відгукнувся капітан Небреха, — чого ви не зауважили. Цю книжку випустило у світ видавництво "Ребус". А видавництво "Ребус", щоб ви знали, міститься не де-небудь, а на планеті Кібері, в сузір’ї Волопаса. Якби отам я питав отак безглуздо, як оце ви, я б не сидів зараз перед вами, і ви не перегортали б цієї книжки. Якби моя спостережливість зрадила мені хоч на хвилину…

Небреха взяв у мене з рук "Цікаву арифметику" і зарипів на протезі до книжкових полиць. Там він поставив її на чільне місце — між двома найгрубішими фоліантами у могутніх панцирах синтетичних обкладинок. Маленька книжечка ніби розтанула серед книжкових динозаврів.

Капітан повернувся до мене, знову вмостився у кріслі і ще раз підкреслив:

— Авжеж, якби моя спостережливість зрадила мені хоч на хвилину, ви б зараз не бачили капітана Небреху, а штурман Азимут уже ніколи не навчався б у школі для обдарованих дітей...

— Планету Кіберу ми відкрили третього року плавання у величних просторах Волопаса, — почав він свою, як завжди, захопливу розповідь. — Зірка, навколо якої обертається Кібера, далеко осторонь верстових галактичних шляхів, і тому не дивно, що ми з Азимутом перші ступили на грунт планети: мій штурман завжди обирав ще не звідані маршрути.

Наші відвідини мали величезну історичну та наукову вагу. Правда, не стільки для Землі, як для Кібери. І знаєте чому? Бо на Кібері розвиток пішов зовсім в інший бік, і коли ми прилетіли, планету населяли самі роботи.

Зустріли нас з неймовірним піднесенням. До моєї коробки зібралися юрми роботів і у захваті вигукували найпопулярніші аксіоми і теореми. Штурман Азимут милостиво махав їм рукою, що викликало ще більше ревище. Це був просто якийсь всепланетний фестиваль математичної радості. Лише згодом я довідався, у чому тут річ, але було вже пізно...

Це була вельми своєрідна планета. Скрізь ми бачили книгарні та кіоски, а в них — безліч всіляких задачників, теоретичних досліджень з вищої математики, подарункових наборів різноманітних цікавих хімій, арифметик, цікавих астрономій, фізик, алгебр, геометрій, планіметрій та

тригонометрій. На полицях лежали справжні поклади довідників з шахової гри, збірки етюдів, дебютів та ендшпілів, наукові праці з теорії і тактики тисячоклітинних шашок, каталоги партій з усіх планетарних чемпіонатів. Скрізь можна купити газету "Дебют" або журнал "Етюд". Коротко кажучи, тут була література для всіх віків та всіх смаків.

Куди не кинеш оком, усюди стрибали і танцювали світлові реклами торговельних фірм. Найчастіше траплялася реклама фірми ЮК, тобто "Юний Конструктор".

"Повний комплект "Юний Конструктор", — промовляв веселий неоновий робот, — виховує з роботят майбутніх конструкторів обчислювальних машин, винахідників та геніальних обчислювачів. Купуйте повні комплекти "Юного Конструктора"!

Але якась могутня ліга захисту роботят від "Юних Конструкторів" вперто боролася з цією рекламою. Поряд кожного стенда фірми ЮК вона чіпляла свої жахливі попередження.

"Не залишайте роботят самих з викрутками та гайковими ключами "Юного Конструктора", — похмуро застерігала ліга. — Роботята граються і без ніг залишаються!"

Особливо сильне враження справляло світлове застереження такого змісту. Двоє малих роботят гайковими ключами, на яких ясно було видно тавро ЮК, відгвинчували голову у третього. І потім вони цією головою ганяли у футбол. Напис під моторошною картиною щомиті спалахував метровими кривавими літерами: "Ось що робить з вашими роботятами фірма "Юний Конструктор".

Потім я дізнався, що ліга мала всі підстави боротися з фірмою ЮК — ліга сама випускала повні комплекти ЮТ, або "Юний Технік".

Багато цікавого було на Кібері. Та найцікавіше було те, що ми прибули сюди у розпал дискусії на тему: "Можливо чи неможливо створити розумну людину?" Я не буду тут наводити численних думок на цю тему, а викладу лише основні тези та антитези всепланетновідомих обчислювачів Плюса та Мінуса.

Треба вам сказати, що обчислювач Плюс намагався штучно у пробірці створити мислячу людину, а обчислювач Мінус скрізь ганьбив його і заперечував саму можливість існування біологічної істоти. Саме він і розпочав творчу дискусію з прозорого натяку на нікчемність праць обчислювача Плюса.

— Недавно, — публічно заявив у газеті "Дебют" обчислювач Мінус, — з розгвинченої консервної бляшанки, яку вже час викинути на звалище металевого брухту, а не дозволяти морочити голови студентам в Академії обчислювальних наук, пролунав черговий антинауковий зойк. Оця бляшанка, яка не соромиться носити високе звання обчислювача, насмілюється запевняти, ніби жива біологічна система "людина" матиме у майбутньому незліченні переваги перед роботами. А які можуть бути переваги у надто вразливої системи, нічим не захищеної від механічного та біологічного впливу оточення? Порівняно з сучасним високорозвиненим роботом людина не витримує ніякої критики!

На це обчислювач Плюс з властивою йому гідністю відповів:

— Деякі запеклі бовдури, які самі себе привсероботно розпинають своїми химерними виступами, ніяк не можуть второпати, що тільки людина спроможна дати нам мозок, який заступить найдосконаліші машини і стане невичерпною скарбницею знань. Крім того, людина складатиме для нас нові оригінальні задачки. Ці аксіоми не відомі тільки тим, що безсоромно носять високе звання обчислювача, хоч нездатні відрізнити здорову думку від нісенітниці.

Та обчислювач Мінус не склав полемічної зброї і в’їдливо запитав:

— А навіщо нам мозок? Хіба наші пращури не жили без мозку? А хіба досі ми самі не жили і далі не проживемо без мозку? Всі ми змалку запрограмовані, і виконання нашої програми — запорука всіх успіхів. Ця істина така ж непомильна, як таблиця множення! Тепер — щодо так званої "людини". Не секрет, що на створення її ми кидаємо такі скажені гроші, що скоро всі підемо з торбою. Щоправда, ця сумна перспектива не збентежить деяких інтелектуальних старців, які давно копирсаються на смітниках науки.

Цей відчайдушний напад обчислювач Плюс відбив однією лише презирливою реплікою.

— Історія суспільного розвитку вчить, що без мозку можуть жити тільки розумові банкроти та нездари, яких давно слід було б приректи на животіння запчастин!

Обчислювачеві Мінусу довелось бити відступ. Але поки обчислювач Плюс святкував перемогу і в колі друзів піднімав келих першосортного мастила, його опонент міняв тактику суперечки. І от на прес-конференції журналу "Етюд" обчислювач Мінус заспівав своєї:

— Полемічні засоби мого вельмишановного опонента більш личили б невихованому підлогонатирачеві, який бурчить у черзі біля акумуляторної електроколонки. Але я, як це й годиться непідробному обчислювачеві, перекину наш діалог із сфери містичної теорії у зрозумілу для всіх сферу конкретних чисел. З чого я виходжу? У короткому діапазоні чисел від 100 до 1010 ми вживаємо цілі числа практично, бо вони ще піддаються математичній уяві всебічно розвиненого робота. Але вже важко уявити собі величини у діапазоні від 1010 до 10100, який ми можемо умовно назвати середнім, або астрономічним. До цієї величної когорти чисел належить число атомів у Всесвіті 1079 та число мікросекунд, що минули відтоді, як наша планета з космічного курища та газу перетворилася на тверду, геометричне правильну кулю — 1023! Але є ж числа набагато більші. Отже, дозвольте запитати деяких безнадійних неуків: який мас бути обсяг

черепа, щоб умістити усі знання, що в розмаїтих поєднаннях практично дають безмежну кількість комбінацій? Мозок, який деякі нездари намагаються увіпхнути у недосконалу систему "людина", не вліз би навіть у кулю завбільшки з наше світило!

Це була творча поразка обчислювача Плюса, бо цьому замаху на його ідеї слід було дати відсіч. А чим міг відповісти Плюс, коли з термокамери його лабораторії виходили лише грайливі макаки та вередливі павіани? Тільки один раз йому пощастило створити могутнього пітекантропа. Але цей лютий дурисвіт ще не встиг охолонути, як вже розтрощив двох лаборантів і, озброєний уламками, кинувся на свого творця обчислювача Плюса. Він ганявся за ним по всіх вертикалях та горизонталях Академії обчислювальних наук Кібери, аж поки схопився за електричний дріт.

Словом, обчислювача Плюса погрожували розгвинтити на запчастини. У цю трагічну для прогресивної думки мить і прикіберилася моя коробка.

Тепер ви розумієте, чому на Кібері почався фестиваль радості? Усі прогресивні роботи святкували свою несподівану перемогу і весело блимали різноколірними лампочками. Скрізь порозвішували яскраві китиці, як святами у нас на Хрещатику. Вчена рада Академії обчислювальних наук опублікувала спеціальну відозву до всіх роботів і всіх допоміжних машин, що самопрограмувалися.

Я не цитуватиму її дослівно, бо ви й самі добре обізнані з літературним стилем відозв, а передам тільки головне.

Ось коротко зміст відозви.

Вчена рада зазначила, що роботи Землі порівняно з роботами Кібери ведуть перед, розв’язали проблему міжзоряного плавання і здобули принципову перемогу над живою природою. Яскравий і переконливий

доказ цього — прибуття на Кіберу високоорганізованих людей, що називаються капітаном Небрехою та штурманом Азимутом. Особливо цікавим з наукового погляду екземпляром є капітан Небреха, ланка між роботом та людиною. Так, одна нога Небрехи виготовлена на біологічній основі, а друга — на металевій, що дуже ріднить його з роботами. Хай живе порозуміння і дружба між двома цивілізаціями роботів — Землі і Кібери!

Бачили б ви, з яким відчаєм блимав своїми ліхтарями обчислювач Мінус, коли читав цю відозву. Адже наш приліт зіпсував йому весь тріумф.

Але поки я з Азимутом безтурботно мандрував планетою роботів, обчислювач Мінус отямився і на спільній прес-конференції газети "Дебют" та журналу "Етюд" виступив з черговою офіційною заявою. Він доводив, ніби роботи Землі надіслали нас роботам Кібери у подарунок, щоб кіберяни не марнували часу та коштів на пошуки правильної біологічної мозаїки. Він закликав роботів схопити самостійно мислячих людей (тобто мене й Азимута) і розібрати, щоб зрозуміти структуру живої клітини та нервову схему. Якщо ж дослідників спіткає прикра невдача, роботи Землі люб’язно надішлють своїм братам по запчастинах ще кілька примірників.

Тисяча астероїдів і один білий карлик, я тоді від душі побажав, щоб отих роботів самих порозбирало!

Спасибі обчислювачеві Плюсу, він рішуче повстав на наш захист і цілком слушно назвав обчислювача Мінуса диким невігласом.

І все ж, попри героїчні зусилля нашого друга Плюса, багато членів вченої ради схилялося на пропозицію Мінуса, бо роботи по натурі своїй дослідники, а зрозуміти незнайому, машинерію було надто спокусливо.

Тоді я, користуючись своїм визнаним авторитетом перехідної ланки між людиною і роботом, ознайомив читачів через газету "Дебют", що на Землі не роботи майструють людей, а люди майструють роботів. Отже, перш ніж мене з Азимутом розібрати, ще слід розібратися, хто кого мусить розбирати. Але мою щиру оповістку взяли за незграбну і нахабну спробу перешкодити обміну знаннями між високорозвиненими цивілізаціями роботів. І авторитет не врятував!

Коли нас ввели до зали засідань Вченої ради Академії обчислювальних наук, я побачив, що тут приготовано вже всі прилади для жаскої екзекуції, яку обчислювачі охрестили гуманним словом "експеримент". Я машинально вислухав вирок. Над нами змилувалися — вирішили розібрати на молекули, а потім знову зібрати.

Я гарячкове шукав порятунку, коли обчислювач Максимум, неодмінний голова ради, проскрипів погано змащеним голосом:

— Як бачите, ми відхилили неприємну для вас пропозицію обчислювача Мінуса і ухвалили нову постанову.

Ці слова на все життя запали в мою пам’ять, бо саме після них штурман Азимут надумався жартувати. Він меланхолійно мовив:

— Точнісінько такий випадок стався з одним водієм автомобіля. Він побачив на спідометрі цифру 15951 і вигукнув: "Що зліва направо, що справа наліво — одне й те ж! Другої такої нагоди не скоро дочекаєшся!"

Отут нас і врятувала моя природна спостережливість.

Я помітив, що після Азимутових слів обчислювач Максимум раптом одірвав погляд од порядку денного, секретарі відсунули стенограми, в обчислювача Мінуса випали з рук антитези. Всі тихо і задумливо почали блимати лампами, наче їх заворожили. Азимут, ошелешений цією

несподіваною поведінкою роботів, про всяк випадок позадкував до дверей.

Нараз обчислювач Максимум радісно вигукнув:

— Ситуація повториться за дві години, якщо машина йтиме з середньою швидкістю п’ятдесят п’ять кілометрів на годину! На спідометрі буде 16061, найближча цифра-перевертень!

Азимут очманів.

А всі роботи радісно загули, заверещали, затріщали електричними іскрами, бурхливо вітаючи першовирішальника нової оригінальної задачі, що, безперечно, згодом увійшла до всіх хрестоматій та історичних хронік Кібери. Над головою обчислювача Максимума спалахнув німб, що світився стільки секунд, скільки їх було витрачено на розв’язання.

Але я вже знав, що робити, аби відволікти увагу Вченої ради від фатальної для нас ухвали. У розпал всероботної радості я, наче бомбу, кинув у натовп обчислювачів нове математичне запитання:

— Яке число матимуть дванадцята і двадцять друга пляшка у батареї з тридцяти чотирьох пляшок, якщо рахувати справа наліво?

Знову запала чарівна тиша, знову задумливо блимали лампи, аж поки обчислювач Плюс вигукнув:

— Тринадцята і двадцять третя!

І знову лунає симфонія безмежної радості, а над головою першовирішальника Плюса спалахує німб переможця.

Відтоді я вже не давав роботам отямитися. Я невтомно бомбардував їх все новими і новими запитаннями. Я ввімкнув ретранслятори, щоб уся Кібера чула мій владний голос:

— Яке найменше число, якщо ділити на числа 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 і 9, дає відповідно у залишку 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 і 8?

І над головою цього незграбного сифона Мінуса жодного разу не спалахнув німб першовирішальника. Усі роботи переконалися, що замість голови він носив глечик.

А я все сипав добірними задачами, як з плакатного рогу достатку.

Азимут пас мене очима і з глибоким жалем раз у раз співчутливо шепотів:

— Бідний, бідний капітан Небреха… Бідолаха зовсім з’їхав з глузду…

Я його прекрасно розумів: і справді, нас прирекли до страти, а я, наче недоумкуватий, розважаю своїх катів.

Та я не мав часу пояснити йому свій тактичний задум, що мусив нас врятувати. Роботи розв’язували найскладніші крутиголовки з швидкістю перегонових ракет, а я дедалі повільніше заповнював паузи. Іноді від нетерплячки я грюкав протезом по металевій підлозі зали засідань Вченої ради, наче, крім іскор, міг викресати з неї ще математичне запитання.

Я лихоманкове шукав якусь пристойну працю на царині математики, щоб надовго посадовити роботів на мілини часу. Адже нам з Азимутом треба було не тільки втекти з Академії обчислювальних наук, а й встигнути добігти до нашої коробки…

Але щось путнє на думку не спадало. У мене не було вільної ані секунди, бо роботи ковтали задачі ненажерливо, мов голодні удави. Ще трохи, і я мусив би сам стрибнути у їхню бездонну пащу. Цієї драматичної миті я розпачливо ляснув себе по боку і раптом почув, як у лівій кишені щось задеренчало… О небо! Я зрадів і злякався! Я зрадів — може, це наш порятунок, і злякався, а що як просто табакерка…

І що ви гадаєте? Це був порятунок!

Я шаснув до кишені і витягнув найпопулярнішу на Землі гру "15"! Гру, через яку ямайські пірати розбивали свої кораблі об рифи, машиністи не зупиняли поїзди на станціях і летіли під укіс, а пачкарі кидали свій прибутковий промисел! Бо вони були неспроможні хоч на хвилинку відірватися від чарівниці-коробочки…

Я гордо підняв нашу рятівницю над головою й урочисто звернувся до роботів:

— Шановні кіберяни! Зараз я познайомлю вас з найпопулярнішою серед роботів Землі грою "15"! У цій коробочці — п’ятнадцять квадратових шашок, пронумерованих від 1 до 15. Один квадрат у коробочці вільний. Гра полягає в тому, щоб шашки, розташовані довільно, пересунути в порядку зростання номерів. Однак це вдасться не завжди. Отже, знайдіть, як найкоротше можна вирішити завдання.

Я передав коробочку обчислювачеві Максимуму і втомлено втер спітніле чоло.

— Тікаймо негайно, капітане! — смикнув мене за рукав Азимут, коли я нарешті замовк.

— Нема чого поспішати, — стиха заспокоїв я його. — Ти лишень подивись, що роблять ці металеві диваки! Вони почали перебирати усі можливі позиції до п’ятнадцяти шашок… А чи знаєш, що їм доведеться

перебрати до двох трильйонів позицій?! Хай вони роблять навіть по десять ходів на секунду, їм цього вистачить на п’ятсот років безперервної роботи…

— Капітане, ви — геній! — щиро визнав Азимут.

Властива мені скромність не дозволяє говорити так про себе. Але що вдієш? Запитайте будь-якого міжзоряного капітана, і кожен відповість, що штурман Азимут — це втілення точності і глибини формулювань. А я у своїх розповідях завжди дотримуюсь голих фактів, хоч які б для мене вони були неприємні.

Отож, не перебільшуючи, подорож виявилася дуже цікавою. Я певен, що роботи й досі клацають шашками. А проте, правильне рішення лежить напохваті. Щоб знайти його, досить просто вийняти шашки з коробочки і розташувати їх у порядку номерів. Якщо таких перестановок — чіт, то завдання можна вирішити, якщо ж лишка — неможливо.

Але робот до цього ніколи не додумається. Він, як і кожна обчислювальна машина, вперто й послідовно перебиратиме всі варіанти, хоч би їх виявилося, як зірок у Всесвіті. А людина завжди відкидає марну працю. Пам’ятаєте, як Олександр Македонський розрубав Гордіїв вузол, а знаменитий капітан Христофор Колумб поставив яйце? Поки робот мудрує, людина робить діло, ось що я вам скажу! У цьому перевага людини над роботами…

Я бачив, що капітан Небреха от-от загрузне у хащах кібернетичної філософії, і поспішив знову вивести його на пряму дорогу стрункої розповіді:

— А звідки ж взялася оця худенька "Цікава арифметика"?

Капітан не хапався відповідати. Він неквапливо натоптав тютюном люльку, старанно розпалив її і лише тоді пробурчав:

— Звичайно, я міг привезти з Кібери багатотонну математичну енциклопедію, та ще й з чинним обчислювачем. Але, як бачите, не привіз, хоч від енциклопедій у крамницях усі полиці тріщали, а обчислювачів можна було брати голими руками. І не тому, що в кишенях бракувало грошей, а в коробці місця. Просто гра у "15" зачарувала всіх роботів. Замість обслуговувати кібернетичні підлогонатирачі, пилососи та праски, продавці шукали рішення, і нічого їх не обходило. Це смішно, але мені не було кому заплатити, а на самообслугу там ще не перейшли! Довелося взяти сувенір на згадку про Кіберу задурно. А щоб роботи не подумали про людей зле, я й узяв найдешевшу роботячу книжечку…

Розповідь четверта

ЯБЛУКО НЕЗГОДИ

Я з утіхою згадую ті незабутні дні, коли я гостював у капітана далекої міжзоряної плавби Небрехи. Упевнено можу сказати, що ні одна година у товаристві цієї незвичайної людини не минула для мене марно.

Нам ніхто не заважав. Капітан обрав таку місцинку на узбережжі, де хазяйнували тільки сонце, море і тиша.

Уявіть собі маленьку затоку, зусебіч оточену могутніми горами, мініатюрний садочок, у його гущавині вигулькує верх латаної-перелатаної коробки, і невеличкий будиночок з широкою верандою, заклечаною диким виноградом. Оце і буде капітанова садиба.

Дістатися туди суходолом було неможливо. Ні автостради, ані стежки, навіть туристської… Тільки відчайдушні верховинці навколишніх аулів з бурдюками за плечима героїчно долали карколомні кручі, щоб капітан Небреха завжди мав гідний його всесвітньої слави

запас антиречовини. Та ще вечорами об’якорялися коло берега тамтешні рибалки, щоб у товаристві гостинного хазяїна ту речовину дегустувати.

Правда, щодня вертольотом прибував ще велемовний фахівець із музею космічних мандрів канючити сувеніри в капітана, але його оті земні реліквії щирої дружби і пошани чомусь не цікавили. Його можна було умовити вихилити хіба що склянку козячого кисляку. Очевидно, саме тому цей бідолаха і не знаходив спільної мови з Небрехою.

Але годі вже гаяти час побутовими дрібничками. Краще розповім про пригоду, яка не мала і не має собі подібних в усій світовій історії. А дізнався я про неї зовсім випадково…

Небреха мав одну своєрідну звичку. Він любив серед білого дня залізти до своєї коробки, вмоститися перед холодною грубкою, бозна-коли абияк зрихтованою з рудого заіржавілого відра, і запалити люльку. І от за хвилину жерстяний димар, що стримів з одного бортового ілюмінатора, починав куріти сивими кільцями. Це один з найрішучіших і найхоробріших капітанів обережно випускав дим у грубку, точнісінько як отой школяр, що вперше поцупив у тата цигарку і нишком запалив її на кухні. Ну, школяра ще можна зрозуміти. А от капітана Небреху годі зрозуміти.

Якось я ласував на веранді запашною пастою, коли дивлюся — в’юниться над коробкою димок. Ну, думаю, час уже розгадати цю таємницю. Підкрався до коробки і зазирнув усередину.

Так і є! Капітан Небреха сидить коло грубки, палить люльку, а на колінах — підручник фізики для середньої школи! Я тоді ж зауважив, який саме розділ його зацікавив. Це був безсмертний розділ про закон всесвітнього тяжіння. А з розгорнутої сторінки дивився сам першовідкривач, геніальний англієць, великий вчений Ісаак Ньютон.

— Якби не ця людина, — делікатно почав я розмову, — ви, капітане, можливо, ніколи не торували б міжзоряних шляхів і оце не палили б люльки у старій коробці перед саморобною грубкою.

— А ви не поспішайте, юначе, — спокійно застеріг мене капітан Небреха. — Якби свого часу я забарився бодай на мить, ви б зараз, очевидячки, шукали зовсім іншої причини, а цього портрета у підручниках не було б...

Я ошелешено закліпав очима. А капітан любесенько поклав підручника на денце колишнього відра, неквапно вибив з люльки гарячий попід і натоптав її свіжим тютюном.

— Авжеж, — наголосив він, — якби я забарився ще на мить, космос, можливо, досі ховав би від людства свої таємниці.

Капітан підніс сірника до свого постійно діючого вулкана, занурився у тютюнову хмару і почав свою дивовижну розповідь:

— Все почалося з Азимута. Хлопець він загалом хороший і штурман здібний, а все ж мав одну неприємну рису — любив сперечатися і старших повчати. А сперечався він, як затятий, ні сну йому не треба, ані спочинку... Ото, пригадую, якось один науковець захищав кандидатську дисертацію на популярну тему: "Чи було життя на Марсі?" А мій штурман був йому за опонента. То Азимут так виснажив усіх присутніх своїми запереченнями, що кандидатське звання надали йому, а не тому невдасі-науковцю. Аби спекатися... І, щоб ви знали, потому його на захист дисертацій не запрошували, боячись, що він за місяць матиме звання академіка. Ну, і я намагався не розмовляти з ним на наукові теми...

Так от. Зараз я вже не скажу певно, з якого саме приводу, але якось я необережно бовкнув у присутності Азимута про Ньютонове яблуко.

Азимут негайно повертається до мене, дивиться в очі і категорично заперечує:

— Ніякого яблука не було!

— Як це не було? — лагідно переконую його. — Навіть у світовій літературі цей факт зареєстровано і в календарі ювілеєм відзначено.

— Це ще не факт! — затявся Азимут. — Це літературний анекдот!

Признатися, тут я теж почав гарячкувати.

— А закон всесвітнього тяжіння теж анекдот? — кричу. — Якби не яблуко, не було б закону!

Слово за слово, і Ньютонове яблуко стало для нас справжнім яблуком незгоди. Тільки й мови, що про яблука, як восени у заготівельників.

Азимутові що? Йому байдуже. Він до суперечок і дискусій звик, змалку гартував своє горло. Він навіть уві сні хрипів як сновида:

— Яблуко від яблуні далеко не падає…

Словом, Азимут упирався як міг, але я теж правив своєї, хоч мені од тих суперечок було, як від кислиці. І що ви гадаєте? Хоч я його остаточно і не доконав своїми доказами, але таки змусив трохи поступитися. Як зараз це пам’ятаю. Ми сперечалися цілу ніч. На ранок Азимут очманів і як підкошений упав на ліжко. Але я не дав йому довго розкошувати. Вже з першими півнями підняв його на ноги і кажу:

— Було яблуко! В Англії підсоння саме для яблук!

Азимут хитається, але ще намагається боронитися.

— Не повірю, — стогне він, — поки не побачу вочевидь…

— Гаразд! — зрадів я. — Побачити ще не пізно!

Сон із нього наче рукою зняло. Він витріщився на мене, як оце ви на початку розмови.

А тим часом дивуватися тут нема чого. Якщо подумати, що ми бачимо? Ми бачимо промені світла, відбиті від навколишніх речей. Будь-яка картина, відтворена нашим зором, це неймовірно складна мозаїка світла різної тональності. А куди ця мозаїка іде? Ясно — у простір. Отже, щоб побачити якусь стародавню картину, слід просто наздогнати тогочасну мозаїку і пришвартуватися до неї. А тоді роби з нею що хочеш, хоч фотографуй.

Коли Азимут утямив мою ідею, нам уже сперечатися не було потреби. Адже від теоретичних розрахунків ми переходили до практичного досліду. А на практиці мій штурман завжди діяв зі мною синхронно.

— Ось тобі завдання на цей день, — наказую я Азимутові, — підрахуй з упередженням на тиждень сьогочасне місцезнаходження тогочасної мозаїки Ньютона та яблука.

Азимут негайно сів обчислювати. От що таке залізна дисципліна!

Ну, дав йому завдання, а самому треба розв’язати задачу набагато складнішу. Азимутові що? Йому тільки підрахувати координати. А вести коробку — мені. Що, думаю, робити? Як випередити світло, що сягнуло вже на кількасот років? Звичайно, нині кожен школяр знає, що в такому разі слід скористатися гарматою, яка долає силу тяжіння. Але хто дасть

мені гармату, коли йдеться про сміховинну приватну суперечку? У мене язик не повернувся б мотивувати цим…

І тоді я пригадав, що в музеї космічних мандрів експонується одна з найперших таких гармат. Правда, потужності цієї примітивної споруди не вистачило б навіть підкинути сучасний зореліт хоч до зони штучних супутників, але мою портативну коробку вона могла закинути аж на край Всесвіту. Хоча я не любитель мандрувати таким робом. Нічого не бачиш, нічого не відчуваєш… Мить — не встигнеш заплющити і розплющити очі — і ти вже на місці. Зникає усяка романтика міжзоряних мандрівок. Але самі подумайте, що я мав робити?

Саме тоді я вперше і востаннє погодився з працівниками Музею космічних мандрів на дуже невигідний для мене товарообмін. Вони вже тоді полювали на мою космічну колекцію, бо, крім славетного робота Малюка, якого капітан Козир списав з борту за надто грайливу вдачу, вони нічого путнього не мали.

Так от, на свою допотопну гармату вони виміняли казкові речі. Можете мені повірити. Досить сказати, що я не пошкодував пера жар-птиці, килима-літака, чобіт-скороходів і, головне, скатерки-самобранки. Чи варто згадувати, що в музеї негайно скасували буфет і склали щільний графік огляду експонатів з пташиного польоту, нічних екскурсій з чарівним пером жар-птиці і швидкісних пробігів по музею у чоботах-скороходах? Та за такі скарби я на їхньому місці віддав би десять гармат!

Того ж дня я набив коробку міліметровим жаростійким дротом, наче це була не спортивна, а вантажна ракета, і заклав коробку в гармату.

Азимут теж не підвів: координати з упередженням на тиждень вирахував учасно. Запрограмували гармату на певний квадрат зоряного неба й увечері стартували. Мить — і ми вже на місці. Від такої несподіваної зміни навіть моторошно стало. Щойно навколо була рідна

тепла земля, аж гульк — уже космічна холоднеча. Наче хто тобі за комір сипонув сухого колючого снігу.

Ну, хоч ми й випередили світло, але роботи ще було до біса. Річ у тому, що ми анічогісінько не бачили. Воно й зрозуміло, адже світлова мозаїка за час своєї подорожі розпорошилася на десятки квадратних світлових місяців, а нам треба було змонтувати її на якійсь сотні квадратних метрів.

Отут і знадобився жаростійкий дріт. Один кінець його ми втопили у киплячі надра понаднової зірки, а другий приклепали до закоцюблого від холоду понадстарого карлика. Різниця температур створила біля коробки таке надпотужне силове поле, що всі тутешні світила почали обертатися навколо нас, а проміння потягло, як магнітом. Це було незабутнє видовище, справжня святкова карусель!

Але не буду брехати, спочатку нам дуже не пощастило — ми ввімкнулися не за адресою. Воно у всіляких там книжечках усе добре виходить, а насправді ой скільки доводиться морочитися!

Ми ввімкнулися просто в розпал абордажного бою між піратським і крамарським суднами. Знаєте, тріпотить Веселий Роджер — білий череп із кістками на чорному клапті, виблискують рапіри, шпаги, алебарди, абордажні сокири, сліпить очі зловісна морзянка пострілів з мушкетів і пістолів, свищуть кулі, невблаганні пірати стрибають з реї на рею…

А серед цієї веремії сидить папуга і ще під’юджує морських розбишак бридким голосом:

— Піастри!.. Піастри!..

Ну і вигляд пірати мали, я вам скажу! У кожного одне око перев’язане чорною стрічкою, у вухах півмісяцем сяють величезні

сережки, пики неголені, як у їжаків, у зубах вони тримають гострі кинджали, а у волохатих руках — багатоствольні пістолети…

Азимутові тоді не повезло. Він беззбройний опинився в епіцентрі бійки і тільки ухилявся від небезпечних ударів. А потім не втерпів і майстерним хуком звалив з ніг якогось напівголого здоровила. Я йому потім докоряв за безпідставне втручання в історичний процес.

Нарешті битва вщухла. Капітан піратів, такий оперетковий тип у коротенькому золотому жупані на голому тілі, запропонував полоненим вибирати: або на рею — сушитися на сонечку, або перекваліфікуватися на піратів.

Друга умова чомусь усім здалася спокусливішою.

Новоспечені пірати обнялися з бувальцями, побратались і разом кинулися відчайдушне штурмувати натоптані начинням трюми. Чого тільки там не було! Східцями котили просмолені кухви з золотом, весело несли під пахвою темні барильця з ромом, одягали на шию намиста з перлин і бананів, а бойові трофеї несли за плечима, мов в’язанки дров…

А потім, коли з пограбованого судна повитягали навіть цвяхи (вони тоді цінувалися), вдарили по ньому бортовим залпом і пустили на дно.

Тоді почали ділити здобич і святкувати перемогу.

Одверто скажу, таких відчайдушних пияк я ніколи не бачив! Якби зібрати отой ром, що вони вижлуктили, було б штучне море! А тоді всі попадали, де хто стояв, і поснули. Один пірат не встиг навіть люльки витрусити за борт. Ну, ясно, жаринка за жаринкою — і почалася пожежа.

Першому припекло п’яти капітанові. Він прокинувся і хоробро кинувся у вогонь. Та перед тим капітан так набрався рому, що тепер

вмить вибухнув. А від детонації вибухнула порохова камера. Піратський корабель розлетівся на друзки.

За хвилину в морі плавали лише уламки. А з усієї залоги врятувалися лише двоє горлорізів, які трималися за порожню бочку з-під рому. Один з них ще пожалкував:

— Ех, якби вона повна була!..

Та хоч яка це була цікава і повчальна передача, але ми мусили вимкнути її.

Цього разу ми не схибили.

О, яка це була врочиста мить! Великий учений гуляв по яблуневому садочку і, як це личить генію, про щось зосереджено міркував.

І раптом упало яблуко.

Ісаак Ньютон зупинився, хвилинку задумливо постояв коло яблука і нарешті підняв його.

Як зараз бачу великого Ньютона! Лікоть лівої руки підпертий долонею правої, а яблуко таким чином лежить біля його проникливих очей.

— Цікаво, чому це яблука падають не вгору, а на землю? — спитав сам у себе.

І тоді я не стримався. Звичайно, підказувати не годиться. Кожен ще у школі знайомиться з цією аксіомою. Але інтереси людства для мене вище етичних норм.

— Тому, що існує закон всесвітнього тяжіння! — схвильовано підказав я Ісааку Ньютонові.

Він здивовано підвів очі і пильно глянув на мене. Він хотів мені щось сказати, можливо, подякувати за підказку, але тут сталося лихо. Дріт десь обірвався, силове поле зникло, і простір почав шматувати зібрані з такими труднощами історичні події…

Я кинувся до пульта і рвонувся навздогін, щоб почути відповідь Ісаака Ньютона. Але, самі розумієте, у тому світловому хаосі ця спроба була марна. Замість садочка, в якому гуляв знаменитий фізик, я на своїй коробці вдерся на стародавній лондонський базар. І хоч я промайнув його за якусь мізерну частку секунди, однак встиг помітити, що після того, як яблуко впало, ціни на яблука негайно підскочили…

От я і думаю: а що було б з людством, якби я на мить забарився підказати? Ви можете мені відповісти?

Капітан Небреха замовк, чекаючи на мою відповідь.

Та я, приголомшений усіма цими неймовірними пригодами, тільки й зміг недоречно промимрити:

— А який зв’язок з Ньютоном мас ваша звичка палити перед грубкою?

Капітан Небреха поблажливо осміхнувся:

— Не забувайте, на борту коробки був мій вірний штурман Азимут. Варто мені було дістати люльку, як він починав натякати: "От і пірати курили…" Тоді, щоб не дратувати Азимута, я й зрихтував цю грубку і нишком палив. А за довгі роки, поки ми поверталися, до чого тільки не звикнеш! А у моєму віці, самі розумієте, звичка — друга натура.

Розповідь п’ята

ПРИГОДИ НА ПЛАНЕТІ СТРИБУНЦІВ

На перший погляд, оті унікальні речі, що оточували капітана Небреху, могли зацікавити хіба збирача брухту. Але я добре знав їхню справжню ціну і з побожністю антиквара ставився до найменшої порошинки. Бо ця порошинка несподівано могла виявитися одною-однісінькою реліквією якоїсь незвичайної космічної пригоди.

От, наприклад, на стіні камбуза, між банальними низками червоного перцю, цибулі та часнику, висить непоказний віхоть сухої хлорели. Добра хазяйка давно викинула б його на смітник. А я завжди побожно дивився на цю пожовклу і суху, як порох, хлорелу. Адже цей віхоть — мізерний залишок тієї історичної хлорели, з запасом якої капітан Небреха на своїй коробці перетнув по діагоналі усю нашу Галактику. Він тоді намагався практично довести, що в космосі можна прожити на самій хлорелі, і тому, крім цього калорійного силосу, нічого не взяв у свою небезпечну подорож. І кожен, кому доводилося згодом гостювати у капітана Небрехи, наочно переконувався, що цей безприкладний за своїм сміливим задумом та безмежною зухвалістю експеримент закінчився блискучим тріумфом.

Або візьмемо інший приклад. Якось удосвіта ми з капітаном подалися в море ловити рибу. Коли це капітан нахиляється над бортом, і я бачу з внутрішнього боку вилоги його роби позеленілий від часу значок заслуженого тренера.

Безумовно, бувши на моєму місці, ви б теж здивувалися. Де, коли і кого міг тренувати капітан? І з якого виду спорту? Адже він латаний-перелатаний, як його бувала в бувальцях коробка, та ще й рипить на протезі!

І хоч на риболовлі патякати суворо заборонено, я не втримався від запитання.

— Капітане, — прошепотів я, — звідки у вас цей значок заслуженого тренера?

— Ясно, що не на вулиці знайшов, — так само пошепки відповів міжзоряний вовк. — Але мені він нелегко дістався. Якби я тоді забарився ще на один рейс по транспланетній штольні, ми з Азимутом зараз, мов вічні маятники, відлічували б час історичного розвитку однієї маловідомої планети. Ще й більш того, наше прибуття знаменувало для тубільців початок нової ери…

На цьому й змовкли, аби не полохати розповіддю рибу. А ввечері, коли ми сіли до казанка з вогненною юшкою, я й зовсім забув про ранкову розмову.

Масна юшка була аж чорна від молотого перцю. У давнину її цілком можна було б замість розтопленого олова вливати у роззявлені пельки злочинців, яких карали на горло. В усякому разі особисто я корчився у страшних конвульсіях після кожного ковтка, а капітанові нічого — сьорбає і сьорбає собі.

Словом, після вечері я міг тільки знесилено впасти у крісло і лаяти про себе кулінарні витвори капітана. Уявляю, який вигляд я мав — руки кволо звисають уздовж тіла, очі вирячені, рот розпанаханий, як на прийомі в дантиста, і з хрипом ковтає прохолодне повітря… Ах, якби мені в ту хвилину добрячий глек крижаної джерельної води!

А Небреха тільки сміється з тютюнової хмари. Йому, звісно, байдуже: він давно звик до своїх жахливих куховарських витворів.

Отоді, очевидно, щоб відвернути мою увагу і цим покласти край моїм стражданням, капітан і повернувся до нашої ранкової теми.

— Бачите, — лагідно мовив він, — навіть тут, у себе вдома, на рідній планеті, те, що подобається одному, зовсім не до смаку іншому. Мене від юшки не одірвати, а ви ладні від неї тікати. А якої б ви заспівали, якби вас почастували шашликом з каракатиць або драглями із слимаків? А тепер самі подумайте, скільки непорозумінь може статися, коли вперше зустрічаються дві чужопланетні цивілізації! Що добре для одних, може бути шкідливим для інших. Правда, всі цивілізації намагаються уникати таких прикрих непорозумінь, та хіба все передбачиш?

Капітан Небреха старанно витрусив у глибоку попільничку люльку, добре натоптав її свіжим тютюном і присунувся ближче до мене.

— Оце ви запитали про значок, я й пригадав одну дуже повчальну історію.

Ми з Азимутом повертались з першого в історії людства навкологалактичного рейсу. Не розповідатиму всіх пригод, які тоді випали на нашу долю, а одразу ж перейду до діла.

Як зараз пам’ятаю, сидів я тоді над зоряними картами і сірниками вимірював відстань до Землі, коли чую несамовитий вигук Азимута:

— Планета!

У часи капітана Христофора Колумба, мабуть, точнісінько так дерли горлянку, коли бачили нові береги.

А мій штурман, певно, вирішив, що мені позакладало, бо ще гучніше загорлав:

— Просто по курсу планета!

А у мене ж під руками — карти! А на картах планети нема!

Я якомога швидше кульгаю до окуляра телескопа і бачу: справді, просто по курсу обертається навколо своєї осі чарівна планетка, оповита блакитною кисневою оболонкою.

Райський куточок і досі не позначений на зоряних картах! Це велика честь для капітана — відкрити нову планету, що годиться до життя. Ну, як було мені її не дослідити? Як не спробувати першому порозумітися з тубільцями? Та аби знав, яка лиха пригода нас там спіткає, я, безумовно, дався б на Азимутове вмовляння задовольнити свою природну допитливість іншим разом.

Ну, обережно поставили коробку на грунт і урочисто виходимо з ракети.

Ця неповторна мить завжди хвилює. Запитайте старих капітанів — вони знають. І для тубільного люду прибуття чужопланетної ракети — велике національне свято. У таких випадках нас, зореплавців, завжди зустрічають винятково зворушливо. На цій невідомій планеті теж діяло це загальногалактичне правило. Де тільки взявся святковий, гомінкий натовп! Не встигли ми з Азимутом обнятися, мов футболісти після голу, як нас оточили тубільці, схопили за руки, за ноги і почали підкидати вгору. Запал був такий великий, що мені довелося відпихатися руками від хмар. Знаєте, я ще ніколи так високо не злітав, мене аж занудило.

Нарешті нам пощастило об’якоритися коло самої трибуни, яку тубільці вмент зрихтували біля моєї коробки.

А навкруг, скільки сягало око, вирувало живе море. Тисячі і тисячі симпатичних аборигенів та аборигенок сміялися і аж стрибали з радощів. І що цікаво: усе вище і вище стрибають! Куди нашим світовим чемпіонам! Оця їхня звичка стрибати мені дуже сподобалася. У нас, бувало, підеш на мітинг, шию витягуєш — і нічого не бачиш. А тут підстрибнув — і все як на долоні!

Несподівано на високу трибуну вискочив якийсь дуже тренований дідок і, коли вітальні вигуки трохи вщухли, почав сердечну промову:

— Дорогі друзі! Велике щастя віт…

Від щирого хвилювання він підстрибнув і закінчив речення десь під хмарами. З цього й почалося. Ми з Азимутом встигали почути лише незрозумілі уривки привітання, коли промовець на якусь секунду приземлявся на трибуну після своїх карколомних стрибків:

— …ланети стриб…

— …сторична поді…

— …ершим внеском!..

— …як той казав…

А що саме той казав, чули вже птахи. Так, нелегке це діло — порозумітися зі свіженькою цивілізацією.

Можливо, інший на моєму місці розгубився б, а я — ні, обміркував наше скрутне становище і, зрозуміло, дав конструктивну раду. Вона була така проста, що я навіть не міг зрозуміти, як раніше не спала мені на думку. Щоб почути промовця, треба просто стрибати разом з ним! Але й тут були свої труднощі. Який, скажімо, з мене стрибун, коли я вже не одно-десять літ рипів на протезі? Та й Азимут ніколи не захоплювався легкоатлетичними вправами, і йому важко було б змагатися з легким і досвідченим промовцем.

Тільки землянська техніка могла стати нам у пригоді. Я нашвидкуруч змонтував біля трибуни прилад, добре відомий на Землі усім дітям і цирковим акробатам: виніс із коробки дубову колоду (знаєте, в далеких мандрах приємно було сісти на неї, згадати тихий

вечір і, як вдома, посмоктати люльку), поклав упоперек колоди пружну нейлонову дошку, і вийшов цілком пристойний трамплін. Я й кажу штурманові:

— Доведеться тобі, Азимуте, оволодіти спеціальністю тлумача, інакше ми з тубільцями не домовимося. Ставай на отой кінець дошки, я тебе до промовця підкидатиму. Все, що почуєш угорі, намотуй на вус, потім мені розмотаєш…

Азимут хлопець слухняний, розуміє, що нічого лихого я не запропоную. Він, не вагаючись ані секунди, виконав мій, як потім виявилося, фатальний наказ.

Але, знаєте, спочатку ладилося. Вага у мене таки пристойна, я б нівроку і бегемота середніх габаритів підкинув, і тому, коли я хвацько скочив на вільний кінець дошки, Азимут полинув угору, як жайворонок.

Та наслідки нашої акробатики були просто трагічні. Ледве Азимут зробив своє незграбне сальто-мортале, як тубільці захоплено заревли і у захваті всі як один підстрибнули аж під зорі. От би нашим тренерам на це подивитися!

Так от. Пострибали вони від радості, а потім схопили мого штурмана за руки, за ноги… Я думав, його знову підкидатимуть, та вийшло гірше. Азимута на руках принесли до якоїсь величезної дірки і під схвальне ревище збудженої юрми кинули туди. Азимут грудьми розірвав якусь стрічку і з жалібним зойком шугонув у безодню. "Все, пропав штурман!" — думаю я, а сам кульгаю поближче до ракети. Коли бачу, слідом за Азимутом з щасливим вереском сторчака кинулося у ту велетенську діру з півста тубільців!

"Тисяча астероїдів! — жахнувся я. — Куди ми потрапили? Невже на планету веселих самогубців?"

Та мені не дали довго міркувати над цією похмурою проблемою. Одним стрибком збуджена юрба опинилася коло мене, сотнями рук вп’ялася в моє тіло і, хоч як я боронився, понесла до величезної діри. Розгойдали і під бурхливі оплески присутніх кинули. Кинули, та в біді не покинули! Всі з радістю пожертвували своїм життям і нескінченною вервечкою почали самовіддано стрибати слідом за мною у чорну безодню. Не повірите, на поверхні планети не залишилося жодної живої істоти! Тільки височіли скорботно, мов сироти, моя коробка та врочиста трибуна…

Неприємне це почуття, коли падаєш і знаєш, що от-от з тебе тільки мокре місце зостанеться. Все в тобі холоне, і волосся від жаху стає сторч. А прірві кінця-краю нема! І падаємо дедалі швидше! Але до чого людина не звикає! Так і я, звик падати і вже чую, як тубільці, що пострибали слідом за мною, сміються, жартують, весело перекидаються у повітрі. "Ну, — думаю, — і мені нема чого жахатися. Як усі, так і я!" Дістаю люльку і спокійно запалюю. І, знаєте, аж приємно стало, що то значить — провести останні секунди життя з комфортом!

І раптом помічаю, що в кільватер до мене заходить уже знайомий тренований промовець, приємно усміхається і ладнається пришвартуватися до лівого борту. І так вправно виконує цей доволі складний маневр, що любо тобі подивитись.

Правда, спочатку я хотів був сказати йому кілька солоних слів, та, думаю, навіщо затьмарювати старому останню радість? Хай розбивається з усмішкою на вустах, це його діло… Я й кажу йому примирливо:

— Що, діду, вдвох веселіше?

— Це найщасливіший для нашої планети день! — радісно відгукнувся він. — Ваша присутність — це велика для нас честь! Ми всі жалкуємо, що ви не відвідали нашу планету раніше…

Скажу одверто, я не поділив ні його радості, ані жалю.

А ми вже мчали, немов ті метеори! Тіло, як гарматне ядро, розтинає гаряче повітря! І від тертя у промовця вже починає куритися волосся…

Але справжній дослідник за будь-яких умов залишається дослідником і до останньої миті спостерігає. От і я почав свого супутника розпитувати, хоч мені самому та цікавість здавалася безглуздою:

— А що, діду, до фінішу ще далеко?

— Щойно минули півдороги, — втішив мене він.

— Молодці! — щиро хвалю я. — Копали — не лінувалися.

— Авжеж, — охоче погоджується він. — Ми працювали на совість і здали об’єкт раніше строку…

І тут я помічаю, що зі мною почало коїтися щось неймовірне. Я раптом відчув, що низ і верх перекинулися, хоч я падав, як і раніше. Неймовірно, але факт! І, головне, швидкість почала згасати! "А ще тут, власне, неймовірного? — логічно міркую я. — Від нервової перевтоми відмовили координаційні центри і вестибулярний апарат!" Але дідові й взнаки не даю, що вже почав божеволіти.

А хвороба чимраз прогресує. Швидкість мені здасться буквально черепашачою, і ще галюцинації почалися: бачу над головою отвір, а в ньому клапоть зоряного неба. І раптом повз мене у зворотному напрямку пролітає блідий, як сорочка. Азимут, а за ним з веселим вереском шелестить на вітрі одягом зграя тубільців.

— Азимуте, ти куди? — гукнув йому я.

— Не знаю! — простогнав він із безодні і розтанув у пітьмі.

У цю мить я вилетів із дірки. Бачу, стоїть натовп тубільців і плакат тримають: "Вітаємо братів-антиподів!" Гримнув туш.

У мене на серці полегшало.

Отже, аборигени продовбали свою нещасну планету наскрізь по діаметру і тепер подорожують у такий своєрідний спосіб.

Хотів було я на поверхні за щось зачепитися, та де там — настав момент рівноваги. І ось я відчув, як спочатку повільно, а потім дедалі швидше знову починаю шалений рейс крізь транспланетну штольню.

Ця пригода почала мене дратувати.

— З якого це лиха ви організували весь цей атракціон? — не дуже ввічливо запитую я свого битого екскурсовода. — Вам що, звичайні гойдалки вже набридли?

А він із щирою повагою до мене відповідає:

— О, від вас нічого не приховаєш! Вашій прозорливості можуть позаздрити навіть пророки... Не буду від вас приховувати, торік планету спіткало страшне лихо!

І тут я почув найдивовижнішу історію.

Виявляється, ця планета в отих краях Всесвіту славилася як батьківщина запеклих стрибунців, колиска абсолютних чемпіонів навколишнього світу з усіх видів фігурних і звичайних стрибків.

Аборигенів хлібом не годуй, а дай тільки пострибати. Скажу тільки, що немовлята вискакували з колисок і рук батьків, школярі відчайдушне стрибали з дахів шкіл і найвищих дерев (особливо, коли їх ганяли сторожі), а закохані кидалися з висячих мостів у страшні ущелини і прірви. Альпінізм на цій дивній планеті поширився лише тому, що найсміливішим рекордсменам сподобалося стрибати зі снігових вершин. І хоч які це були небезпечні вправи, історія планети стрибунців не знала жодного нещасного випадку.

А стрибали тубільці з неперевершеною майстерністю. Для них не було більшої втіхи, як летіти, щоб захоплювало дух. У нас, на Землі, це тривожно-солодке відчуття можна зазнати хіба що уві сні, та й то замолоду.

Але настав на планеті такий час, коли навіть найбільші вершини були вздовж і впоперек обстрибані. Поступ на планеті сповільнено. Занепала колись висока культура стрибків і вільних польотів. Та хіба інакше могло бути? У стрибунців згас спортивний інтерес, бо у них уже не залишилося шляхів до нових перемог і досягнень.

Тоді й виникла зухвала думка продовбати наскрізь багатостраждальну планету і влаштувати у транспланетній дірці аеродинамічні перегони.

— Але це ще не все! — захлинався мій тренований супутник. — Сонце щастя зійшло над планетою! Сталося те, про що ми не насмілювалися й мріяти! У день відкриття транспланетної дірки прилітаєте ви і щиро даруєте нам свій геніальний винахід! Цей історичний день започаткував нову добу і буде золотими літерами записаний на скрижалях історії!

— Який ще винахід? — ніяк не міг второпати я.

— О, ваша скромність тільки підкреслює щедрість вашої думки! — з притаманною йому справедливістю відзначив мій супутник. — Ваш прилад, який ви з проникливістю чудотворця змайстрували з колоди і дошки, відкриває перед вдячними стрибунцями нові, ще ніколи не бачені обрії і дає безмежні можливості вдосконалювати спортивну майстерність! Ось чому ми, стрибунці, одностайно довірили вашому молодому супутникові, який наочно продемонстрував, як користуватися чудовим приладом, високу честь першому відкрити тиждень безперервного аерообкачування нашої діри…

Тиждень!

Я відчув, що у мене замакітрилось у голові. Та якщо ми з Азимутом обкачуватимемо цю діру тиждень, то в історії планети станеться перший нещасний випадок!

А стрибунці летять, заплющивши очі, і муркочуть від задоволення. Нічого не бачать, нічого не чують, гойдаються в шаленому темпі з одного континенту на другий. Ну, я й пішов по них, як по шпалах, шукати Азимута. А що мені було робити?

Коли бачу, гуркоче він назустріч. Обличчя перелякане, очі наполохані, на чолі блищать краплі поту.

Я поміняв курс на сто вісімдесят градусів, спритно взяв свого штурмана на абордаж і заспокоюю його як можу:

— Ти, хлопче, не журись, не впадай у розпач, якщо вже впав у цю діру. Все якось уладнається. Головне, вилізти нам на поверхню і дістатися до коробки…

— Виберешся тут, коли зачепитися нема за що, — мало не плаче він.

І тут мене наче осяяло.

— Слухай, — шепочу йому я, — а ми ж з тобою зчепилися! То давай чіплятися один за одного і далі! Зробимо так. Коли вилетимо в отвір, де стоїть наша коробка, ти мене підсадиш угору, а я тебе витягну з цієї діри за комір.

— Капітане, — радісно визнав мій відданий штурман, — з вами не пропадеш!

Що йому на це заперечиш? І яке я маю моральне право заперечувати?

Воно справді, в яких тільки тарапатах ми не бували, я з будь-якої халепи завжди витягав його живого і здорового.

Та, якщо добре подумати, і промовець-стрибунець прийшов цілком тотожного висновку. Він одразу ж побачив, що мій саморобний трамплін тамує у собі величезні можливості і врятує населення планети від спортивної деградації і духовного занепаду. Адже оті транспланетні гойдалки не вирішували проблеми і за півроку всім би набридли…

…З усього було видно, що капітан Небреха вже щасливо вибрався з діри і не хоче туди повертатися. Але я вже звик повертати його розповідь у потрібному мені напрямку.

От і зараз я не посоромився запитати:

— Одного не розумію, звідки ж узявся значок заслуженого тренера? Кого ви там тренували?

Мить якусь капітан Небреха не міг збагнути мого запитання. Видно, досі в його думках панувала транспланетна наскрізна дірка.

Та коли він розпалив свою люльку, то пригадав, з чого почав розповідь.

— Коли ми стартували, — між двома затяжками недбало пояснив він, — до багажника коробки встиг причепитися один юний молодець-стрибунець. І що б ви думали? Він стрибнув на свою планету з висоти світлової півсекунди і таким робом перегорнув ще одну славну сторінку в історії стрибунців. Завдяки мені на планеті з’явився перший у Всесвіті світловий чемпіон! Потім з якоюсь оказією мій друг капітан Козир привіз мені оцей значок. А хіба ви вважаєте, що стрибунці переоцінили мої заслуги перед їхньою історією?

Розповідь шоста

У ЧАСИ КОМЕТИ

— Ви бачили у мене на столі чорний камінь? — якось запитав мене капітан далекого міжзоряного плавання Небреха, коли ми фарбували в ошатний білий колір його мініатюрну яхту. — Маленький такий камінець, але дуже важкий. Вранці я з ним займаюся гімнастикою по радіо, а вдень він мені править за надійний прес.

Зрозуміло, я одразу пригадав, що й справді капітан завжди притискав свої папери чорною, як ніч, каменюкою. Я й гадки не мав, що ця звичайна для жителя Чорноморського узбережжя річ є німим свідком якоїсь незвичайної події.

— Це все, що залишилося від другого природного супутника Землі, — задумливо мовив капітан.

— Другого природного супутника? — здивовано перепитав я, впевнений, що не дочув.

— Атож. Другого природного супутника Землі! — ще раз підкреслив Небреха і багатозначно додав: — Якби свого часу я вагався хоч секунду, людство й досі не з’ясувало б таємниці походження північного сяйва, а я

зараз не чепурив би свою яхту, а ловив дрижаки на якомусь незайманому астероїді…

Капітан Небреха замовк, кинув у відерце з фарбою квачики і витяг з кишені свою прокурену люльку.

Та я вже звик до неодмінних тютюнових антрактів і терпляче чекав, коли Небреха сховається за димовою завісою.

Тільки тоді він почав свою чергову дивовижну розповідь.

— Це певно, якби я вагався хоч секунду, ми б зараз не знали багатьох речей, не знали б навіть такої дрібнички, звідки узявся Місяць…

Ви ще пам’ятаєте, як несподівано ми з Азимутом стартували з планети стрибунців?

Стартувати стартували, а запасів палива не поповнили. А скільки витрачається палива на старті, ви й самі добре знаєте, розповідати вам про це нема чого.

Словом, ні сіло ні впало, а ми опинилися у глухому закутку космосу з майже порожніми баками.

На допомогу годі було сподіватися, бо ніхто з наших шукачів пригод у тих краях ще ніколи не мандрував, а найближча зоряна траса пролягала на відстані кількох світлових років. Адже ми поверталися з першої навкологалактичної подорожі!

Нам загрожувала моторошна перспектива стати і першими у світі космічними робінзонами. Добре, коли нам пощастить знайти теплу, багату на кисень планету. А як доведеться викидатися на гострі скелі задубілого від холоду астероїда? Бр-р!

Азимут зовсім скис і дивився на мене з доброзичливістю людожера.

Ну, я людина щедра, поклав перед ним добрячий оберемок хлорели, сам сів перед грубкою, запалив люльку і замислився.

Що було робити? Головне, не полошитися, це ясно. Розумна людина, особливо така досвідчена, як я, завжди знайде раду. Та зараз ми вскочили-таки у виняткову халепу.

Азимутові що? Він сидить собі і хрумтить хлорелою, а мені треба вирішувати. Викурив я одну люльку, дві, три, а в голові порожнеча, як у просторі, що звідусіль оточував нас.

Ранок покаже, нарешті надумав я і поліз на гамак трохи спочити. Тільки заплющив очі, як Азимут почав галасувати:

— Комета! Комета!

— Де комета? Яка комета? — крізь сон запитую я.

— Малогабаритна комета майже з паралельним коробці курсом!

І тут мене наче електричним струмом штрикнуло. Комета! Майже з паралельним курсом! Ось хто вивезе нас з біди!

За хвилину я вже сидів біля окуляра телескопа, а мій штурман гарячкове обдирав у коробці усі дроти. Я йому навіть свій пасок віддав — ще дроту не вистачить на вуздечку. Комета не кінь, її так просто не загнуздаєш…

А комета, скажу я вам, трапилася напрочуд гарна! Око вогнем горить, грива і хвіст усіма кольорами сонячного спектра виграють. Така красуня, а в чубчик ще срібні зірки вплетені. І, головне, хода добра!

Милуюся я нею, а сам Азимута кваплю:

— Швидше! Швидше, тисяча астероїдів і сто штучних супутників!

А його й квапити не треба, старається хлопець, як стародавньоіндійське шестируке божество. Руки у нього аж танцюють.

Нарешті він упорав свою роботу, і можна було починати складний маневр, аби вправно загнуздати досі не приборкану комету.

— Ввімкнути двигуни з правого борту! — хрипким від хвилювання голосом наказав я. — Чергою, вогонь!

— Єсть, капітане! — відгукнувся Азимут.

З правого борту заторохтіло, і курси ракети та комети вирівнялися.

— З лівого борту чергою, вогонь!

— Єсть, капітане!

— З обох бортів залпом, вогонь!

— Єсть, єсть, капітане!

Тепер ми з кометою йшли ніздря у ніздрю. Щоб довершити маневр, слід було поодинокими пострілами з правого борту тихесенько підігнати коробку впритул до комети, пришвартуватися до неї і накинути оброть.

— З правого борту поодинокими пострілами через два інтервали, вогонь! — наказав я.

— Єсть, капітане!

Але правий борт мовчав.

Я хапливо кинув оком на покажчики палива і побачив, що в баках порожньо, як у кишенях стародавнього п’янички. Як не щастить, то не щастить.

Азимут зітхнув і знову сів похмуро жувати свою хлорелу.

І тут, сам не знаю як, я пригадав основний реактивний закон. Я не пам’ятаю, як точно його формулювати, а суть його така: якщо у космосі відштовхуються одне від одного два тіла навіть різної ваги, то відлетять вони одне від одного обернено пропорційно своїй масі. З цього закону з математичною переконливістю випливало, що коли Азимут з його богатирськими м’язами кілька разів підштовхне коробку, то ми хай не скоро, але щасливо довершимо маневр.

— Азимуте, — кажу я штурманові, — досить тобі натоптуватися. Перед важкою фізичною працею це шкідливо! — і далі знайомлю його із своїм задумом.

Бачили б ви, як він зрадів!

— Капітане, з вами хоч на край Всесвіту!

Отож перев’язав я штурмана міцною линвою, щоб не загубити його у космічній безодні, а він уперся ногами у поріжок правобортового отвору і щосили відштовхнувся. І, знаєте, коробка посунулася до комети. Підтягнув я його линвою назад, і він знову відштовхнувся, і ми знову зрушили.

Нараз я з жахом уздрів, що комета почала нас потроху випереджати. Час гаяти не можна. Я блискавично підрахував подумки і переконався, що коли ми чекатимемо наслідку Азимутової штовханини, то комету навіть за хвіст не впіймаємо.

Отоді, ні секунди не вагаючись, я наважився на відчайдушний крок, певніше — на відчайдушний стрибок.

Я надійним морським вузлом прив’язав до арматури коробки линву, на якій тримався Азимут, іншою линвою оперезався сам, видряпався на ніс коробки, прицілився і героїчно стрибнув просто на голову кометі.

Спершу це її приголомшило. Але потім чого вона тільки не виробляла! Рвонула так, що на кілька десятиріч випередила саме світло, а потім почала так вибрикувати, наче хтось її перед тим приперчив.

А я нічого, тримався за гриву мертвим хапком. І ще коробку за плечима тягну, за якою на буксирі безпорадно теліпається мій Азимут.

Але зрештою вибрики комети мені набридли. Я пригадав, як у нас укоськують диких необ’їжджених коней, і вирішив діяти за цим земним трафаретом. Все одно, думаю, у моєму становищі нічого не надумаєш. Словом, зняв я капелюха і накрив ним кометі око. І що ви гадаєте? Вона вмить стала така тиха, сумирна і слухняна, наче все життя в ракетному запрягу ходила.

А далі все вже було просто. Ми з Азимутом спритно загнуздали комету, я відгвинтив від коробки антену, щоб про всяк випадок мати батіг, і полетіли ми до Сонячної системи — тільки зоряна курява здійнялася. Куди там стародавнім візникам!

— Агей, баский!

Азимут у три пальці свистить, антена лунко ляскає, а душа радіє…

Тим часом на Землі усі астрономи переполошилися. Помітили-таки у свої небесні окуляри, що якась комета ні сіло ні впало звернула з свого віковічного шляху і невблаганно прямує просто до Землі.

Звичайно, газетярі здійняли бучу, всіх наполохали, почали науково-фантастичні жахи писати про зіткнення Землі з кометою. Такого переляку не було навіть 1910 року, коли наша планета пройшла крізь розкішний хвіст комети Галлея. І 1927 року менше панікували, а тоді Земля майже впритул (якщо дивитися в астрономічному масштабі) пройшла повз комету Понса-Віннеке.

А я навіть не можу людство заспокоїти, бо геть усі дроти, навіть від передавача, пішли на вуздечку. Ще й з антени, як ви знаєте, я змайстрував собі батіг.

— Що робити, Азимуте? — питаю я свого вірного штурмана.

— А що тут удієш? — цілком слушно відповідає він. — Розстріляє нас людство термоядерними боєголовками…

— Не журися, хлопче, — обіцяю я йому, хоч сам у цю обіцянку анітрохи не вірю, — якусь сигналізацію знайдемо!

— Тільки і залишилося тієї сигналізації, — зітхав він, — що підморгувати один одному…

Що тільки з людиною робить розпач! Таж Азимут знайшов правильне рішення, але навіть не звернув на нього уваги. Якби не моя пильність, від нас не залишилося б і пороху.

Тільки-но Азимут мовив про єдину нашу сигналізацію, як я пригадав вогненне око комети. А його ж добре у телескопи видно! Я негайно виліз кометі на голову і почав то загулювати, то відгулювати їй гаряче око. Крапка-тире, тире-крапка… Словом, усім відомою морзянкою я вибив таку депешу:

"ЛЮДИ, ЗАСПОКОЙТЕСЯ! ЦЕ Я — КАПІТАН НЕБРЕХА. А КОМЕТУ Я ПОСТАВЛЮ НА ПОСТІЙНУ ОРБІТУ НАВКОЛО ЗЕМЛІ. ВОНА МЕНЕ СЛУХАЄТЬСЯ".

Так от. Жаль, ви не бачили того феєричного видовища у небі, коли комету виведено на постійну орбіту і зроблено другим природним супутником Землі, її різноколірний хвіст укрив усе небо! Щоночі на землю падали зоряні дощі! Та що там дощі — водоспади! В жодній країні не було такої людини, яка б не милувалася на це фантастичне видовисько.

А ми з Азимутом те тільки й робили, що давали інтерв'ю і досхочу фотографувалися в газети та журнали...

Капітан Небреха замовк, замріяно дивлячись на темно-синє вечорове небо, на якому де-не-де вже зайнялися далекі зірки. Люлька у нього давно згасла, але він уперше, як ми познайомилися, забув її витрусити.

— На жаль, усі ці розкоші недовго прикрашали небо, — сумовито зітхнув капітан. — І, знаєте, комета сама була в усьому винна. Їй, бачте, так сподобалася загальна пошанівка, що вона блокувала своїми силовими полями всі телесупутники і транслювала на екрани лише своє кольорове зображення. Хоч яку програму ввімкнеш, скрізь бачиш комету! Тиждень це свавілля терпіли. А потім розлючені телеглядачі запропонували урядові розкремсати бідолашну комету на сувеніри. Один такий уламок ви й бачили в мене...

Капітан Небреха підвівся і, кульгаючи, зарипів на протезі до відерця з фарбою.

— А таємниця походження північного сяйва? — нагадав я йому. — А загадкова поява Місяця?

Капітан вмочив у фарбу квачика і спокійно відповів:

— А хіба ви самі не здогадалися? Місяць — це якась приблудна гігантська комета, що несподівано потрапила у сферу тяжіння Землі, а північне сяйво — залишки її веселчастого хвоста. У часи моєї комети це було настільки очевидно, що правильних наукових гіпотез доходили навіть діти… І хочу вам порадити. Час ви маєте, то їдьте на далеку північ. Там побачите незабутнє видовище — сяйво хвоста комети. І скажу вам, не перебільшуючи, після моєї комети воно стало ще яскравіше: хвости, певне, з’єдналися…

Розповідь сьома

ШТУЧНЕ ОКО МАГІСТРА КІМІХЛИ

— Як ви гадаєте, звідки у мене взялося оце штучне око? — капітан Небреха підкинув на долоні розфарбовану скляну кульку.

"Справді, звідки воно? — подумав я. — Невже капітан натякає на мене?" І аж похолов від тієї думки.

Ось чому я гаряче запевнив міжзоряного вовка:

— Клянуся, це не я підкинув. Хіба ж я дозволю собі засмічувати вашу знамениту колекцію сувенірів? — і з докором докинув: — Я ж не бешкетник, а науковець…

— А я вас і не звинувачую, — заспокоїв мене капітан. — Я просто питаю, чи не знаєте ви часом, звідки воно взялося?

У відповідь я тільки красномовно знизав плечима.

— Авжеж, — спокійно зазначив Небреха, — історії його ніхто не знає. Навіть Азимут. Бо пригода, пов’язана з цим оком, сталася ще до того, як я зарахував хлопця у штат екіпажу на посаду штурмана. Але що найцікавіше — якби я тоді виявив зайву допитливість і забарився на

екскурсіях, магістр Кіміхла неодмінно викинув би око на смітник, як нікчемний непотріб, або ж без сліду розчинив в якомусь із своїх жахливих реактивів. І якби я після того зажадав будь-що заволодіти цим унікальним сувеніром, мені довелося б чекати слушної нагоди рівно десять років…

З магістром Кіміхлою я познайомився на планеті Тілетас, що обертається навколо одного з світил сузір’я Персея.

Це, скажу я вам, чудова планета, її аборигени надійно приборкали погоду і, зрозуміло, утворили на всіх широтах сталий райський клімат. Періодично, суворо за графіком заздалегідь запланованих трансгалактичних відкриттів вони вирушали у космічні мандри до зірок своєї системи, щоб виявити навколишні планети і налагодити торговельний та культурний обмін з нововідкритими світами. Окрім того, їхні вчені дослідили механіку тяжіння, і відтоді щасливі жителі планети мешкали у казкових, легких, мов пух, будівлях, що велично ширяли над розкішними лісами і луками.

Передусім я завітав до Головного управління всепланетного об’єднання по координації туристських маршрутів в системі обслуги "Тіл-туриста", скорочено — ГУВОКОТУМСО ТТ. Атож, молодий чоловіче, довгі назви полюбляють не лише в Сонячній системі. Та не в тім річ. Просто на цивілізованих планетах я завше починаю з офіційної установи. Навіщо поневірятися на вулицях, ставлячи заклопотаним аборигенам дитячі запитання, коли доцільніше скористатися послугами досвідченого фахівця.

Обслугу там організовано, скажу вам, відмінно.

Новенький супер-кібер з надзвичайно вишуканими манерами, не гаючи ані секунди, люб’язно запропонував мені докладний проспект з найпопулярнішими туристськими маршрутами. А кібер ще й коментував маршрути від себе.

Ледве я почав вивчати спокусливі принади підводного царства, як він захоплено повідомив:

— Там цілодобово виступає зведений ансамбль русалок у супроводі оркестру тритонів. Матимете змогу побачити наймодніший танок "хвіст"...

Печери кам’яного віку...

— Ще необжиті! — радісно сказав кібер.

Гірський курорт на купчастих хмарах...

— Щоденно змагання на повітряних лижах!

Завод "Тяжмаш" — невагомий індустріальний гігант по конденсуванню всесвітнього тяжіння...

— Вільна і необмежена зарядка тяжінням сифонів для хатнього вжитку!

Та для мене усе це не було дивиною. За час своїх космічних мандрів я й не таке бачив. Ось чому я лагідно усміхнувся і з нелюдською ввічливістю запитав фахівця:

— Мій першосортний друже, а що у вас є таке, чого у проспектах нема?

— Таке, чого нема?! — остовпів робот.

Я побачив, що його слід заспокоїти.

— Зрозуміло, мене не цікавлять державні таємниці...

— Але ж, добродію, для того, щоб побачити таке, чого нема, треба йти туди, ніхто не знає куди, — фахівець явно ухилявся від негайного вирішення проблеми.

— І оце називається зразковою обслугою! — вигукнув я, хитро роз’ятрюючи його електронну пиху.

— При чому тут обслуга? — скипів він, точнісінько як у нас, у "Бюро добрих послуг". — Річ у тім, що до ГУВОКОТУМСО ТТ ще ніхто не звертався з таким дивовижним замовленням! Зважте хоча б на те, що ми не маємо потрібного досвіду!

— Вгамуйте свої блискавки! — рішуче гримнув я. — Якби я завітав на вашу планету раніше, ви б давно цей досвід мали. Будьте певні!

Моя залізна логіка його переконала, і він примирливо мовив:

— Подумаємо, що для вас можна зробити…

З його боку це було дуже розумне рішення. Адже ГУВОКОТУМСО ТТ не мало жодних гарантій, що я не відвідаю планету вдруге. А тоді що, знову сушити електронну пам’ять?

Робот звівся на триноги і почав задумливо човгати з кутка у куток по кімнаті. З його очей іскрило, що наочно демонструвало напружену роботу усіх блоків пам’яті. По тих спалахах я з цікавістю спостерігав еволюцію кібернетичної думки.

— Є! — нарешті заволав він і полегшено загув. — Є таке, чого нема! Магістр Кіміхла! Він сам викреслив себе з історичного поступу!

— Ну, от бачите, а ви пручалися…

— Але врахуйте, — застеріг мене робот, — Кіміхла — об’єкт заборонений. Розумієте, своїм геніальним відкриттям він може загальмувати і навіть більше того — законсервувати! — розвиток цілої цивілізації. Ми його пильно охороняємо від необережних відвідувачів. Особливо у цей день, єдиний день на кожні десять років. Але якщо ви наполягаєте…

— Так! — позбавив його я останніх сумнівів.

— Добре, для вас ми зробимо виняток, бо ви прийшли до нас із винятковим замовленням. Ось вам перепустка. Ех, якби ви прилетіли до нас завтра, я б вже нічим не міг вас задовольнити. А за таку страхітливу провину мене б точно списали на перетопку. Дякую вам, капітане, за вчасне прибуття!

Отак мимохіть я врятував від неминучої загибелі здібного кібера. Страх навіть подумати, що б сталося, якби я запізнився хоч на день! Та не про це мова…

Вкрай заінтригований, я сів у повітряну колісницю з позначкою ТТ і показав візникові перепустку. Він здивовано звів на мене очі, але більше нічим не виявив свого збентеження. А тоді стьобнув батогом крилатих коней, і ми шугонули в небо.

Невдовзі визначився маршрут.

Ми летіли до єдиної на планеті чорної хмари, наїжаченої надпотужними блискавками. Певно, її залишили, щоб полохати надто допитливих мандрівників.

Над хмарою на повітряних хвилях гойдався невеликий клапоть землі, який знизу підпирали антигравітаційні подушки. Посеред цього острівця здіймалася старезна халабуда. З високого цегляного димаря в’юнився димок. Оцю будівлю оточувало кілька плодових дерев, які

наполегливо обдирала брудна і охляла коза. На шиї у неї теліпалася обірвана мотузка…

Візник пришвартувався до хвіртки так-сяк зліпленої огорожі і понуро процідив:

— Я тут почекаю…

Більш похмурого місця я в житті не бачив. Оці хирляві деревця зі старезною козою… Оця моторошна хурделиця блискавок у тьмяному череві безмежної хмари… І темна будівля, вкрита пліснявою і мохом… Однак я сміливо пошкандибав до неї і хоробро постукав протезом у масивні дубові двері. Не маю сумніву, що коли б вони були на засуві, їх можна було б висадити хіба що добрим облоговим тараном.

— Заходьте! — пролунав рипучий, як іржаві шпінгалети, голос. — Не зачинено!

Я штовхнув двері, що більше пасували б до брами невеличкої фортеці, і увійшов до будинку.

І що ви думаєте? Затишку і тут не було!

У просторому холодному приміщенні було ще темніше, ніж надворі. Тільки мерехтливі криваві відблиски з напівзруйнованого каміна кидали химерні тіні від музейних тиглів, допотопних реторт і глеків, які мало не впритул були підсунуті разом зі столом до згасаючого вогнища. У цих посудинах щось явно не споживне шипіло і булькало.

Неподалік валялися вкриті густим шаром пилу деталі повного рицарського спорядження. Панцир з обірваними ремінцями, важкі залізні рукавички, поточена іржею спідниця, грубезний меч у волохатих од віковічної корозії піхвах… От тільки шолома серед цього історичного

мотлоху не було. Мабуть, він правив господареві за казанок, бо висів на ланцюгу у каміні.

Та найбільше мене вразив сам хазяїн.

Це був високий, мов жердина, і висушений, як мумія, чолов’яга з довгою сивою бородою, що звисала до землі і, треба думати, підмітала підлогу. На самі його брови було насунуто гостроверхий червоний ковпак, примхливо розшитий місцевими зірками та сузір’ями. А на вузькі плечі була накинута чорна мантія, геть уся розписана кабалістичними символами з білої і чорної магії. На лівому плечі у нього сиділа підтоптана сова, а в правій руці він тримав — жах згадати! — келих з людського черепа. У цьому келиху канібалів парувала масна рідина.

— Ага! — з гостинністю людожера прохрипів він. — З’явилися!

Він втупив у мене пронизливий палаючий погляд. Та хоч які були несприятливі для грунтовних досліджень умови, я помітив, що одне око у нього було штучного походження.

Тим часом ця академічна суміш жердини з мумією зважила у руці свій страхітливий келих і знову, тріумфуючи, захрипіла, мов поганий гучномовець на святі:

— Ще хвилина… Так, ще хвилина, і ви б навіки втратили найурочистішу в історії нашого диска мить…

— Диска? — не зрозумів я.

— Так, він плаває в безмежному океані і давно пішов би на дно, якби не тримався на трьох велетенських китах… Атож, ще хвилина, і я перехилив би свій магічний келих. Оце тільки чекав, коли прохолоне еліксир…

Магістр сунув келих мені під ніс. Рідина була на диво смердюча.

— О, це був нелегкий шлях до перемоги! — не вгавав маг. Він довірливо викладав усі свої таємниці: — Спочатку я й гадки не мав про еліксир, бо намагався знайти рецептуру філософського каменя.

— Для чого? — запитав я, аби щось сказати.

Він вирячився на мене, ніби я бовкнув найбільшу у світі дурницю. Та обмежився лише зневажливим поглядом, але пояснити пояснив:

— Ясно для чого: щоб заволодіти усім світом.

У нього це звучало так природно, ніби він збирався піти у лавку по хліб.

— Еге ж, я б тоді купив на золото всіх мирських володарів і князів церкви… Та, одверто кажучи, справа посувалася кепсько. У мене вже борода відросла до пояса, а я не зрушив навіть з мертвої точки! Отут і постало питання про еліксир.

— Чому? — не второпав одразу я.

Мої запитання почали його дратувати.

— "Чому", "чому"? — пробурчав Кіміхла. — Ясно чому: щоб помолодшати. Адже це — еліксир молодості. Якби я помолодшав, я міг би розпочати досліди знову. Я ж не відмовився від величного наміру запанувати над усім світом від берега до берега! Аж тут на мене чигала нова халепа. У мене не було й шеляга на експерименти. Виходило зачароване коло: щоб знайти рецептуру філософського каменя, слід було винайти еліксир молодості, а щоб виготовити еліксир, треба було мати філософський камінь! Що було робити? Та я знайшов вихід — узяв

і, незважаючи на сувору заборону, викарбував єдиний у світі нерозмінний карбованець. Ось він!

Магістр Кіміхла сягнув рукою у дірку в мантії і з радісним зойком видобув з надр підкладки блискучу монету.

— А навіщо ви утаємничили цей казковий винахід? — поцікавився я.

Магістр захвилювався.

— Ясно навіщо: якби я не тримав його у секреті, гроші швидко впали б до ціни битих черепків. А яким побитом я придбав би тоді необхідні речовини для еліксиру? І кому б тоді був потрібен філософський камінь?

— А навіщо вам філософський камінь, коли ви маєте нерозмінний карбованець? — з’ясовував я.

— Боже мій, ви як мала дитина — "навіщо" та "навіщо"! Ясно навіщо: я б до самої смерті не встиг би наміняти таку купу грошей, щоб купити усіх можновладців. Отже, знову ж таки, щоб з успіхом провести цю грандіозну фінансову операцію, необхідно зварити еліксир!

Він недбало кинув нерозмінний карбованець на стіл і обома руками підняв келих.

Химерні логічні вправи магістра Кіміхли навели мене на тривожні роздуми. Чи не божевільний він? Певно, божевільний! З’їхав з глузду на ідеї світового панування. Інакше навіщо супер-кіберові було посилати мене сюди? Тільки божевільний може опинитися у категорії сущого, що насправді не існує. Адже, хоч його й оточує реальний світ, сам він живе у дивовижному вигаданому світі.

Але, на жаль, цього дивака кинули напризволяще. Жодного санітара! Ніякого нагляду! Повна свобода дій, хоч і обмежена кордонами

літаючого острівця. За таких умов він здатен накуховарити бозна-що. Хто його знає, можливо, Кіміхла оце тримає череп не з молодіжним напоєм, а з страшною отрутою? Жах! Ще сконає, і мене ж звинуватять, що я був тут присутній і не запобіг безглуздому самогубству. Від цих думок у смердючій атмосфері лабораторії мені почали вчуватися пахощі гіркого мигдалю, які, як відомо, властиві смертоносному ціаністому калію.

Я вирішив будь-що запобігти страшній трагедії.

— Слухайте, магістре, — почав жахати його, — а раптом у вас у руках не еліксир, а звичайна отрута? Звідки ви знаєте, що ви наварили? Чи не краще поставити дослід на тварині? Дайте спочатку напитися хоча б козі. Тоді побачимо…

— А це ідея! — пожвавішав Кіміхла. — Але не думайте, що ви мене налякали. Це справжній алхімічно чистий непідробний еліксир. Я варив його не навмання, як ви гадаєте, а за формулою безсмертя, яку шукав десять довгих років…

— Де ж вона — оця формула? — вигукнув я, радіючи, що зараз усе з’ясується.

— Хе-хе-хе, де формула, питаєте? — єхидно захихотів магістр. — Формулу вам не побачити, як власні вуха! Рукопис з божественним рецептом еліксиру молодості я здав до надійної схованки з єдиною умовою, щоб її віддали тільки у мої власні руки. Але ходімте до кози. Хай живе стара, бо мені ще до біса роботи, а я над усе люблю козяче молоко.

Кіміхла хлюпнув у миску омолоджувального напою, і ми вийшли надвір.

Пронизливий холодний вітер хилив дерева. Чорна безодня велетенської хмари час від часу спалахувала сліпучим мереживом. блискавок. Коза жалібно мекала.

Кіміхла поставив перед нею миску і з несподіваною лагідністю погладив по її збитій у брудні ковтуни шерсті. Коза нахилилася до миски і почала жадібно сьорбати алхімічну рідину. Все висмоктала!

І тут сталося диво. За кілька секунд перед нами жваво стрибало біленьке прудке козеня! Тільки обірвана мотузка ще теліпалася на його тонкій шиї, як речовий доказ неймовірної події…

— Віват! — несамовито загорлав магістр, недоладно вимахуючи руками. — Віват! Віват! Віват!

Він підхопив козеня на руки, ніжно притиснув до грудей і, кумедно підстрибуючи, помчав до хати. Я зарипів за ним слідом.

"Тисяча астероїдів! — вилаявся в душі я. — І отаку геніальну людину тримають по суті у в’язниці. Та ще, замість сучасних приладів, підсунули середньовічне начиння! Нема ж нічого дивного, коли за таких жахливих умов людина трохи спричиниться і почне варнякати про світове панування або трьох осоружних китів…"

Магістр випустив козеня на підлогу і тремтячими руками схопив людожерський келих. Обидва його ока — природне і штучне — палали з однаковою інтенсивністю. Він підніс місткий череп до рота і жадібно висьорбав все до останньої краплі.

Я вже був готовий до миттєвих перетворень і тому дивився на всі очі, щоб не проминути й найменшої подробиці.

Борода у нього почала густішати і вкорочуватися… Кількість зморщок на обличчі значно поменшала… Стан розігнувся… Нараз

сталося зовсім неочікуване — з його очниці випало штучне око і покотилося по підлозі. А на мене дивилося два нормальних людських ока!

Атож, магістр Кіміхла дивився на мене! І в його очах світилася неприхована погроза!

— Хто ви? — підозріло запитав він, озираючи мене поглядом з ніг до голови, ніби вперше побачив. — І як ви сюди потрапили?

— Та ви що? — здивувавсь я, хоч мені вже було несила дивуватися. — Невже забули? Ви ж самі п’ять хвилин тому розповідали мені про філософський камінь та еліксир молодості…

— Який філософський камінь? — похмуро вирік він і кинув швидкий погляд на лицарські обладунки. — Який еліксир молодості? Як я міг розповідати про те, про що й сам не маю найменшого уявлення?

— А це що? — я тицьнув пальцем у бік нерозмінного карбованця.

В очах магістра спалахнула непоборна лють, його сухе обличчя спотворила огидна гримаса. Він рвучко стрибнув до столу і судорожне затиснув нерозмінний карбованець у руці.

— Триклятий шпигун! — злісно просичав він. — Мерзенний зраднику! Ти, повзучий гаде, помилився, бо прийшов по секрети, яких я ще не маю… Але це остання помилка у твоєму злочинному житті!

Він кинув карбованець у дірку в мантії і схопився за музейні обладунки. Надів на себе панцир, вліз у залізну спідницю, оперезався пудовим мечем і, зловісно посміхаючись, почав натягати іржаві рукавички…

— Я поховаю свої таємниці разом з тобою, пройдисвіте! — мстиво пообіцяв він.

Я про всяк випадок позадкував до дверей. Але ця зустріч таки мало не скінчилася трагічно: я ступив протезом на штучне око магістра і ледве не впав.

А якби впав, то, будьте певні, вже не підвівся б, — знавіснілий Кіміхла, безумовно, скарав би мене.

— Боронися, нікчемний виродку! — заревів магістр, аж захлинаючись від гніву.

Він схопився за меч. Та зброя не лізла з піхов. Певно, іржа добре їх зцементувала. Це мене і врятувало. Поки Кіміхла, червоніючи від напруги, смикав меча, я схопив його штучне око і з усією можливою швидкістю пошкандибав до крилатого екіпажа.

Раптом за моєю спиною пролунав моторошний звук. Це меч нарешті зі скреготом виліз з піхов.

Я буквально впав у колісницю і хрипко гукнув візникові:

— Рушай!

Його не довелося двічі запрошувати. Очевидно, мав досвід. Він підвів батога і лунко ляснув по крупах застояних пегасів.

Останнє, що я бачив, це магістра, який вимахував довжелезним мечем і дико волав:

— На палю зрадника! На багаття!

Розстебнуті обладунки гриміли на ньому, як консервні бляшанки на опудалі…

…Супер-кібер з ГУВОКОТУМСО ТТ зустрів мене зі співчутливою посмішкою:

— Ну що? Бачили таке, чого нема?

— Бачив, хай йому грець! Але чому ви вважаєте Кіміхлу тим, чого нема? Правда, магістр — людина з дивацтвами, але ж він справді винайшов цікаві речі!

Робот сумно заблимав різноколірними лампочками.

— Кожні десять років, — проказав він, — старий віддає нам на схованку пухкий рукопис і ставить умову, щоб віддали його тільки йому особисто. У нашому архіві нині зберігається ціла купа абсолютно тотожних рукописів Кіміхли, загальний тираж яких вже становить 217 примірників.

— Чому ж магістр по них не приходить?

— А він і не може прийти. Еліксир щоразу відкидає його на десять років у минуле, тобто у той час, коли він тільки починав досліджувати проблеми вічної молодості. І він щоразу точно у десятирічний строк робить той самий винахід. Ми маємо 217 рукописів, отже, Кіміхла займається даремною працею вже 2170 років. Він те, чого нема, бо хоч існує поряд з нами, але живе уявленнями страшенно далекого минулого. Це постійно існуючий анахронізм, живий безглуздий вічний двигун.

Робот присунувся до мене і з щирим жахом додав:

— Уявляєте, що сталося б, якби люди скористалися цим божевільним винаходом? Людство весь час тупцювало б на місці, поступ свіжої думки вмер би. І нині навіть нас, роботів, не було б! Який жах, який жах! То що, запишете нам подяку у книгу скарг! За зразкову обслугу?

— Атож, юначе! Поки той безсмертний кандидат у володарі світу даремно намагається запанувати на міфічному диску, що тримається на трьох китах, його живі співвітчизники заволоділи Всесвітом!!!

З усього було видно, що ці спогади страшенно розхвилювали завжди спокійного капітана Небреху. Він навіть забув палити і лише тепер підсунув до себе люльку і гаман. А коли запалив, то хитро примружився і закінчив свою карколомну розповідь цілком пристойним космічним жартом:

— Єдине, що мене непокоїть: чи не подорожую я, сам того не відаючи, по око спричиненого магістра кожного десятиріччя? Якщо воно справді так, то лише за оцим маленьким сувеніром я торував космічні путівці 217 разів? Ви можете це збагнути?

Розповідь восьма

ПЛАНЕТА, ЯКОЇ НЕМА

Я летів до капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи як на крилах. Власне, це й справді були крила. Тільки підводні. Потужний двомоторний катер з білими лампасами на бортах прудко різав кучеряві хвилі, залишаючи за собою добре випрасувану смарагдову доріжку.

Та ось примхливим мереживом вже розсипаються на прибережних скелях прозорі хвилі. Вигулькнув з гущавини садочка верх латаної-перелатаної коробки. Нарешті!

Для такої тренованої людини, як я, піднятися вгору стрімкою стежкою (для зручності відвідувачів капітан Небреха видовбав на ній сходинки, кількість яких дорівнювала квадратові дюжини), пробігти звивисту стометрівку чепурного садочка і одним стрибком подолати відстань від землі до веранди було справою кількох хвилин.

Але, як не поспішав, все ж встиг помітити біля пошарпаної часом і простором ракети капітана новенький одномісний вертоліт з жовтим тавром МКМ у зеленому колі. Ясно, це на черговий сеанс умовляння прибув пишномовний фахівець з Музею космічних мандрів. У попередніх нотатках я побіжно згадував про цього невтомного мисливця за сувенірами капітана Небрехи.

Ці сувеніри буквально спати не давали працівникам музею. Воно й не дивно, бо поки капітан Небреха не поступиться своїми унікумами, здобутими у незабутніх космічних мандрах, колекції музею ніколи не будуть повними.

Я тихенько прочинив двері вітальні, наперед смакуючи радісний зойк Небрехи, та мало сам не скрикнув від несподіванки. Й півпогляду було досить, аби переконатися, що я поспішав недаремно: капітанові загрожувала страхітлива і неочікувана небезпека.

Нині я можу з певністю сказати, що коли б тоді на моєму місці опинився сам капітан Небреха, він би з властивою йому об’єктивністю почав оцю розповідь так:

— Якби того чорного дня я запізнився бодай на хвилину, у садибі не залишилося б жодного сувеніра, і мені зараз ні про що було б вам оповідати…

Атож!

Тільки-но я зазирнув у кімнату, як щасливу посмішку на моєму обличчі заступила гнівна гримаса. Я добре пам’ятаю цю істотну деталь, бо саме напроти входу стояло дзеркало.

Та й хто залишивсь би байдужим, коли б побачив, як у вітальні метушиться розчервонілий від надмірного збудження мисливець за сувенірами і гарячкове напихає величезну торбу безцінними космічними реліквіями міжзоряного вовка?

А сам капітан Небреха верхи сидить на драбинці, гостра верхівка якої, мов підкорений гірський пік, випинається з густої тютюнової хмари, і безпорадно спостерігав це свавілля. І, головне, капітан навіть слова не може сказати безсоромному злодієві або покликати на поміч, бо з рота у нього віялом стирчать довжелезні цвяхи, а в лівому кутку ще міцно затиснута незмінна люлька. Дим з неї валує, як з діючого вулкана. До того ж і руки Небрехи не вільні, бо в одній він тримає важкенький молоток, а в другій садову лопату.

А схвильований такою рідкісною нагодою початкуючий злодій, як хорт, нишпорить по всіх закутках і ще має нахабство запитувати:

— О вельмищедрий капітане, чи дозволите ви мені приєднати до музейної колекції ще оцей справжній зуб справжнього дракона? Здасться, ви привезли його аж із Магелланової Хмари?

У відповідь бравий капітан тільки понуро заскреготав зубами і цвяхами.

— Щиро дякую! — по-театральному вклонився Небресі музейний домушник. — Я думаю, мій любий капітане, що ви не будете заперечувати, якщо я приєднаю до колекції також відомий вам глечик з курявою Чумацького Шляху?

Капітан аж застогнав крізь цвяхи від безсилої люті.

— А "Цікава арифметика" з Кібери? Хіба можна забути про неї? Хіба ж буде повною наша колекція без цієї поцупленої у роботів реліквії?

Звичайно, капітан тільки й міг, що з обуренням пихкати своєю прокуреною люлькою. А підступний експропріатор зухвало вважав це вимушене мовчання за незаперечний знак згоди.

Та мушу визнати, що з сувенірами він поводився дуже обережно. Перед тим як вкинути якусь річ у ненажерливу пащеку торби, він дбайливо, наче мати дитину, сповивав її м’якою хлорелою. Одразу було видно, що грабує не темний, неосвічений варвар, а закоханий у своє діло ерудит. Саме за цю благородну відданість інтересам науки капітан Небреха згодом вибачив йому.

Тим часом ерудований злодій закинув натоптану торбу за плечі і чкурнув до дверей. Бачили б ви, як він остовпів, коли зненацька тицьнувся носом у мою грізну постать! Очевидно, в той трагічний для Музею космічних мандрів момент я видався йому живим уособленням морального кодексу.

— Умів красти, умій і очима лупать! — суворо насварився я на нього пальцем і повчально докинув: — Ліпше їсти хлорелу і пасту, та чужі сувеніри не красти!

Поки я сповідав науковця, капітан Небреха влучним ударом загнав у стіну останнього цвяха, надійними морськими вузлами прив’язав до лопати строкату стрічку і врочисто повісив цей непоказний садовий інструмент на стіну. Відтак спустився з надхмарних висот, кинув на свою роботу оцінюючий критичний погляд і, вельми задоволений, весело замугикав собі під ніс командорський марш.

Мене оця незрозуміла примха капітана вразила, як колись його звичка палити перед грубкою. Спійманий на гарячому фахівець теж роззявив рота.

Так! Якби Небреха оздобив вітальню важким намистом якірних ланцюгів, зубастими щелепами тигрової акули або хай навіть потворною мумією бридкого восьминога, я і бровою не повів би. Але на видноті почепити звичайнісіньку лопату! Та ще серед космічних скарбів, яким ціни немає! І хоч би новеньку, а то бувалу в бувальцях…

— Капітане, — з подивом запитав я, — навіщо ви повісили таку сумнівну прикрасу?

Капітан Небреха неквапливо вибив на тверду, як копито, долоню попіл з люльки і лише тоді загадково відповів:

— Якби наш вчений друг знав історію оцієї, як ви цілком правильно визначили, прикраси, він би сьогодні не гарячкував, а терпляче чекав більш слушної нагоди…

Від цієї багатообіцяючої тиради нашого вченого друга кинуло у пекучий жар. Я побоювався, що від спопеляючого сорому у нього займеться волосся, і мимоволі почав шукати очима вогнегасник.

— Авжеж, — наполіг капітан Небреха, — якби не оця лопата, наш вчений друг не грабував би нині старого капітана, а спостерігав би у телескоп десяту планету Сонячної системи.

— Десята планета?! — зачудовано перепитав я.

— Еге ж, — холоднокровне підтвердив капітан Небреха, — бо ця планета вже з моменту свого утворення мала солідну атмосферу.

Я відчував, що йду гарячими слідами свіженької історії. Моєму хвилюванню не було меж. Ще б пак! Сонце не встигне прийняти за обрієм свою вечірню морську ванну, як мій блокнот поповниться ще одним хвилюючим записом! І хто б міг подумати, що вікопомною віхою в історії космічних досліджень виявиться звичайна лопата?

Але наш вчений друг одразу зробив незграбну спробу заперечити приголомшливе повідомлення капітана Небрехи.

— Яка ще десята планета? — запитав він з таким виразом, ніби об’ївся кислицями. — Науці відомі лише дев’ять планет, що кружляють навколо Сонця. Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер… — загинав він пальці.

— Досить! — зупинив капітан Небреха цю скептичну десятипалу рахівницю. — Казку про дев’ять планет знає кожен школяр, який хоч раз тримав у руках підручник з астрономії.

Капітан зручно вмостився у командорське крісло, зарядив люльку добрячою пучкою тютюну, але почав свою захоплюючу розповідь лише тоді, коли дим з вогнедихаючого кратера люльки заховав його від очей слухачів разом з протезом і вусами.

— Не думаю, щоб навіть наш вчений друг наважився заперечувати загальновідому істину: астрономія давно вийшла з пелюшок кабінетної науки і міцно стала на ноги практичного досвіду, — повагом повів він. — Скільки вже було відкриттів, але й лосі зоряна наука полонить романтиків своїми незліченними таємницями і незбагненними загадками Всесвіту. Узяти хоча б космогонію, розділ астрономії, що намагається розв’язати таємницю походження небесних тіл. Це, скажу я вам, міцний горішок! Та хоч як вченим важко було, а гіпотез щодо "звідки все взялося" ніколи не бракувало.

Щоправда, тут панував повний різнобій. Одні вважали, що планети утворилися з холодних кам’яних брил, інші гадали, що з сонячних крапель, які наше світило струсило з себе, як піт з чола. Треті запевняли, що матеріалом світобудови була хмара газу, а четверті доводили, що то були поклади космічного шлаку. Була навіть висунута ідея, ніби у стерильно чисті володіння Сонця колись вдерлася гігантська зірка-заблуда з величезною силою тяжіння. Ну, ясно! Світила вчепилися

у протуберанці одне одного, як хлоп’ята у чуприни. Протуберанці летіли клоччям! З тих шматків, мовляв, згодом й утворилися планети.

Але мені, міжзоряному практикові, ця гіпотеза видасться зовсім сміховинною. Якби планетні системи справді утворювалися через отакі рідкісні навіть у всесвітніх масштабах сутички, я б їх би зараз усі порахував на пальцях, як це полюбляє робити наш вчений друг. Причому пальці моєї єдиної ноги ще залишилися б про запас.

Та на цьому покінчимо з екскурсією у дрімучі хащі космогонічних гіпотез, бо зрештою честь практично розв’язати найбільшу таємницю світобудови випала на мою долю. Нині про це знають усі мої знайомі. А знайомих у мене, самі розумієте, більше, ніж незнайомих.

Втім, не буду критися: допоміг мені нещасливий випадок. Так, я не обмовився! Якби не фатальний для мене збіг обставин, космос досі тримав би під сьома хитромудрими замками одну з найцікавіших своїх таємниць.

А діло було так.

Ми з Азимутом поверталися з далеких мандрів у сузір’я Візничого. Там ми вивчали передовий досвід використання астероїдів, як дешевого вантажного космотранспорту.

Признатися, подорож була важкенькою.

Мало того, що під час чергування Азимут забув підтягти гирю ходиків, і ми збилися з ліку часу, так він ще прогавив манюсіньку порошинку, яка з третьою космічною швидкістю прошила баки з пальним. І до того легко це зробила, ніби замість титанових баків коробка мала мильні бульбашки. Ясно, гідрат спирту миттю випарувався у простір.

Це була непоправна втрата.

Азимут у розпачі. Сидить у кутку, мов покарана дитина, і нещадно стьобає себе батогом самокритики:

— В усьому винна тільки моя легковажність! Що я наробив! Ой-ой-ой! Капітане, навіщо ви взяли у цю відповідальну подорож таку безвідповідальну людину? Айай-ай! Кари за це на вас немає!

Ну, довелося суворо нагримати на нього, щоб хлопець остаточно не загубив голову і не накоїв нових дурниць.

За інерцією підлітаємо до кордонів Сонячної системи, тут треба маневрувати, а в баках палива ані краплі. Сухо, як у піщаних колодязях середньоазіатської пустелі.

Отут і почалася неприємність. Навіть без навігаційних приладів було помітно, як ракета вигинає трасу, повільно, але певно стаючи на довічний орбітальний якір сонячного тяжіння.

Нагальність рішучих дій була очевидною. Якщо пустити все на самоплив, то невідомо, скільки років нам доведеться метляти навколо Сонця за межами системи, поки мою мікролітражку помітять з випадкового зорельота. Та й знайдуть, можливо, самі кістки!

А людство ж чекає нас з трудовою перемогою, чекає не дочекається передового досвіду цивілізацій сузір’я Візничого у галузі використання астероїдів як природного вантажного транспорту.

Був, правда, один хоч і ненадійний, але вихід: підживити двигуни ліками з похідної аптеки — вони ж всі на спирту. Та чи надовго їх вистачить? Одначе вийняв ліки з шафки і заходився біля двигунів поратися.

Можете мені повірити, це справило на Азимута належний ефект. У мого штурмана від подиву очі рогом полізли. Та коли отямився, безкорисливо запропонував свій запас одеколону. Азимут завше був чепуруном!

А я, ніби нічого видатного не сталося, любесенько пояснюю йому:

— Звичайно, оцих запасів на двох — це крапля у морі. Не вистачить навіть до найближчої планети, Плутона. Отже, один з нас мусить залишитися тут, на орбіті, а другий хутенько злітати на Плутон по паливо.

— Я! — ані секунди не вагаючись, героїчно озвався Азимут. — Я залишуся!

— Ні, залишусь я, — по-доброму втовкмачую йому. — А ти, дивись, не барися.

— Що це за вигадки? — не на жарт обурився Азимут. — Де справедливість? — репетує він. — Хіба вам не відоме правило, що капітан залишає корабель останній? — повчає мене.

Я навіть розчулився від тих слів. Отака самовідданість! Мій вірний штурман готовий зчинити бунт на борту, що завжди суворо карається, аби врятувати життя капітана! Та рішення моє було непохитне. На це я мав досить підстав.

Звісно, я й вигляду не подаю, що його слова зачепили мене за живе, а спокійно, як малій дитині, пояснюю:

— З усякого правила, Азимуте, є виняток. З цією аксіомою тебе мусили познайомити ще у середній школі. А подорож на ліках та одеколоні — це просто нечуваний у моїй багаторічній практиці виняток. Давай розглянемо цю проблему з усіх боків, як тверезі люди. Щоб за

таких нікчемних запасів палива щасливо дістатися до Плутона, коробку слід зробити легенькою, як пір’ячко, щось на зразок порожнього бідона. Усе зайве — за борт! Висновок — один з нас…

— Я! — знову на тій же дражливій ноті, як зіпсована грампластинка, заволав Азимут. — Я зайвий!

— Ні, Азимуте, — змушений був засмутити його, — зайвий на борту я! На це є два докази, жоден з яких ти не в силах спростувати. По-перше, я, ніврокy, важчий за тебе. А це зараз мас вирішальне значення. По-друге, ти собаку з’їв у штурманській науці. Думаєш, я забув твою пригоду у сузір’ї Псів?

Але, мабуть, мій вірний штурман і досі пручався б десь на кордонах Сонячної системи (хлопець він впертий!), якби я власноручно не нашкрябав відповідний наказ по коробці. У параграфі першому я безжально списав себе за борт, як непотрібний баласт, а в параграфі другому по самі вуха навантажив Азимута відповідальністю за все. Відтак прикнопив наказ перед очі штурманові. Оскільки він дисциплінований, все й уладналося.

Авжеж, залишився я в чорній безодні на самоті. Тільки й побачив, з якою скаженою швидкістю чкурнула дбайливо випотрошена коробка до найближчої планети.

А загалом я влаштувався непогано. Розвалився на колоді, люльку посмоктую, щоб на випадок метеоритного бомбардування утворити навколо себе стійку тютюнову атмосферу. Знаєте, завбачливість ніколи не завадить, а відомо ж, що це найбільш надійний захист, бо в атмосфері метеорити моментально згоряють.

А навкруги, куди не кинь оком, казкова картина. Жовті, оранжеві, червоні, блакитні і білі зірки водять невпинний космічний танок. Кудлаті комети влаштували пустотливі перегони.

Одна незручність: з правого боку сонечко підсмажує, а з лівого — одвічний мороз пече. Як біля вогнища взимку. Та й це скоро минулося, бо мої боки незабаром припорошило пристойним шаром космічного пилу. А пил, самі знаєте, поганий теплопровідник.

Натоптав я люльку свіженьким тютюном, старанно розпалив її та й, сам не знаю як, задрімав.

Так от. Довго спав чи мало, коли чую, хтось човпеться на мені. Розплющив я очі — нічого не бачу. Страхітлива темрява поглинула весь Всесвіт! Жодної зірки. Жодної комети. Жодного променя світла. Тільки похмура зловісна темрява. Спробував було протерти очі, та з жахом пересвідчився, що не можу й пальцем ворухнути. Лежу безпорадний, як немовля у пелюшках.

Сили небесні!!! Невже я отак акуратно проспав досі не бачену страшну всесвітню катастрофу?!

Добре, хоч люлька ще курилася!

Я нервово затягнувся і знову заплющив очі, щоб не бачити цього кошмарного поховального мороку. І раптом почув слабенький, наче крізь вату, голос Азимута.

— Капітане, ау! — ледь чутно волав мій вірний штурман.

Це мене ще більше вразило. Я ж добре вивчив усі регістри Азимутового голосочка. Коли загорлає на повну потужність, то від радіоперешкод хриплять приймачі на всіх планетах.

А тут — ледь чути!

"Що ж трапилося? — тривожно розмірковував я. — Якщо Азимут живий і здоровий (а це факт, який кричить сам за себе!), то, мабуть,

всесвітньої катастрофи не було. Але чому ж тоді я нічого не бачу? Хто обхопив мене так щільно, що я не годен і ворухнутися? І, нарешті, хто отак нахабно човпеться на мені?"

Аж раптом страшна думка блискавкою пронизала мій мозок.

Невже, поки я спав, мене від бушприта до клотиків, по всьому рангоуту, припорошило грубезним шаром космічного пилу? Невже я опинився у ядрі новонародженої планети? Невже оце мій штурман Азимут блукає по планеті Небресі і шукає свого капітана?

Атож, то було моторошне прозріння!

Мій тренований мозок послужливо нагадав, що навіть земної поверхні, незважаючи на багатокілометрову атмосферу, щороку досягає три тисячі тонн космічного пилу. Правда, для Землі це минає непомітно, бо уся ця пилюга розпорошується на площі понад п’ятсот мільйонів квадратних кілометрів. Але для моїх, порівнюючи з рідною планетою, карликових габаритів й півдесятка тонн було цілком досить.

Мушу ще раз нагадати: якби я за тих обставин розгубився хоч на хвилину, ви б зараз не слухали теревені старого капітана. Згодом Азимут визнав, що саме тієї вирішальної хвилини він ладнався стартувати з невідомої планети і облетіти усю навколосонячну орбіту, на якій я мав його чекати. Зрозуміло, у цьому прикрому випадку я б навіки захряс у надрах новоутвореного небесного тіла.

Я лихоманкове шукав порятунку з цієї пастки.

Та порятунку не було. "Нічого, капітане, — як можу, втішаю сам себе, — буває гірше. У тебе є хоч остання розрада — люлька..."

І тут мене наче осяяло.

Люлька!

Ось що мене порятує!

Адже коли вона куриться, значить, її кратер ще виглядає на поверхню планети!

Кожен бачив, як курці з досвідом уміють випускати дим на замовлення — і струмочком, і кільцями. А я в цій галузі мав неабиякий стаж. Складність полягала лише у тому, що я мусив жонглювати димом не з рота, а безпосередньо з люльки. Та все буде гаразд, якщо Азимут не заплющуватиме очі в отруйній тютюновій атмосфері планети.

Ну, зосередив увагу і почав: випустив три струмочки, потім три кільця, а тоді ще три струмочки. Зачекав трохи і знову повторив у такій же послідовності. А хто ж з міжзоряних мандрівників не знає цього умовного сигналу біди? Його запровадили ще у добу відважних мореплавців. От тільки непокоїло, чи не ловить Азимут гав і чи вистачить у люльці тютюну на сигналізацію?

Та, на щастя, під час спільних мандрів я таки привчив Азимута спостерігати і самостійно мислити. Ледве він побачив димову періодику, як співставив усю сукупність фактів і дійшов логічного умовиводу, що це його винахідливий капітан у такий своєрідний спосіб передає з надр планети тривожний сигнал SOS.

А далі все вже було дуже просто. Не довелося навіть викликати рятувальної команди. Азимут з його ненормальною силою прекрасно впорався сам один.

Хоч якою небезпечною була для мене ця пригода, та я залишився надзвичайно задоволений. Адже разом з планетою Небрехою було розвіяно головну таємницю космології — секрет народження планет! А — я ж навіть не збирався розгризати цей горішок!

Відкриття було таке видатне, що мене заочно обрали почесним членом усіх наявних академій ще до тріумфального повернення на Землю. От тільки дипломи я кудись заткнув, а тепер сам не знайду…

Та, якщо подумати, навіщо вам дипломи? Хіба бракує інших переконливих доказів? Ось я перед вами, живий і здоровий. Ось моя рятівниця-люлька. А планети Небрехи нема, хоч шукайте її на небі з найпотужнішим телескопом. Коли не вірите, запитайте першого-ліпшого астронома. Кожен охоче підтвердить мої слова! Справа в тім, що розгніваний Азимут розвіяв планету-пастку по всій периферії Сонячної системи. її навіть не встигли сфотографувати…

…Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха замовк. Він неквапливо постукав кратером люльки по бильцю крісла і знову потягнувся до капшука.

А я сидів, до краю вражений його неймовірною розповіддю, і ніяк не міг зібратися з думками. Вони тікали від мене навсебіч, немов галактики у Всесвіті. Та все ж підсвідомо я відчув, що Небреха обминув якусь дуже важливу подробицю, без якої вся його сповідь виглядала незавершеною.

Я задумливо підвів очі і раптом побачив на стіні лопату, про яку геть-чисто забув.

Ось вона — нез’ясована подробиця!

— Капітане, — нагадав я господареві, бо наука не терпить білих плям, — а що спільного з таємницями космогонії мас оця садова лопата?

— Справді! — схаменувся капітан, але замість відповідати заходився зосереджено заряджати люльку тютюном.

Наш вчений друг запопадливо підніс йому палаючого сірника.

А коли навколо голої, як шкільний глобус, голови Небрехи попливли легенькі хмарки, він хитро примружився і зауважив:

— А ви що? Невже серйозно вважаєте, що штурман Азимут патрав планету Небреху голими руками?

Розповідь дев’ята

ПО ТОЙ БІК СВІТЛА

I

Початок цьому дивовижному (з якого боку Всесвіту не поглянь) відкриттю в галузі небрехознавства поклала випадкова зустріч з людиною, про яку навіть капітан Небреха завжди згадує з нечуваною прихильністю і дозволяє собі люб’язно величати її своїм найдорожчим другом. Після цієї куценької характеристики вам вже й самим буде втямки, що мовиться про колись відомого на всіх космічних трасах мандрівника, а нині викладача школи космонавтів капітана Козира. Згадуючи тепер цю зустріч, я мимоволі замислююся над діалектичною причинністю всесвітньо-історичних явищ — як ото наслідки буденного дріб’язку раптом набувають воістину галактичних масштабів…

Але — до діла!

Одного дня я пішов на консультацію до Інституту галактології з деякими нотатками із життя і діянь капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи. Коли це з павільйону "Соки-води" долинув оглушливий голос:

— Грім і блискавка! Знаменитий біограф Небрехи власною персоною! Та ще з новим рукописом на борту! Ану, гальмуй!

І що ви думаєте? Весь вуличний рух завмер: приголомшені водії автотранспорту вирішили, що запрацював гучномовець ОРУДа.

Скло у павільйоні задеренчало і розсипалося, а в новоутвореному виломі виникла кремезна постать капітана Козира з пляшкою "Київської" мінеральної в одній руці і склянкою в іншій. Його сяюче, мов весняне сонечко, обличчя щедро випромінювало теплі, зичливі усмішки. Але за спиною капітана я вмить спостеріг ще й інші постаті, які з похмурою рішучістю наближалися до нього. Явно, з метою відшкодувати матеріальні збитки. Хіба ж їх цікавить, у який спосіб капітан Козир розтрощив вітрину — необережним рухом чи необережним підвищенням голосу?

І поки капітан Козир відраховував заактовані гроші, я прикро думав про те, якої непоправної шкоди завдають науці люди, далекі од сучасних знань. Таж капітана слід розцілувати і гаряче потиснути руку за дорогоцінний внесок у шкільний курс фізики! Адже невимушений вчинок вельми гучномовного зорепрохідця значно збагатив би той розділ підручника, де йдеться про ефект резонансу. Уже котрий десяток літ дітям розповідають про давній-прадавній випадок, коли солдати йшли в ногу по мосту, від чого бідолашний місток і розвалився. І, як це не дивно, хоч вже добрих два століття солдати по мостах не ходять взагалі, бо геть усі моторизовані, цей застарілий факт досі тримається у підручниках. А якби написали про капітана Козира?

Аж ось капітан Козир одержав квитанцію і щасливо видерся із "Соків-вод" з незамоченою репутацією.

— Мій юний друже! — радісно заволав він, знову анітрохи не шкодуючи своїх голосових комунікацій. — Куди це ви прокладаєте курс? На консультацію? Ага!.. В Інститут галактології? Ого!.. Але про який інститут може йти мова, коли між нами відбулася така приємна стиковка?.. Хоч скільки у мене клопотів, але я знайду час, щоб особисто проконсультувати ваш курікулюм віте![1] Вам просто пощастило! Адже науковці інституту ніколи не піднімалися до моїх зоряних висот!

За якихось півгодини я вже прибув на надійному буксирі у фарватері за капітаном Козирем до його затишної хатини.

По стінах невеличкого котеджу капітана замість дикого винограду в’юнилися культурні зарості гібридизованої висококалорійної хлорели, а вздовж правобортної призьби точно за ранжиром вишикувалася дюжина різнокаліберних діжок, з яких линули приємні пахощі пастеризованої закваски, з якої виготовляють улюблений харч космонавігаторів. В усьому вчувалася звичка хазяїна до зразкового космічного ладу і дбайлива рука робота Малюка. А ось і він сам привітно відчиняє двері — сумлінний хатній господар у бувалому в бувальцях жерстяному фартусі, де-не-де вже латаному металевими кришками від консервних бляшанок, і цілим букетом кухонного начиння у руці.

— Гей, Малюче! — гримнув господар густим командорським басом. — Ану, покажи нашому спільному другові, чим ми багаті і як йому раді! Всі припаси — з трюмів на палубу! Аб ово ускве ад мале![2]

Того дня знаменитий робот Малюк перевершив самого себе. Він частував нас стравами, які не снилися навіть найбільш досвідченому в усіх кухнях Сонячної системи гурману. Ми ласували смаженими марсіянськими хрустяками, смакували ніжні венеріанські вервечки, що мешкають лише у надзвичайно рідкісних підгрунтових затоках з власного соку, не могли відірватися од білоцерківського салату з тисячі і одного сорту гібридизованої хлорели, що відбруньковується молдавськими помідорами, ніжинськими огірками і марківською цибулею. А наш на диво вмілий кухар з насолодою заправлявся рідким машинним мастилом, в якому плавали апетитні різноколірні кружальця гуталіну. Додайте до цього розкішного меню ще й вчену бесіду з таким ерудитом, як капітан Козир, і ви матимете хоч віддалене уявлення про це незабутнє бенкетування: міжзоряний практик любив поєднувати приємне з корисним, як казав Горацій.

А потім ми з келихами прохолодних коктейлів зручно розмістилися у фотелях і поклали ноги на моторошній шкурі іклорукого одноокого

звіробраза, хтозна-коли упольованого господарем. Ця хижа і жорстока звірюка водиться на кільцях Сатурна, від чого на нещасних кільцях досі немає жодного туристського маршруту, а тільки мисливські стежки для природжених відчайдух.

— Мій юний друже, — доброзичливо загув капітан Козир, не забуваючи акуратно спорожняти келихи, які йому з вправністю добре налагодженого автомата підносив робот Малюк, — ваші правдиві нотатки зайвий раз засвідчили завбачливість мого друга капітана Небрехи. Вони довели доцільність його чудернацької манії, якій я завжди дивувався, — звозити з космічних путівців різний мотлох.

Щиро кажучи, я аж зашарівся від цієї неочікуваної літературознавчої похвали.

— Ще б пак! — захлинався у дифірамбах капітан Козир на повних регістрах свого неможливого голосу. — Якби не отой непотріб, що так страхітливо захарастив домівку Небрехи і який, без сумніву, викликав би панічний жах у будь-якої хатньої господарки, людство й понині було б позбавлене найцінніших сторінок всесвітньої хроніки зоряних звитяг. Але й цього замало! Якби не ваша допитливість відданого науці дослідника, увесь цей небрехівський смітник й досі лежав би мертвим вантажем! Адже надприродна скромність мого космічного колеги не дозволила б йому прохопитися й словом про свою колекцію. Але в той же час Небреха не лишить нерозв’язаним жодне запитання, якщо воно розумно поставлене. А ви, мій вчений друже, у цій галузі відзначилися винятковими здібностями!

Атож, капітан Козир — то вам не конкуренти з інституту галактології, які над усе полюбляють відшуковувати в моїх працях самі недоліки.

— Ви спромоглися яскраво змалювати романтичні, але й сповнені несподіванок і небезпек шляхи до зірок! — ревів мій консультант, аж

хатина здригалася, мов під час ніколи не бувалого у Києві землетрусу. — Пер аспера ад астра![3] Але, вибачте на слові, у ваших працях наявний елемент випадковості.

От і маєш! А я тішився…

— Я не вбачаю у ваших розвідках системи! Не відчуваю в них свідомого наукового пошуку! Побачили грудку землі — пишете про грудку землі, побачили віник з хлорели — то й шкварите про цю утильсировину… А слід було б почати з головного! З найдивнішого!

— Цебто з чого? — спантеличено пробелькотів я.

Отут уславлений капітан Козир нахилився до мене і, мов змовник, мало не прошепотів (чим мене, власне, й найбільше вразив):

— Про секрет довголіття нестаріючого капітана Небрехи… Оце і є таємниця номер один!

— Чому? — тупо запитав я, не годний хоч щось второпати.

— А тому! Я знайомий з капітаном не одне століття умовного бортового часу, знаю, що кажу! Капітан успішно торував міжзоряні путівці ще тоді, коли я безвусим юнаком про це тільки мріяв. І що ж? Нині ми виглядаємо, як однолітки, а дехто всерйоз вважає, що я старіший за Небреху! Це факт, а не фантазія: який Небреха був колись, такий він і понині! Ось де ховається його найбільша таємниця! А ви собі оповідаєте про роботів та про стрибунців…

Отак капітан Козир окреслив величезну і, треба визнати, ганебну прогалину в моїх творчих розробках. Але з якою товариською делікатністю розкрив він мені очі, скерував на магістральний науковий пошук!

Я схвилювався, мов гончак, що зачув дичину, і рішуче потягнувся до свого капелюха.

— Куди це ви? — підвівся й хазяїн.

— До каси попереднього продажу квитків, — відрапортував я з металевими інтонаціями робота Малюка. — Завтра ж вилітаю на південь.

— Оце так одразу! Та ще з порожніми руками? Гей, Малюче! Ану приготуй у путь нашому юному другові бутерброди з хлорели і пасти! Та не забудь натоптати космічним харчем торбину для славного капітана Небрехи! Ад вальорем![4]

II

Щиро кажучи, коли я прибув до садиби капітана далекого міжзоряного плавання Небрехи, у мене в голові вже надійно запанувала якась суцільна мішанина з диких і суперечливих думок. Жах! Де тут за таких несприятливих умов, коли в голові сумбур замість злагоди, мріяти про плідну наукову роботу? Адже загальновідомо, що добре праця йде тоді, коли думка — одна за всі, а всі за одну!

А розбурхала мене так загадкова, але слушна підказка капітана Козира.

Коли і як міг помолодшати капітан Небреха? Яким чином він спромігся повернути уже прожиті роки, що виглядає на ровесника капітана Козира? Може, він теж втрапив у згубні обійми протилежного часу, як ото сталося з його вірним штурманом? Та ні. Бо нині капітан Небреха не палив би оце переді мною свою традиційну люльку, а разом з Азимутом навчався б уму-розуму у школі для обдарованих дітей. Чи, можливо, міжзоряний вовк свого часу таки спокусився та й продегустував еліксир молодості з кошмарного келиха магістра Кіміхли?

Але й це припущення видасться безпідставним. Якби Небреха спокусився на оте пекельне вариво, він би нині не відав про добрий шмат з власної біографії. Хіба ж за таких обставин щось важить метрична довідка з бюро записів актів громадянського стану? Адже Небреха відвідав Землю, коли ще й людства на ній не було! Отакої!

А він сидить собі у командорському кріслі, розважливо посмоктує люлечку, ніби це не він шугав у просторі, а хтось інший, старіший навіть за найпрадавнішу єгипетську мумію…

Сонце, мов яскраво-червоний мідний гонг, зависло над шовковою гладінню розімлілого моря. Денна спека поволі розчинялася у дзвінкому, як бурульки, гірському повітрі, що спускалося зеленими схилами з одвічно білих кряжів… Природа ніби тамувала подих, готуючись до одвічно вражаючого видовиська, коли сонячні промені звільнять небо по всьому виднокраю і відчиниться велетенський ілюмінатор в чорну красу зоряного безмежжя. Чи знали б ми щось про Всесвіт, про незбагненне далекі світи, якби Земля оберталася в системі двох або й трьох Сонць і ніч ніколи б не огортала планету, чаруючи і хвилюючи своїми небесними принадами і таємницями? Чи породила б Земля-матінка за умов нескінченного, невмирущого дня Птолемея, Джордано Бруно, Галілео Галілея, Ісаака Ньютона та Альберта Ейнштейна? Ми любимо світлий, сонячний день — час праці й творіння, але ми любимо і таємничі чари ночі — час мрій, кохання і роздумів. Що ж більше важить — день чи ніч? Не знаю. Але без зоряних ночей не було б зоряних буднів. Сонце дало землі Життя, ніч — Думку… Ось уже над обрієм блакитною перлиною засвітилася Венера. Ще трохи, і в допитливі очі людей знову бентежно втупляться срібні, незворушні очі галактик…

Та годі філософствувати. Час братися і до діла. Зрештою, я примандрував аж на Чорноморське узбережжя не для того, аби подумки продиратися крізь діалектичні хащі. Але, скажу наперед, я й гадки тоді не мав, що мої роздуми були тоді цілком слушні, бо їх продовжив своєю химерною оповіддю капітан Небреха…

— Капітане, — хитро закинув я гачок, рішуче беручись до справи, — заприсягаюся усіма знаками Зодіака, що ви — таки дивовижна людина.

Небреха пильно глипнув на мене крізь випадкове віконце у хмарах оточуючого його тютюнового диму, але нічим не заперечив мого, слід визнати, вельми зухвалого, хоч і цілком справедливого, твердження.

— Коли дивишся на вас, — виспівував я своєї, — мимоволі спадає на думку, що ви не старієте, як і сам Всесвіт. Он капітан Козир каже, що ви торували міжзоряні путівці ще тоді, коли він безвусим юнаком про це тільки мріяв, а нині виглядаєте на його однолітка. Більше того: дехто вважає, що капітан Козир старіший за вас!

Я передихнув, щоб запитати про головне:

— Певно, ви, капітане, на якихось світах заволоділи секретом довголіття?

— Точніше було б сказати не "на світах", а "на чорнотах", — загадково зауважив капітан Небреха, який понад усе полюбляв абсолютну точність у визначеннях. — Окрім того, не я заволодів отим секретом, а секрет довголіття запанував над моєю скромною особою… Але скажіть, молодий чоловіче, чи не мій зоряний колега, про якого ви оце були ласкаві згадати, напоумив вас на такі хитрі підступи? — запитав він і завершив свою думку в улюбленій манері капітана Козира: — Хік Родус, хік сальта!

З мого боку було б безглуздо заперечувати. Ще вважатиме Небреха мене за безсоромного хвалька, який привласнює чужі гіпотези! Адже галактичний вовк зовсім недвозначно процитував завершувальний рядок з байки Езопа про одного хвалька, котрий запевняв, що на острові Родос він робив неймовірно довжелезні стрибки, та ще посилався на вигаданих свідків. А йому сказали, що свідки не потрібні і ядуче додали:

"Тут Родос, тут і стрибай". Атож! Від зоряного бувальця несила приховати жодної таємниці!

— Ваша правда, — мусив визнати я. — Але й сам капітан Козир даремно сушить голову над вашою загадковою віковою властивістю. Воно й справді, коли подивитися на вас…

— Якби свого часу, — зупинив мою недолугу балаканину капітан Небреха, — я не наважився на жаский і вельми небезпечний експеримент, ви б нині не мали честі вивчати мене, хіба що на архівній фотокартці…

Він на хвильку замовк, аби ввімкнути шнур електрокавника в розетку, розклав на журнальному столику люльку, тютюн, сірники та попільничку, аби щомиті були напохваті, і задумливо докинув:

— Авжеж, якби свого часу я не наразив власного життя на небезпеку, я б ніколи не побачив галактику Чорних Сонць, і нині, напевно, не я, а капітан Козир забирав би у вас дорогоцінний час космічними спогадами.

Як не є, а Небреха таки вміє інтригувати. Самі подумайте — галактика Чорних Сонць! Бр-р! Аж мурашки по спині бігають, ніби ти сидиш не на березі моря, а завис у космічному просторі в скафандрі з пробоїнами завбільшки з найдрібнішого мікроба.

А капітан Небреха хлюпнув у філіжанки по каві і неквапом почав свою дивовижну розповідь.

III

— Усе почалося з так званої ентропії, або, коли простіше сказати, систематичного збільшення хаосу у Всесвіті.

Коли я вперше начитався про тую ентропію, то аж моторошно стало. З математичних формул з усією очевидністю випливало, ніби вже й пальцем кивнути небезпечно. Бо кивнути пальцем — це зробити певний рух, тобто посилити навколо себе силове поле, отже, ще в більший енергетичний хаос занурити всесвітню ентропію. І слово ж вигадали гемонське яке! Та справа не в слові, а в тому, що, мовляв, коли той хаос дійде критичної межі, весь Всесвіт вибухне, як цистерна з бензином, коли туди вкинути запаленого сірника. Можете собі це уявити? Весь Всесвіт у спопеляючому вогні!

Над тією ентропією не один вчений посивів і висушив собі мозок. З формул недвозначно випливало, що аби врятувати наш рідний Всесвіт від неминучої погибелі, необхідно штучно зменшити фатальне накопичення ентропії. А як його зменшити, коли усі галактики, туманності, сузір’я і світила-одинаки щомиті випромінюють таку силу енергії, що її навіть порівняти неможливо з енергетичним потенціалом нещасного пальця. Примусово гасити зірки, чи що? Чи, може, виморозити усі галактики? Та поки одну зірку заллєш, як друга вже десь народиться. Авжеж, химерна та штука — ентропія!

Але мене весь час не покидала думка, що якби з боку ентропії справді існувала якась реальна загроза, Всесвіт ще мільярди років тому так бабахнув би, що й астероїдів було б не зібрати. А планет — і поготів. Замість планетних систем навколо буяючих Сонць крутилися б вогненні колеса…

Чому ж свого часу Всесвіт не вибухнув і досі не вибухає? Висновок один: не вибухає за браком доброї конденсації хаосу. А куди ж тоді поринає променева енергія? Хто висмоктує і поглинає її критичні надлишки? Адже просто узяти та й випаруватися вона не могла, бо це суперечило б законові збереження енергії.

Але навряд чи хто відшукав би на ці запитання пристойні відповіді, якби одного разу я не опинився в галактичній системі Чорних Сонць.

Не буду критися, мене пройняв мимовільний жах, коли я вперше уздрів чорні сузір’я і вугільні туманності на тлі білого і блискучого, мов гірський сніг, космічного простору. Зрозумійте мене вірно: щойно, якісь мізерні секунди тому, я милувався звичною панорамою Всесвіту — веселим мереживом яскравих зірок на традиційно чорному оксамитовому фоні, аж раптом маєш — суцільне сяюче молоко, або, якщо змалювати точніше, чисте, променисто-біле полотно, нещадно прошите кимось з дробовика, заряджeного різнокаліберним шротом. Розміром од головки англійської шпильки до квасолини.

Було від чого вжахнутися — такими неймовірними несподіванками Всесвіт ще ніколи мене не пригощав. Про всяк випадок, я припустився заспокійливої думки, що ото перший з навігаторів зіткнувся з якимсь не відомим науці, феноменальним космічним маревом. А вирішив так тому, аби не припуститися гіршої думки — що це в мене від старості зір зіпсувався. І в який недоречний момент — коли я мандрував у часі і просторі сам один, бо мій вірний штурман Азимут вже відвідував школу для обдарованих дітей. Гірко зробилося мені. У Всесвіті навіть така дрібниця, як термометр, що вийшов з ладу, може стати фатальною. А що вже казати, коли розладнається сам навігатор?

"Ех, капітане, старий міжзоряний вовчисько! — почав сам по собі справляти панахиду. — Віку в тебе, ревматику (а ревматизм я придбав, коли загубив ногу, — після катастрофи на кометі Галлея), як у кози хвоста!"

Воно дійсно — пожив, нівроку. Таж хіба я тоді гадав, що отой солідний багаж років мене, зрештою, і врятує? Атож! Якби того разу мій штурман був на борту, він би вже ніколи не ходив до школи обдарованих дітей — йому, без сумніву, забракло б прожитих років, щоб вийти з тієї скаженої пригоди живим і здоровим…

Але повернемося до розповіді.

IV

Справжній дослідник, дощенту відданий науці, ніколи не губиться за будь-яких обставин. Коли інші втрачають голову, панікують і внаслідок безславно гинуть без усякої користі для людства, справжній науковець спокійно вивчатиме нове для себе явище. Скажімо, що зробив староримський вчений Пліній Молодший, коли вулкан Везувій вивергав полум’я і сірку, ховаючи під магмою Геркуланум і Помпею? Поліз у саме пекло, аби докладно вивчити страхітливе стихійне явище!

Зрозуміло, я навіть не думав рівнятися до героїчного вчинку Плінія. Він пішов у вогонь на очах у людей, отже, були свідки, які зворушливо засвідчили його безмежну відданість науці. А я діяв за набагато гірших обставин, самітний, як палець, бозна на якій відстані від матінки-Землі, отже, якби загинув, нікому було б згадати про відчайдушну сміливість капітана Небрехи.

Але хоч за яких несприятливих умов опинився, розуму не втратив. У ракеті незвикло світло, як вночі на святковому Хрещатику, а я собі незворушно спостерігаю поведінку численних навігаційних приладів. Як не дивно, а вони теж не показилися. Що то значить — особистий приклад командора! Коли дивлюся — тисяча астероїдів! — покажчик шукача планет вказує на наявність з лівого борту чималого космічного тіла, придатного до життя. Відстань — якихось кілька десятків тисяч кілометрів.

Планета!!!

Тільки за умов отого несамовитого штучного освітлення я не помітив її неозброєним оком.

"Оце пощастило! — зрадів я. — Буде твердий грунт під ногами! Хай хоч на курявних стежинах цієї далекої планети залишаться мої сліди…"

Та, скажу я вам, мені пощастило ще більше, ніж я сподівався, — планета була густо заселена розумними істотами. На жаль, нововідкрита цивілізація, на перший погляд, не являла нічого цікавого для космічної істотології. Не було у мешканців планети трьох, а то й чотирьох очей замість двох, не носили вони на маківці вусиків-антен замість нормальних вух, не стрибали, спираючись на пружний м’язистий хвіст, і не мали крил, хоча б у вигляді малих атавістичних відростків. Вони були подібні до моїх загублених у зоряній безодні земляків, як дві краплі дистильованого H2O. Копії людей та й годі! Не криюся, якби не суцільно сяюче небо й чорне, холодне коло замість сонця у зеніті, я б тоді запідозрив, що якимось незбагненним чином повернувся на рідну планету.

Та оця вражаюча подібність не завадила тубільцям зустріти мене з небувалою урочистістю. Ви б тільки бачили, як мене зустрічали! Ніде до того я не чув таких палких вітань, такого радісного галасу, ніде не спостерігав такого непідробного подиву і бурхливого, як море, захвату, на жодній планеті не бачив стільки захоплених очей і щирих, сповнених любові та безмежної симпатії усмішок, як на цій… Сто Чорних Сонць на мою голову, коли я хоч на півслова перебільшую!

Однак ви й самі збагнете ситуацію, коли я вам оце повідомлю, що тамтешній білий космос був не маревом, а найсправжнісінькою одвічною реальністю. Але докладно про це пізніше. Скажу тільки, що за таких, здавалося б, ненормальних природних умов аборигени планети, незалежно з якого боку її вони мешкали, ніколи не бачили ночі, бо уся планета з усіх боків була оточена безупинним віковічним денним освітленням. А що з цього випливає?

Ось що.

Тубільці й гадки не мали про інші світи. Адже, щоб побачити світло далеких зірок, потрібна ніч, а ніч їм не снилася навіть у хворобливому мороці. Отож вони не були морально підготовлені до можливого візиту іншопланетних братів по розуму, як інші цивілізації, котрі мають зоряне

небо над головою і очі, щоб на нього дивитися. А навіть для морально підготовлених цивілізацій прибуття іншомовних космічних мандрівників — подія величезної всесвітньо-історичної ваги, яка стихійно і водночас закономірно перетворюється на тривале всепланетне і всенародне свято. Тож якою мусить бути радість істот без хоч такої-сякої моральної підготовки?

Так, для них це було диво з див! Людина, така ж, як і вони, раптом впала з неба! Якби тубільці були дикунами, вони неодмінно вважали б мене за Всевишнього і всеверхнього бога. Та, на щастя, ніякі забобони і релігії на цій казковій планеті ще не народилися. З цього боку у них все ще було попереду. Але аж ніяк не з моєї провини…

Одне слово, зустрічали мене винятково, бо ніхто не сподівався на прикре непорозуміння, що вже чигало на всіх, а особливо на мене. Несподіванки на нових планетах завше сиплються, як з рогу достатку.

Я в оточенні академіків, зодягнутих в старовинні мантії, і сивобородих професорів з небувалими труднощами продирався крізь розбурханий натовп, невтомно відповідав на невщухаючі вітальні вигуки, сам промовляв для годиться поздоровні слова, несхибно просуваючись до трибуни. Знаєте, перебування на чужій планеті неодмінно починається з трибуни, з врочистих, історичної ваги промов, з багатотисячного мітингу на честь першого контакту. Не знаю, від кого це пішло, а такий вже заведено серед високорозвинених цивілізацій загальновсесвітній порядок, що зайвий раз свідчить про спільні закономірності у розвитку інтелектуального поступу.

Ледь ми дісталися до трибуни, як неозорий натовп почав скандувати:

— Інтерв’ю! Інтерв’ю! Інтерв’ю! Промовців на мило!

Отож опинився я перед шеренгою мікрофонів, і розпочалося оте знамените інтерв’ю, яке транслювалося по всій планеті і через яке я вперше у своєму житті потрапив до психіатричної лікарні. Але хто ж на моєму місці міг би оцю халепу передбачити? Кому спало б на думку, що правдива розповідь про успіхи земної науки і техніки будуть сприйняті як безвідповідальні теревені несумнівного божевільного?

Від таких несподіванок й справді можна з’їхати з глузду.

— Вельмишановний капітане Небрехо, — солодко заспівав найславетніший місцевий газетяр, весь — з голови до п’ят — обвішаний фотоапаратами, — звісно, ми ще не можемо робити остаточних висновків, бо наше історичне знайомство поки що надто поверхове, але, судячи з ваших побіжних теоретичних зауважень, манери мислення і технічного спорядження, наші цивілізації перебувають на одному рівні суспільного поступу. Чи, може, я помиляюся?

— Гадаю, що ваша гіпотеза непомильна, — відповів я. — Між іншим, я теж, і зважте — цілком самостійно, дійшов до тотожних висновків.

— Приємно чути! — приязно осміхнувся газетяр, а натовп вибухнув гучними, довго не стихаючими оплесками. — Які ж, якщо це не державний секрет, перспективи розвитку вашої науки і техніки?

Це була відповідальна мить. Адже я в кількох словах мусив змалювати велич людської думки. Я з гордістю за досягнення моїх земляків розповів про штучний харч у таблетках, про енергетичні греблі на річках, про кобальтові гармати як лікувальне знаряддя, розповів, що наука сягнула такого велетенського рівня, що людині вже несила опанувати її в усіх розмаїтостях, і тому на допомогу їй прийшли електронно-обчислювальні машини і спеціалізовані роботи, що люди написали мільярди томів художньої і наукової літератури, хоч кожна окрема людина нездатна за своє життя прочитати більше як десять

тисяч томів. А коли я почав оповідати про нечувані успіхи кібернетики і суцільної автоматизації, газетяр здивовано запитав:

— А навіщо вам усе це?

— Як це навіщо? — у свою чергу запитав я. До того ж спостеріг, що багатотисячний натовп якось насторожено застиг.

— Навіщо ви ускладнюєте собі життя? — уточнив своє запитання газетяр.

— Хіба ж задоволення усіх духовних і матеріальних потреб — це ускладнення життя? — украй вразився я. — Наша мета — духовно вільна, гармонійно розвинута людина!

— Про яку ж духовну свободу може йти мова, коли людина у своєму повсякденному житті в усьому залежить від промислово-технічного потенціалу? — вже зовсім кисло запитав інтерв’юер, а в його очах з’явилися полохливі вогники. — Хіба ж можливий гармонійний розвиток за умов примітивної вузької спеціалізації?

Я не годен був хоч щось второпати. Над величезним майданом, вщерть заповненим тубільцями, зависла зловісна цвинтарна тиша.

А зарозумілий інтерв’юер позадкував від мене на кілька кроків, узяв у руку, мов каменюку, важкенький фотоапарат і вороже мовив:

— Як вам не сором, капітане? Літня людина, а пропагуєте машинне рабство, кличете назад, до мороку середньовіччя! А може, ви зовсім ніякий не капітан? Може, ви втікач з притулку для уражених ганебними пережитками минулого? Може, усі ваші теревені — атавістичний прояв хворобливої фантазії?

Він таки недарма задкував і озброївся фотоапаратом! Та це його не врятувало. Я одним скоком опинився біля нього, згріб в обійми і заволав:

— Гей, люди! Кличте швидку допомогу! Божевільний на трибуні!

Мушу визнати, що двічі кликати швидку допомогу не довелося. Те, що я тільки тепер збагнув, присутні, певно, зрозуміли одразу, і машина з червоним хрестом була викликана заздалегідь. Вона з пронизливим виттям вже просувалася крізь натовп до трибуни. А коли з неї сипонули статурні санітари, я полегшено зітхнув.

Аж тут сталося неймовірне. Замість приборкати здурілого інтерв’юера, вони мовчки почали викручувати руки мені.

— Ви що, всі тут причинні? — образився я. — Хіба ж так зустрічають іншопланетних гостей? Чи у вас скасовані закони гостинності?

Але це не справило на них жодного враження. З однаковим успіхом я б соромив восьминогів.

— На поміч! — заволав я в усі мікрофони, але натовп відповів глузливим реготом — ніхто й не збирався мене боронити.

Я відчайдушне борсався серед дужих санітарів. Та сили були нерівні. А коли на мене силоміць натягли гамівну сорочку, годі було пручатися. Адже боронитися в гамівній сорочці ще важче, аніж бігти наперегони в мішку. Наступної миті мене, мов лантух, вкинули в роззявлену пащу машини з божевільні.

V

Ув’язнення моє тривало довго. Та не скажу, щоб воно впливало на мене зле. Зразковий медичний нагляд, чудовий санаторний розклад дня, вчасна і висококалорійна їжа — усього цього я довго був

позбавлений. А тепер надолужував прогаяне. Та й що лишалося робити, коли весь персонал вважав мене невиліковним маньяком?

Оце загадкове ставлення до моєї особи з боку буквально усіх аборигенів я ніяк не міг до пуття витлумачити. А щоб врятуватися, я конче мусив розв’язати цю прикру таємницю. Інших шляхів до порятунку не було.

Щодня до мене приходив аж до брів посивілий професор і вів зі мною лагідні бесіди. Він ніколи не суперечив мені, бо побоювався ускладнити мій тихий сказ ще й буйним божевіллям. Він спокійно і небоязко вислуховував мої горді оповідки про наукові й технічні досягнення. Але, коли я вже гадав, що переконав його, що він упевнився в моєму зразковому психічному стані. Професор тієї ж миті руйнував мої оптимістичні припущення.

— То у вас від перевтоми, — ласкаво казав він і, мов дитину, з батьківською ніжністю гладив мене по лисій голівці. Визнаю, у ці зворушливі хвилини я й справді відчував себе ідіотом. Самі подумайте, хіба ж можлива цивілізація божевільних?

— То у вас вийшла з-під контролю вищої нервової системи генетична пам’ять, — жахав він мене своїми науковими поясненнями. — Те, що давно минулося і було зафіксовано численними поколіннями вашого родоводу в нервових клітинах як інформаційний матеріал, нині безконтрольно вихлюпнулося і заполонило вашу свідомість. І нині ви не годні зрозуміти, що пропагуєте самовбивчі ідеї, бо кличете назад, у морок середньовіччя, і ще далі — в неможливу давнину, коли наші дикі пращури існували в страхітливій залежності від безжальної електронно-кібернетичної диктатури…

Погодьтеся, нормальній людині важко збагнути такі неможливі сполуки, як дальший поступ науки і середньовіччя, що погляд вперед є насправді поглядом назад і що золотий вік — це старезна минувшина,

час бездушного панування фантастично розвиненої машинерії. Запевняю вас, якби я ще раніше не полисів, я б тоді неодмінно посивів.

Ну, добре: з вовками жити — по-вовчому вити. Знову ж таки: в чужий монастир зі своїм статутом не ходять. Ці мудрі народні прислів’я я пригадав, коли підслухав розмову Професора з заїжджим психіатричним світилом.

— Як поводиться ваш дивовижний і такий рідкісний пацієнт? — запитав новоприбулий корифей. — Не кусається? Не гарчить? Не бешкетує?

— Він тихий і смирний, — став на мій захист Професор. — А коли мовчить, поводиться як цілком нормальна людина. До того ж, незважаючи на усю фантасмагоричність його суджень, вони не позбавлені логіки і послідовності. Якби не оте прикре божевілля, він міг би чудово викладати історію.

— Виходить, поки що зрушень нема?

— На жаль…

— Так, рідкісний випадок. Подумати тільки — він вважає справжнє небо чорним з сяючими цятками, коли в дійсності все є навпаки!

— Ех, якби ото з’ясувати, на якому грунті він здурів! Дзеркальне сприймання світу і закономірностей розвитку суспільства наводить на думку…

Але далі я вже нічого не почув, бо протяг зачинив двері до кабінету Професора. Втім, і цього було досить, щоб зробити певні висновки. Отже, щодо мене вироблено сталий науковий погляд. Отже, я не подаю жодних надій на видужання. А коли так, то мені не вибратися з цієї

лікувальної в’язниці. Що ж, доведеться підкоритися правилам чужої гри. І вже того ж самого дня я зробив перший вдалий хід.

— Професоре, — мовив я, коли він звикло завітав до моєї палати, — припускаю, що ви маєте рацію. Але для того, щоб вилікувати мене, необхідно приборкати і запроторити куди слід повсталу генетичну пам’ять. Хіба не так?

— Чудово, капітане! — від задоволення Професор аж порожевів. — Саме це ми й намагаємося зробити! Я радий за вас, що ви нарешті це зрозуміли! Перший крок до видужування полягає у тому…

— Але ж. Професоре, — зупинив я його, — аби запроторити генетику, слід створити перевагу або ж відновити пам’ять вищої нервової системи, яка вгамує мої розбурхані первісні інстинкти. Якщо ж цього не зробити, я тут у вас вкінець здичавію і деградую.

— Не майте сумніву, капітане! — погодився зі мною Професор.

— Отож я прошу, щоб ви мене хоча б коротенько познайомили з історією наукового і суспільного поступу цивілізації, а також ласкаво забезпечили відповідною історичною і науково-популярною літературою.

— З величезним моїм задоволенням! — аж затремтів од захвату Професор. — Почнемо хоч би й зараз, аби зцементувати у вашій пам’яті цю розмову! З вашого дозволу, я запалю…

Звісно, я підтримав компанію. Витяг люлечку, тютюнець, і за хвилину ми вдвох занурилися у синювато-сивий затишок.

— Почну, капітане, з казок, — мовив Професор, — бо казки — то найдавніші відомості з народної фантазії, що колись були втілені у певні реальні образи, а до нас дійшли як чудернацькі і дивні вигадки. Ніяких

відомостей, старіших за казки, ми не маємо. Більше од того, вже й у казках не все до пуття розуміємо…

Я нашорошив вуха.

VI

— Найбільш популярні зараз казки — це історії про килим-літак і чоботи-скороходи, скатерку-самобранку і всевидюче око, а також про нерозмінний карбованець…

Я ледь не схопився і не бовкнув, що в нас точнісінько тотожні казки, та вчасно стримався. І правильно зробив, бо як невдовзі з’ясувалося, тут казки були на інший лад.

— Що ми нині знаємо про ці речі? — вів далі Професор. — Тільки й того, що це були надзвичайно складні хитромудрі вироби. Чоботи-скороходи і килими-літаки майструвалися на основі антигравітаційної механіки і використовувалися як найбільш надійний і зручний наземний транспорт. Скатерка-самобранка була портативним синтезатором для молекулярного відтворення харчових продуктів. Іноді її програма-меню сягала кількасот найменувань. Назва ж всевидючого ока говорить сама за себе — за допомогою цього карколомне складного, але мініатюрного приладу ви могли б побачити все, що тільки коїлося кожної даної миті на планеті. Ясно, усі ці речі, на перший погляд незамінні і корисні, викликали бурю невдоволення. Кому, приміром, було приємно усвідомлювати, що за вашими діями задля розваги будь-якої миті з хворобливою цікавістю слідкує якийсь невідомий вам блазень-антипод? Можна сказати, то був не корисний, а явно шкідливий і аморальний винахід! Нині його вже солідно спростили — до сучасного телевізора на дванадцять наперед відомих програм.

Та це що! От з нерозмінним карбованцем таки було справжнього клопоту!

Нерозмінний карбованець ви одержували в день повноліття, коли обирали собі професію і ставали на стежку самостійного життя, незалежні і вільні від достатків батьків. Але річ полягала в тому, що хоч нерозмінний карбованець мав кожний, та самі карбованці були не однакової вартості. У кожному окремому карбованці були враховані потреби кожної індивідуальної особи. Якщо ви, приміром, володіли однією мовою, то на свій карбованець нізащо не змогли б придбати іншомовних книжок, бо не мали в них жодної потреби. Але були й речі, що цікавили всіх, як, скажімо, різносортні скатерки-самобранки. Синтезатор найвищого гатунку на кількасот назв ви мали змогу одержати, якщо Посідали чільне місце в державному управлінні і за своїм службовим становищем мусили влаштовувати гучні прийоми. Якщо ж ви обіймали скромну посаду, то володіли низькосортним синтезатором з штучним добором комплексних сніданків, обідів та вечерь на дві-три особи. Це викликало жахливі антагоністичні протиріччя. Нині ми зліквідували цей ганебний недолік, що сіяв ворожнечу у суспільстві, бо вже кілька століть, замість скатерок-самобранок, випускаємо книжки з тисячами найрізноманітніших кулінарних рецептів. Обирай собі сам страви і готуй на власний смак і розсуд.

Або візьмемо чоботи-скороходи. Приміром, ви ревматик, але маєте незначні особисті потреби, в котрих враховано, що багатомісний комфортабельний килим-літак вам ні до чого. От і мусили човгати в тих осоружних чоботах до скону років.

Внаслідок отієї неймовірної рабської залежності од, здавалося б, чудових речей на планеті весь час спалахували заколоти, криваві бунти і жахливі повстання. Гинули матеріальні цінності, палали сховища з синтезаторами, на смітниках купчились цілі горби нерозмінних карбованців, під ногами повсталих хрумтіли потрощені всевидючі очі. З неба падали численні жертви, коли знавіснілі чобітники відчайдушне лізли на абордаж до килимів-літаків. У хід пішли шапки-невидимки, палочки-виручалочки і мечі-кладенці…

Та найстрахітливішою у ті прадавні часи зброєю були вогнедишні Змії Гориничі. Оскільки ж ви, капітане, не маєте навіть елементарного уявлення про цих моторошних потвор, про цих нещадних чудовиськ, я спробую їх вам змалювати.

Змії Гориничі використовувалися виключно під час жорстоких каральних акцій. Позаяк головні сутички точилися в повітрі — ці жахливі одоробла літали.

Були вони різного класу і потужності — від однієу до дванадцяти боєголовок, — та всі мали характерну, однотипну побудову з однаковими тактичними і стратегічними засобами ведення тогочасного двобою. Уявіть собі стометрову могутню потвору з вогнедишною, усеспопеляючою боєголовкою на довгій еластичній шиї з необмеженим напрямком прицільних спалахів в усіх трьох вимірах, гігантський тулуб, щільно вкритий непробивною, вогнетривкою лускою, могутні лапи з розчепіреними отруйними пазурами, довжелезний хвіст в неприступній тилязі з гостряків, що стирчали навсебіч… Уся ця фантастична штучна споруда була створена лише для того, аби нищити, палити, вбивати і мордувати. Навіть гучномовці, які були в тих Змііів вмонтовані, промовляли виключно з ультимативних грамзаписів. А який жах наводило отаке страховидло, коли воно мало не одну, а дванадцять боєголовок, устаткованих нищівними лазерами? Окрім того, траплялися несерійні екземпляри з ускладненим біологічним самопрограмуванням і самовідтворенням. У цих несерійних літаючих бандюг замість однієї знищеної боєголовки, негайно відбруньковувалися аж три! Бувало, після сутички окремі Змії Гориничі мали по сорок вісім боєголовок, а то й більше! На щастя, під тягарем того понаднормового поголів’я вони були не в силі ні літати, ані плазувати і швидко конали природною смертю від загального фізичного виснаження.

От тоді народилася надто небезпечна, але вельми почесна професія змієборця. Нині навіть припуститися важко, що одна людина долала отаку літаючу фортецю. А секрет полягав у тому, що шиї боєголовок не були вкриті важкою і непробивною лускою. Адже луска звела б нанівець

маневровість боєголовок, отже, й усю смертоносну ефективність каральних велетнів. Окрім того, у ближньому двобої Змій Горинич змушений був відмовлятися від використання своєї найнебезпечнішої зброї — лазерних променів, бо інакше спалив би самого себе. Отож досить було наблизитися до вогнедишного страховиська впритул, як діло вирішував меч сміливого звитяжця. Поступово усі Змії Гориничі були винищені по всій планеті, інкубатори-розплідники розорені, а уся відповідна технічна документація спалена.

З того й почався мирний, благодійний поступ на планеті. А від жахливих минулих часів тільки й лишилося, що чарівні, фантастичні казки — примхлива фольклорна тканина з окремих найбільш вражаючих прадавніх історій…

VII

Після оцієї вступної лекції Професора я впав у ще більший відчай. Гарних наплів він мені казок! Ніби перед ним сиділа не доросла і солідна людина, а сопливе дитя дошкільного віку. Та я нічим не зрадив себе і не виказав свого незадоволення.

Але уявіть мій подив: коли я почав студіювати історичні хроніки і науково-популярні брошури, то одразу переконався, що Професор не брехав. Казав мені саму правду, якою б неможливою вона не видавалася!

З хронік з усією історичною очевидністю виникало, що поступ на планеті дійсно базувався на неймовірному грунті. Він ніби задкував від надскладного до свого примітивного прототипу. Але в той же час усе це сприймалося і пояснювалося вченими історіографами як незаперечні досягнення місцевої цивілізації і знаходило своє, хоч і парадоксальне, але логічне теоретичне тлумачення.

Річ полягала у тому, що через якісь нез’ясовані і поки що не зрозумілі мені причини історичний розвиток на планеті започаткувався не з первісно-дикунських відносин, а з на диво розвиненого технократичного суспільства. Можна було тільки фантазувати про той колосальний рівень науки і техніки, що безнадійно загубився в сивій давнині ще доказкового періоду. Нічого дивного тут зрештою нема, бо й на Землі було надійно забуто безліч секретів прадавніх майстрів, що становлять нині загадки історії. У нас позникали цілі галузі науки, як ото астрологія, геральдика, сфрагістика, тамгологія, алхімія, чарівництво і відьмологія, фізіономістика і теоретична казуїстика. Куди поділися фаусти, щорічні конференції по обміну досвідом з питань демонології на Лисій горі, грізні володарі підземних, підводних і ефірних стихій? Де вони тепер — провидці, пророки і телепати? Але коли на Землі розвиток в основному йшов шляхом ускладнення, то на цій чудернацькій планеті сталося навпаки.

З цього погляду на планеті було досягнуто чималих успіхів. Як я вже згадував, всевидюще око було прекрасно спрощено до дванадцятиканального телевізора зі сталими і нудними програмами. Колишні чоботи-скороходи удосконалилися (мало не вдався до помилкового визначення — "деградували") до моторолерів, мотоциклів, мопедів, велосипедів і дитячих самокатів, а килими-літаки — до просто літаків. Скатерки-самобранки також без сліду позникали. Натомість пишно розквітла чудово розгалужена система буфетів, закусочних, кав’ярень і чайних, їдалень та ресторанів з натуральними стравами, а не штучно синтезованими з абстрактних молекул.

Було рішуче зліквідовано і ганебне закріпачення від народження вільної особи принизливим нерозмінним карбованцем. До сьогоденних часів, як далекий відгомін колишніх антагоністичних відносин, дійшла тільки варварська, антидемократична в своїй суті ідіома — "вдарити карбованцем". Нові часи породили й нові прислів’я та приказки: "Нема грошей — розміняй карбованця", "копійка руб береже", "грошей — що й кишеня не сходиться", "гроші всюди хороші" та "хоч в голові пусто, аби капіталу густо". А сталося те, що жорстокий диктат нерозмінного

карбованця був замінений твердою валютною системою, яка в принципі передбачала необмежене накопичення капіталу кожною окремою особою. Таким чином, нині не від якогось осоружного нерозмінного карбованця залежало, як ти задовольнятимеш свої потреби. Тепер це залежало від самого тебе, від твоїх здібностей і таланту, від твоєї спритності та енергії. По суті, права кожної людини нині були необмежені. Кожна окрема індивідуальність мала цілковиту змогу задовольнити не лише свої, хай найбезглуздіші потреби, а й навіть дивацькі, іноді навіть злочинні примхи. Аби гроші!

Атож! Наріжні принципи моделювання тамтешнього ідеального суспільства я збагнув. Та це було півділа. Головне й тепер лишалося не з’ясованим. Адже я втямив лише "як", але досі не відав "чому". А голе "як" без путящого "чому" завше може привести до хибних, а в моєму становищі — фатальних висновків і вчинків.

Я не спав цілих півдоби (я не кажу "ніч", бо ночей там взагалі не існувало), марно намагаючись розв’язати цю головну таємницю. Аж нарешті мене осяяло. Стріла часу, як матеріальної, об’єктивно існуючої величини, скерована тут відносно нас, землян, на стрічний напрямок.

І як це я раніше не здогадався? Адже на нашій рідній Землі здавна існувала гіпотетична теорія, що час може бути не тільки плюсовим, а й мінусовим.

Але теорія лишалася на папері, бо гіпотетичний "мінус" передбачав події, які насправді ніким не спостерігалися. Промені зірки, скажімо, йдуть відцентрове в усіх напрямках. Ніхто і ніколи не помічав протилежного. Ну, хто б наважився запевняти зворотне — мовляв, промені надходять до зірок звідусіль і консервуються у зірках? Адже тоді необхідно було визнати, що в зірках відбуваються зворотні ядерні реакції, тобто, що кожна зірка поглинає випромінювання, а не є його джерелом.

Отут все стало на місце.

Мінус-галактики таки існують. Але вони не помітні для спостерігачів з плюс-галактик… Адже від них не надходить світло, бо вони його засмоктують у свою систему. Ого, у Всесвіті немає дрібниць! Отже, ці мінусові галактики вгамовують небезпечну для нас ентропію і зберігають всесвітню енергетичну рівновагу! Тепер вам зрозуміло, чому на зоряному небі ми бачимо густі чорні плями. Усі інші закони природи на тих "чорнотах" мають мінусовий зміст і крутять колесо історії в зворотний бік. Те, що для нас темне минуле, для них світле майбутнє, а наше світле майбутнє — для них минула доба наукового варварства і високотехнічного дикунства…

Тисяча москітних метеоритів завбільшки з молоду картоплю! Це ж я замешкав у мінусовому часі і скоро знову ходитиму з парубоцькою чуприною! Це ж, якщо надовго затримаюся тут, мене не впізнає навіть мій юний друг і послідовник, новоспечений капітан Козир!

VIII

З нетерпінням очікував я на черговий візит Професора і ретельно готувався до вирішального інтелектуального двобою. Свобода або довічне психоув’язнення! — було моїм бойовим гаслом. А коли він прийшов, я аж скочив від хвилювання з крісла і неспокійно зарипів протезом з кутка у куток палати.

— Що сталося, мій вельмишановний капітане? — запитав надто спостережливий головний наглядач.

— Професоре, — рішуче зупинивсь я навпроти нього і втупився йому в очі, — дозвольте з вами першим поділитися однією, на мій погляд, досить цікавою технічною ідеєю…

— Гм, — скептично набурмосився він, — кажіть, хоч я їх од вас уже наслухався досхочу. Але однією більше чи однією менше, то нічого не важить…

— Так от, Професоре, — врочисто розпочав я. — Настав час, коли створилися економічні і соціальні умови для повного знищення електрики як головної і вирішальної енергетичної бази планети.

Він тільки вражено закліпав очима.

— Анахронізм і відсталість електричної енергії очевидні, — просторікував я. — Це гальмо у дальшому поступі суспільного розвитку. Усі річки захаращені громіздкими греблями. Огидні вежі електропередач з трансформаторними підстанціями спотворюють чудові краєвиди. Прекрасні міста вкриті, мов велетенським павутинням, дротяним мереживом. А візьміть хатній побут! Будь-яка домівка вкрай натоптана холодильниками, електропрасками, електрокавниками і телевізорами. Скільки з’явиться додаткової житлової площі і спокійного сімейного затишку, якщо викинути на смітники ці небезпечні для життя прилади! А що ми втратимо разом з втратою електрики? Та нічого! Бо й зараз нічогісінько не знаємо про її природу. Та й знати не варто. А що виграємо? Знімемо пута з річок, у них заведеться риба. Розквітне плавання і риболовний спорт як засоби здорового і корисного відпочинку. Уявіть, як зміниться на краще обличчя планети!

— А як же трамваї? — спантеличено пробелькотів Професор.

— А що трамваї? — знизав я плечима. — Хай їх тягають коні! Зрештою, кінська сила вже не один-два роки набуває чинності основного покажчика потужності…

Та Професор вже оговтався.

— Маєте рацію, — спочатку погодився він зі мною. — Електротехнічні споруди справді надто громіздкі і потворні. А скільки вони забирають у нас сил і здібностей! Скільки заводів тільки те й роблять, що виготовляють електроустаткування та електроприлади. Страшно згадати, мільйони людей працюють у поті чола свого лише для того, щоб засмітити планету. Але ви, капітане, не врахували однієї важливої обставини. Для того щоб відмовитися від одного джерела енергії, слід винайти інше, більш просте. Не будемо ж у своєму поступі задкувати до глобально небезпечної термоядерної і променевої енергії.

Тільки цього я й чекав.

Підійшов до столу і спокійно кинув козирного туза або, коли точніше, креслення елементарного парового двигуна.

— Ось вам нове джерело! Його можна монтувати навіть у сараї. Я аж дивуюся, як це досі ніхто не додумався до такої простої речі…

Професор швидко, збагнув нескладний принцип роботи паровика. Очі його радісно заясніли.

— Капітане! — розчулено загорлав він і кинувся мене обнімати. — Присягаюся усіма дірками на небі, я завжди вважав вас видатною людиною. Про це свідчить навіть ваш так званий зореліт, кустарно зліплений вашими золотими руками у цілковитому розумовому потьмаренні. Я запевняв колег, що ваш геній не стійко уражений і лише тимчасово животіє в полоні хворобливої фантазії.

Професор передихнув од захвату, а тоді вигукнув:

— Ваш геніальний винахід, капітане, початкує нову промислово-технічну революцію на планеті! Ви — один з найбільших мислителів, які будь-коли ощасливлювали наше людство!

Я незворушно вислухав ці дифірамби і нічим не зашкодив Професорові, коли він з переможними зойками "Видужав! Видужав! Видужав!" кинувся до телефону…

Наступного дня я звітував зі своїм карколомним (з погляду тамтешнього поступу) проектом перед вченою радою. Знову мій голос, посилений ретрансляторами, лунав над планетою. Уся людність слухала мене, затамувавши подих. Мене, новообраного Головного Теоретика Вченої Ради! Кожне моє слово було на вагу золота. Пароплави! Паротяги! Парові млини, парові майстерні і фабрики! Я до того розпалився, що широкими мазками окреслив й подальші світлі обрії. Я не пошкодував фарб, щоб змалювати далекий прийдешній день, коли щасливі нащадки замешкають у печерах навіть без парового опалення (його замінять гарячі природні джерела і гейзери), позбудуться будь-якої залежності від техніки, гомонітимуть біля затишного багаття, оповідаючи про свої мисливські та рибальські подвиги…

Ніхто мені не перечив. Усі слухали мов зачаровані. Тільки мій попередник по посаді Головного Теоретика незграбно намагався спаплюжити мої ідеї.

— Наш достойний вчений колега, — підступно почав він, — не врахував у своєму вельми сміливому проекті одну, так би мовити, дрібничку, яка, на жаль, перекреслює весь проект.

— Це ж яку, коли не секрет? — запитав я.

— А отаку! — зловтішне процідив цей вчений цап. — Маю на увазі річки, хімічно очищені внаслідок реалізації парового проекту. Автор його сам недвозначно запевнив, що в річках можна буде навіть купатися. А що це означає практично? Практично це означає, що в газетах побільшає некрологів. Маю на увазі утоплеників.

Ач, капосний заздрісник!

— А діти? — раптом трагічним голосом заверещав він. — Як утримати дітей од водної спокуси? Вони ж усі перетопляться, і наша цивілізація безславно загине! Я серйозно побоююся, що доповідача передчасно випустили з його несамовитим і погибельним проектом! Я все сказав, — вже зовсім могильним тоном закінчив він свій виступ серед цвинтарної тиші.

О небо! Невже знову до психіатричної в’язниці?

Та я видряпувався й не з таких тарапат…

— А коли це, — загримів у мікрофони я, — розумні істоти задкували перед труднощами? Хіба ж важко буде скласти і видрукувати методологічні посібники "Як навчитися плавати" і "Перша допомога потопаючому"? — Грім оплесків був красномовною відповіддю на мої сповнені оптимізму і глибокої віри у людський розум слова. — А якщо ж і захлинеться двійко псевдовчених ретроградів і консерваторів, — єхидно докинув я, — прогресивна думка від цього нічого не втратить…

Авжеж, після такої рішучої відсічі я лишився на волі. Однак вирушити у зворотну путь ще довго не мав змоги. Куди б я не подався, мене завжди оточував натовп з численних заступників, секретарів, помічників, референтів, консультантів і стенографістів. Певно, мали мене весь час на оці, бо побоювалися, раптом я знову звихнуся, нароблю дурниць і скомпрометую високу репутацію вченої ради.

Ех, якби тут існували ночі! Вночі куди вигідніше лаштуватися до втечі, ніж удень…

Але згідно з теорією вірогідності, рано чи пізно повинен був скластися такий збіг обставин, що я мав лишитися сам один. Я день у день терпляче чекав отої вірогідної нагоди. І прийшов мій день.

Я пробирався до ракети, мов злодій, бо якби хтось побачив мої підозрілі маневри, неодмінно вирішив би, що стався тяжкий рецидив. І мене знову б сповили у гамівну сорочку. Та все минулося щасливо...

— Ось вам, молодий чоловіче, й уся історія, — мовив капітан Небреха. — Буду щиро радий, коли задовольнив вашу юначу допитливість.

IX

Я мовчки збирався з думками. Розповідь капітана Небрехи, як і завше, була вражаючою, приголомшливою і несподіваною. Щоб як слід усвідомити її, конче потрібен певний час. Та в моїй голові вовтузилася невиразна підозра, що оповідь міжзоряного вовка містить в собі якусь червоточину. Щось в ній було не до ладу, суперечило самій ідеї, щось невловиме, як світло.

Світло!

Ось вона — невідповідність!

Адже якщо мінусові галактики концентрують навколо себе і консервують у своїх мінусових зірках променеву енергію, то хіба ж їх можливо побачити? Ми бачимо лише ті зірки, які випромінюють енергію, а не вбирають її. Капітан Небреха сам казав про це. Якби було інакше, зірки називалися б не "світила", а "чорнила". Ну, а швидкість світла лишається незмінною у всіх формулах, з плюсами вони чи з мінусами. Як же опинився на "чорнотах" капітан Небреха? Це запитання набуде ще більшої загадковості, варто згадати хрестоматійний випадок з капітаном Козиром, котрий намагався дослідити зірку, що стискалася разом зі своїми протуберанцями із швидкістю світла. Хоч капітан Козир розігнав свою "гантелю" до майже світлової швидкості, він за рік цих унікальних перегонів не наблизився до поверхні зірки і на міліметр.

Навпаки, через різницю, хоч і мізерну, у швидкості він віддалився од зірки на кілька метрів!

— Капітане, — нарешті наважився запитати я, — а як ви опинилися там, коли світло…

Та капітан зупинив мене одним рішучим помахом руки.

— А я мав надію, що ви й самі здогадаєтеся… Звичайно, першим бути куди важче, ніж останнім. Не знаєш, яка небезпека на тебе чекає. А чи хтось наважувався досі обігнати світло? Ні, бо теоретично давно було доведено, що ракета такого сміливця зникне без сліду. Миттєвий спалах і край… Але чому? Та щоб відповісти на це запитання, необхідно було б заризикувати і перетнути світловий бар’єр! Тоді мені й відкрилися ніким до того не бачені галактичні системи з чорними зірками…

Я приголомшено позирав на зоряного відчайдуху, а капітан неквапом вів далі обраним курсом:

— А хіба раніш не було героїв, що важили власним життям в ім’я нових знань, в ім’я науки? Хіба не було вчених, які уражали себе епідемічними мікробами і вірусами, щоб експериментальне навчитися звитяжити над ними? Були, є і будуть! Смілива думка не знає непоборних перепон! І от я іноді думаю, що якби свого часу я не наважився на ризиковані експериментальні змагання з самим світлом і не випередив його, людство й понині не відало б, що коїться по той бік світла…

Розповідь десята

ТАЄМНИЦЯ БІЛЬЯРДНОЇ КУЛІ

Хіба ви не здивувалися б, якби побачили запеклого ентомолога, що пішов ловити метеликів, а замість сачка озброївся китобійним гарпуном? р в природі речі, які ніяк не сполучаються.

Візьмемо, наприклад, велемовного фахівця з Музею космічних мандрів. Що сталося б з ним, якби його поєднали хоча б з одним ковтком антиречовини? Та, хоч слова з нього ллються справжнім водоспадом, після ковтка антиречовини він не зміг би зв’язати й двох слів!

Отож уявіть собі, як здивувавсь я, побачивши у шухляді письмового стола, за яким капітан Небреха любив порпатися у своєму архіві, звичайну більярдну кулю.

Звідки ця жовта куля потрапила до капітана? Я зроду не бачив, щоб капітан принизив свій інтелект до гульні у підкидного дурня або гонитви більярдних куль.

— Більярдна куля! — вражено гукнув я. — Капітане, звідки вона у вас?

Небреха спокійно вийняв з шухляди кулю і замріяно підкинув її на долоні.

— Завдяки лише цій кулі, — урочисто мовив він, — п’ятдесят небрехознавців, весь квіт наукової думки, привселюдно оборонили кандидатські та докторські дисертації. Але якби свого часу я забарився ще на секунду, таємницю кулі й досі не було б розгадано…

Скажу не криючись, одверті слова капітана Небрехи були мені, як ніж у серце. Цієї миті я вперше у своєму житті відчув, що таке ревнощі.

П’ятдесят небрехознавців!

Таємниця більярдної кулі!

Подумати лишень, люди пишуть про цю кляту кулю дисертації та привселюдно обороняють їх, а я вперше про це чую і вперше бачу саму кулю! Це я, котрий вважав себе за єдиного, а отже, і найобізнанішого біографа капітана Небрехи! Ганьба мені, ганьба!..

Капітан Небреха зауважив, як я журюся, і з властивою йому чуйністю намагався мене заспокоїти:

— А ви, юначе, даремно хвилюєтеся. Запевняю, що ваші цілком правдиві та безсторонні нотатки стали настільною книгою для кожного небрехознавця. І ще одна приємна для вас новина: Міністерство вищої освіти рекомендувало ваші правдиві оповіді як підручник з небрехознавства для історичних факультетів гуманітарних вузів.

Я люто заскреготав зубами.

Як? Капітан Небреха ще знущається з мене!

Самі подумайте, ну, яким побитом мій твір устиг стати настільною книгою і рекомендованим підручником, коли я його ще тільки написав? І про мою роботу ніхто, крім самого капітана, ще нічого не чув!

— Атож, — знову повернувся до свого незграбного дотепу Небреха, — ваш твір став настільною книгою для кожного небрехознавця і рекомендованим підручником для гуманітарних вузів… Але домовимося: спочатку я розповім вам усю цю зворушливу історію, а тоді вже ви ображатиметеся на старого капітана, якщо матимете на це підстави…

Я погодився.

Капітан Небреха не хапаючись запалив свою прокурену люльку.

— Повірте мені, якби я тоді вагався хоч секунду, ви оце тепер не побачили б кулі, отже, і не було б нашої такої щирої розмови.

Ця пригода сталася вже тоді, коли я сам себе списав за вислугою років з борту коробки, а свою стару коробку поставив на вічний якір у моєму садочку. Тільки й мандрувати мені залишилося, що на яхті по рибу он за ті скелі...

Чи ж гадав я, що найдивовижніша у моєму житті подорож ще попереду!

Отож якось чарівного вечора я сидів отут, коло столу, і впорядковував свій архів. Знаєте, за роки всесвітніх блукань до біса назбиралося всіляких папірців.

Коли раптом повітря перед моїми очима заструменіло, наче гарячого сонячного дня, а всі речі, що були у кімнаті, стали розпливчастими і химерними, як марево у пустелі.

"Кепські справи! — сумовито подумав я. — От і старість до мене завітала. Доведеться тобі, капітане, купувати окуляри..."

Та за хвилину повітря знову стало чисте і прозоре, як кришталь, а всі речі набули своєї сталої форми. Та це ще не все!

Нараз просто переді мною вродився з нічого чудернацький малогабаритний повіз із розчиненими дверцятами, наче якийсь невидимка запрошував мене у цей повіз сісти.

Ну, я людина в бувальцях бувала, всіляких див за свого віку надивився, словом, звик уже за серце не хапатися.

Подивився я на цю дивину, спокійно запалив люльку і любесенько пошкандибав до повоза, щоб як слід обстежити його.

Скажу одверто, машини такої оригінальної конструкції я в житті своєму ще ніколи не бачив.

От хоча б пульт керування — це самі годинники, достоту вітрина годинникової майстерні. Були тут і найточніші хронометри, і побутові будильники, і капітальний годинник світу, і спортивні секундоміри, і звичайні ходики (вони мені нагадали пульт моєї коробки), і стародавні піщані дзигарі, які щохвилини автоматично перевертались... Але як я одразу не збагнув, що це була машина часу, я й досі не втямлю! Тільки й додумався звірити свій наручний годинник з атомним хронометром. А проте ще стародавні наукові фантасти пророкували появу такої машини.

Коли бачу, на сидіння кинуто розкішну тигрову шкуру, в зубах тигра стримить якийсь папірець.

Ані секунди не вагаючись, я вихопив папірець з пащеки хижака. Це була записка, я пробіг її очима з астрономічною швидкістю. Вона запала у мою пам’ять на все життя:

"Любий капітане!

Вітаю вас із світлого майбуття!

Сьогодні урочисте відкриття меморіального музею незабутнього зореплавця, славного капітана Небрехи; запрошуємо вас на всенародне свято! Машину часу запрограмовано на зворотну путь. Сідайте і вирушайте.

До скорої зустрічі!

Ваш Азимут,

директор музею капітана Небрехи".

Що ви на це скажете? Молодець Азимут! От що таке — закінчити школу для обдарованих дітей!

Не вагаючись, я стрибнув у машину часу. Тієї ж миті вона вирушила у свою чудесну подорож крізь дні, тижні, місяці і роки.

Коли одверто сказати, сам часопробіг був не дуже цікавий. Усе навколо потьмарилося, геть нічого не видно — ніби машина часу занурилася в суцільний молочний туман.

А час спливає. А майбутнє наближається. Ну, щоб не гаяти цінні хвилини, я почав складати вітальну промову.

Я уявляв собі цю хвилюючу зустріч. Святковий натовп, портрети і червоні транспаранти, духовий оркестр, традиційні стрічка і ножиці, висока трибуна, об’єктиви телекамер… Хоч як я звик до врочистих зустрічей, але вони мене завжди хвилюють…

І раптом спостеріг, що в мене почали пропадати речі. Перша розтанула з димом моя люлька. Потім випарувався протез. А тоді одне за одним позникали гудзики, черевик, сорочка, штани, єдина шкарпетка… Словом, за кілька хвилин на моєму тілі неможливо було знайти ані нитки — все зникло в часі!

Я вжахано думав про зустріч з майбутнім поколінням. Що про мене скажуть люди, коли побачать у такому, лише для лазні, вбранні? Яка ганьба!

Та я недовго журився. Спокійно обдумав своє скрутне становище і заходився шукати порятунку. І де, ви думаєте, я знайшов його? Не повірите, але я буквально сидів на ньому! Моєю рятівницею була тигрова шкура. Я кинув її собі на плечі і ще підперезався довгим смугастим хвостом. Вийшов цілком пристойний костюм.

Одверто кажучи, не хочеться мені розповідати про саму зустріч. Але й мовчати не можна, бо це скидатиметься на злочинне фальшування фактів.

Зустріч була справді незвичайна. Тільки-но машина часу зупинилася, як мене закидали квітами. Квітів було так багато, що я просто тонув серед пелюстків. Довелося викликати рятувальну команду. Поети читали вірші і поеми, оркестри грали симфонії, ораторії та кантати, об’єднані хори співали пісень, і все, знаєте, модними "космічними" голосами. Мені мало не позакладало, але я терпів. Що вдієш, концерт майстрів мистецтв цілком і повністю був присвячений одному мені.

А потім перерізали стрічку і зайшли до музею.

Хочете вірте, хочете не вірте, а я наче прийшов до себе додому. Тут були зібрані усі мої сувеніри! На стендах я побачив і справжній зуб справжнього дракона, і куряву з Чумацького Шляху, і оберемок хлорели, і грудку землі, і "Цікаву арифметику", і значок заслуженого тренера... Знайшов я також свою люльку, протез та одяг. То ось куди вони позникали під час подорожі! З дозволу адміністрації музею я негайно переодягнувся у свій звичайний костюм.

А що Азимут виробляв! Він просто-таки носив мене на руках, не відходив ані на крок і на кожному кроці зі мною фотографувався. А скільки автографів я тоді залишив! І все, між іншим, на палітурках ваших книжок про мене...

Капітан Небреха замовк і замріяно втупився у куток кімнати. Я його розумів: він бачив картини, які ніхто не бачив, і чув цієї миті голоси, які ніхто ніколи не чув.

— А звідки ж узялася більярдна куля і дисертації небрехознавців?

— Ет! — схаменувся капітан і негайно вийшов на орбіту початкової розповіді. — Справді, звідки взялася куля? Це питання турбувало всіх небрехознавців!

Увечері того ж дня мене запросили на урочисте наукове засідання. Там зібралися усі вчені кити небрехознавства, і там я вперше почув про цю злощасну більярдну кулю.

Виявляється, вона була історичною загадкою! Ніхто не знав, як, коли і чому з’явилася серед моїх сувенірів. Історію будь-якого сувеніра вчені мужі знали назубок, а от куля їм була не по зубах. І тому кожен науковець висував свою гіпотезу про походження цього сувеніра і запекло обстоював її.

Але трагедія була у тому, що я сам не знав, звідки взялася ота більярдна куля! У мене її ніколи не було. А науковці весь час тільки й теревенили про неї. Ну, я не хотів їх розчаровувати, бо наука одразу втратила б з півсотні докторів і кандидатів. І врахуйте, що кожен конче бажав, аби я підтвердив саме його гіпотезу.

Першим упіймав мене за гудзика і загнав у куток доктор небрехознавства з напрочуд інтелектуальним прізвищем — Інтелігатор. Не знаю чому, але я на нього дивився як на своєрідне сполучення інтелігента й алігатора. Мабуть, тому, що він просто їв мене очима.

Хижо світячи окулярами, він почав інтерв’ю:

— Не крийтеся від мене, капітане!

— Та я й не криюся, — заспокоював його я.

— Ви бували на планеті Луза?

Я боявся за свого гудзика і тому не заперечував:

— Атож, — кажу, — бував.

— І бачили зелене поле? — не вгавав він.

— Авжеж, бачив.

— І кущі, на яких достигають більярдні кулі?

— Еге ж.

— А як тубільці збирають врожай?

— Ходять і збивають кулі киями!

— О! — простогнав Інтелігатор, вражений моєю залізною логікою, і необережно випустив з рук гудзика. — Геніально! Я напишу ще одну дисертацію! — кричав мені вслід.

Але до порятунку було ще далеко. Ледь я звільнився від Інтелігатора, як мене полонили два співавтори, їх теж цікавила таємниця кулі.

— Ви були на планеті Біл-Ярд? — гарячково запитали вони.

— Був, — не сперечався я, озираючись на всі боки.

— А це правда, що кулі там — живі істоти?

— Факт! — кажу. — І прудкі вони, як ртуть!

— А як же ви впіймали її, коли кульгаєте на протезі?

— Загнав у коробку дуплетом!

Та куля вже сиділа мені в печінках. Я бачив, що коли так буде й далі, то класичне небрехознавство перетвориться на схоластичне кулезнавство. Треба будь-що добути кулю і покласти її вдома серед моїх сувенірів. Щоб першому-ліпшому дилетантові було зрозуміло, звідки вона взялася.

Ну, випручнувся я з брану небрехознавців і подався до мого колишнього штурмана.

— Азимуте, — кажу, — чи не час мені повертатися у свій час?

Подивився він на годинник і важко зітхнув:

— Час…

Поки Азимут заправляв машину часу секундами, хвилинами і годинами, вантажив її тижнями, місяцями і роками, я пішов у магазин спорттоварів і придбав одну більярдну кулю, точний дублікат музейної. А коли, готуючись помандрувати у свій час, знову переодягнувся в тигрову шкуру, я (хай уже вибачить мені директор музею!) нишком замінив музейну кулю на щойно куплену.

Тепер небрехознавцям доведеться боронити нові дисертації!

І все ж при одній думці досі стає моторошно: а що, коли питання ще більше заплутається? Адже тепер, замість одної кулі, в майбутньому може виявитися дві! Тоді й гурт небрехознавців подвоїться!

Капітан Небреха замовк, витрусив з люльки на чорну долоню попіл і, хитро примруживши, докинув:

— А втім, ще побачимо. Ви чоловік молодий і, безумовно, дочекаєтеся майбутнього навіть без машини часу. І коли Азимут складе іспити на атестат зрілості і його запросять директором до мого музею,

неодмінно приходьте на відкриття. Передавайте Азимутові привіт і чекайте мене. Ми з вами ще зустрінемося!

СПАЛАХ НАДНОВОЇ ЗІРКИ

Повість-усмішка

Спочатку загальне захоплення небрехознавством, пильна увага до цієї найскладнішої, але й найзахопливішої галузі галактології мене як засновника її лише тішила. Адже усе це переконливо свідчило про неабияку популярність молодої науки. Зі мною радилися організатори вікторин для юних космонавтів, мені замовляли космічні кросворди, запрошували до участі в науково-теоретичних конференціях і охоче залучали до лекційно-пропагандистської роботи.

Я сумлінно визначав переможців вікторин, складав кросворди, з якими несила було впоратися навіть електронному мозкові, тлумачив на конференціях темні місця власних нотаток про уславленого зореплавця, а лекції починав з інтригуючого вступу.

— Коли вперше чуєш розповіді капітана міжзоряного плавання Небрехи, факти здаються неймовірними, ідеї фантастичними, а сміливі задуми нездійсненними. Тому упередженій людині нема чого потикатися навіть до азів небрехознавства. А між тим, — урочисто підвищував я голос, — капітан Небреха — найправдивіша людина у Всесвіті. Такого правдолюба годі й шукати. Все одно не знайти, хоч зроби для цього спеціальний перепис населення усіх цивілізацій незліченних зірок Чумацького Шляху. Разом з тим, капітан Небреха надзвичайно скромна людина, хоч слава його сяє, мов зірка першої величини, по всіх кутках Всесвіту, — тут я притишував голос і мало не шепотів, аби досягти приголомшливого ефекту: — Між нами кажучи, я не годен пригадати жодного випадку, щоб мій друг капітан Небреха безсоромно похвалявся захоплюючими газетними звітами про свої

карколомні звитяги або тицяв під ніс відривну, й календар з ребусом, в якому були б вжиті його добре відомі лиж голоблями обох Возів вуса!

Словом, усе було б добре, якби не одна набридлива обставина. Варто було з’явитися десь серед людей, як мене неодмінно тягли до гурту цікавих на отакому словесному зашморгу:

— Скажіть, а правда, ніби ви стали відомим тільки завдяки знайомству з капітаном Небрехою?

Десятки і сотні разів мені доводилося докладно розповідати історію мого знайомства з капітаном. Сотні тисяч разів я цю остогидлу історію скорочував, аж поки вона від початку до кінця не вкладалася у невиразне мурмотіння:

— Ум-гмг-мгу…

Але коли мене запитали про це один мільйон одна тисяча сто перший раз, витримка зрадила. Я вирішив: віднині нікому нічого на цю тему не відповідати. Мовчатиму, та й годі! А щоб мене не ославили невихованою людиною, написати і мовчки дарувати кожному допитливому цю повістину, в якій дано повну і вичерпну відповідь на те надокучливе запитання.

Н. Е. ЗАТУЛИВУХО,

небрехознавець.

Розділ перший

МИСЛИВЕЦЬ ЗА ФАКТАМИ

Років десять тому я працював у найпопулярнішому на всіх планетах Сонячної системаїли науково-художкьому журналі для юнацтва "Навколо Всесвіту".

Одного разу Еикликає мене на розмову головний редактор журналу.

"Пахне відрядженням! — зрадів я. — Ех, якби на Марс на пару марсіянських місяців. Вони ж удвічі довші, аніж земні!"

— Сідай, Никодиме, — сказав наскрізь пропахлий гранками головний редактор, з огидою відсуваючи верстку свіжого номера.

Я з обуренням потлітив, що його червоний олівець добряче погуляв по рядках мого фейлетону з Венери "Гідрспон чи гідропонт?", чим вкоротив його мало не наполовину. Однак змовчав, бо саме пригадав знайомих з кссмопорту, щоб без черги придбати прямий квиток на Марс.

Тут мене наш редактор і ошелешив:

— Поїдеш у відрядження, — прохрипів він, зиркаючії на мене поверх окулярів.

— Куди? — жваво запитав я.

— Аж на Чорноморське узбережжя... Там, десь у районі Сухумі, поселився знаменитий міжзоряний вовк, колишня окраса ордену космічних командорів, а нині пенсіонер, капітан далекого галактичного плавання Небреха. Візьмеш у нього інтерв’ю не більш як на сотню рядків нонпарелі.[6]

Тьху! Знайшов куди посилати — на Чорноморське узбережжя! Це колись журналісти будь-що намагалися майнути туди у літню пору з командировочним посвідченням.і редакційними грішми в кишені. А тепер, після того як упорядкували марсіянські пляжі з дрібним червоним

пісочком, Чорноморське узбережжя — не дивина. Типове не те, як колись казали наші пращури.

— Про Небреху розповідають, — продовжував катувати мене головний редактор, — ніби він катався верхи на кометі, навіть підказав самому Ісаакові Ньютону закон всесвітнього тяжіння. Словом, це людина, уславлена на цілий Всесвіт. А ти знаєш, що він утнув уже на Землі?

Редактор багатозначно замовк, а тоді з тріумфом, ніби розповідав про власні заслуги, повідомив:

— Узяв та й порушив віковічну монополію аборигенів сонячного Причорномор’я на торгівлю лавровим листом! Нині пакетик з листям не вартий сірникової коробки!

— Як це йому вдалося? — мляво поцікавився я.

Я знав, що редактор не запалить мене навіть тоді, коли вихвалятиме героя майбутнього інтерв’ю найдобір-нішими епітетами, відібраними з усього словникового фонду.

— А дуже просто! — охоче пояснив він. — Небреха за безцінь кинув на світовий ринок свої невичерпні запаси лаврових вінків, якими увінчували його благородне чоло на планетах Ста дев’яноста трьох Сонць!

Я розумів, що редактор вміло намагається затягти мене в тенети не дуже цікавого завдання. Проте, якщо я і напишу про оту сенсаційну аферу з лавровими вінками, він її без жалю викоренить з тексту своїм червоним олівцем. Тільки виляски підуть…

Час було рішуче боронитися від зазіхань на мої творчі плани.

— А чи не краще нам відрядити когось з практикантів? — зухвало запропонував я. — Хай набувають досвіду в живому ділі.

Редактор замислено зібрав зморшки на лобі.

— Не можна, — нарешті вирішив він. — Якби мова йшла про відрядження на Марс або, скажімо, на Юпітер, я б залюбки пристав до твоєї пропозиції. Боюся, що з таким відповідальним завданням жовторотий студент не впорається. Капітан Небреха — міцний горішок. Я впевнений, що тільки досвідчений мисливець за фактами, — редактор явно намагався підсолодити гірку пілюлю, — видлубає з нього інтерв’ю рівно на сто плюс, про всяк випадок, п’ятдесят рядків запасу.

— А хіба не можна взяти інтерв’ю по телефону? — не погоджувався я. — Швидко, зручно, економно…

— І це говорить досвідчений працівник найпопуляр-иішого журналу? — жахнувся головний. — Як тобі не сором, Никодиме?

Редактор клекотів, і вже було видно, що він ось-ось вибухне повчальними тирадами.

— Про що мова? — хутко зголосився я. — Треба їхати — значить, поїду!

Вулкан не вибухнув, але загрозливі димки ще курилися.

— Ну от, сам розумієш, — бурмосився редактор. — Журналіст мусить все побачити на власні очі, в усьому переконатися особисто. Тільки тоді він зможе переконати вимогливих читачів. Вірогідність — ось його бойовий прапор!

На якусь хвильку він замовк.

— Казкові чутки ходять про Небреху, — мрійливо докинув він. — Мовляв, одне лише ім’я капітана забезпечує його друзям ліжко у перенаселених готелях на астероїдах, гостинно відкриває віконця адміністраторів відеорам,[7] якщо всі квитки давно продані, і навіть викликає доброзичливі усмішки сусідів на комунальних кухнях штучних супутників…

То й казав би так відразу! А то завівся — Чорноморське узбережжя та Чорноморське узбережжя…

Того ж дня я, спецкор журналу "Навколо Всесвіту" Н. Е. Затуливухо, вилетів на південь. Однак я тоді навіть гадки не мав, що повернуся не спецкором найпо-пулярнішого журналу, а засновником нової галузі галактології — небрехознавства.

Розділ другий

ДИМ БЕЗ ВОГНЮ

Катер м’яко зарився носом у прибережний пісок.

— От ми й прибули, — повідомив моторист, вимикаючи двигуна. — Гляньте вздовж цієї стежки нагору і ви відразу помітите капітанову садибу. Інших будівель тут немає…

І справді, стежка в’юнилася між скель до мальовничого мініатюрного садочка, з пишної гущавини якого весело визирав білий будиночок з широкою верандою, заклечаною диким виноградом. У садочку, мов пам’ятний монумент космічним звитягам, височіла латана-пе-релатана ракета капітана Небрехи. Тут вена востаннє стала на якір земного тяжіння.

Нараз я помітив, що з капітанової садиби валує густий дим. Він сповивав будівлю, виповзаючи сивими шатами з усіх шпарок.

— Пожежа! — вигукнув я, хоч полум’я не побачив.

Але здавна відомо: диму без вогню не буває.

— Хуткіш! Де відро? — квапив я мотористa.

— Ет! — з цілковитою байдужістю махнув той рукою. — Бачили ми ці пожежі… Одного разу сюди прибула навіть "Ракета" на підводних крилах. Бачте, туристи побачили стовпчик диму, то й давай волати, як ото ви зараз: "Вулкан! Вулкан!.."

Коли будиночок Небрехи вже ледь бовванів крізь щільну димову завісу, моторист виліз нарешті зі своєї механізованої калоші і любесенько почав штовхати її назад у воду. Та ще й нахабно попрохав:

— Ану, піддайте з правого борту…

Я пропустив його слова повз вуха, мовчки вмочив у Еоду рушник, замотав ним голову і кинувся до капітанової садиби.

— Не робіть дурниць! — гукнув услід мені моторист. — Поверніться і заберіть свої речі!

Але я вже нічого не чув. Я висадив плечем вхідні двері і, як вихор, увірвався до внутрішніх покоїв земної резиденції міжзоряного мандрівника.

Дихати було нічим. Будиночок від погреба до горища був повен диму. Я навпомацки пробирався вперед.

І раптом я всім тілом здригнувся від фатального видовиська.

Посеред вітальні, у глибокому командорському кріслі, сидів кругловидий стариган у тільнику. Голова його була похилена на сині смугасті груди.

Я впізнав його відразу — головний редактор завбачливо вкарбував мені в пам’ять особливі прикмети знаменитого капітана: гола, мов глобус, голова, хвацько закручені під червоними, мов помідори, щоками вуса, замість лівої ноги — протез.

"Певно, учадів, — розпачливо подумав я. — Тепер від ста рядків інтерв’ю плюс, про всяк випадок, п’ятдесяти запасу лишиться рядків десять некролога..."

Аж тут я угледів у правому кутку його рота прокурену люльку, яка жевріла навіть у цьому позбавленому кисню приміщенні.

"Ага! — подумки зрадів я. — Виходить, капітан учадів кілька хвилин тому, адже люлька навіть згаснути не встигла у цій отруйній вуглекислій атмосфері. Треба негайно тягти його на свіже повітря!"

Втім, капітан Небреха виявиеся таким важкуватим, що годі було б намагатися винести його з палаючого будинку на руках, як це полюбляють робити герої відеорам. Тієї скрутної миті я рішуче начхав на всілякі церемонії, вчепився обома руками старому у комір та й поволік, мов той лантух, з цього димового пекла.

Все було б добре, якби вчаділий раптом не виявив ознак життя. Він вибалушив на мене свої блакитні очі, на якусь хвилю сторопіло закляк, а тоді нараз почав героїчно боронитися.

— Ви що, здуріли? — згарячу вилаявсь я. — Пожежа!

Та хоч я докладав усіх зусиль, аби врятувати потерпілого, капітан Небреха прудко випручнувся з моїх рук, блискавичним рухом захопив

мене впоперек так, що я ногами вправно викреслив у повітрі вісімку. А сам він з несподіваною спритністю хоробро кинувся у самий вир!

Я почув, як шалено заклацали віконні шпінгалети і зарипіли рами. Війнуло свіжим повітрям. А за хвилину роботяга-протяг висмоктав з хати геть увесь дим. Була пожежа та й нема…

А капітан Небреха, відсапуючись, повагом зашкутильгав до крісла, осудливо зміряв мене очима, набив тютюном люльку, з насолодою запалив і знову занурився у цілковиту хмару. З отруйних глибин її я вперше почув його спокійний, трохи хрипкий голос:

— Оце, молодий чоловіче, і є так зване стихійне лихо…

Певно, я тоді мав на диво непривабливий вигляд з роззявленим ротом під рушниковою чалмою па черепі. А тут ще відчинилися двері — і на порозі виріс моторист з моїм нехитрим командировочним спорядженням.

— Ваші речі, громадянине пожежнику, — з єхидним осміхом повідомив він і, козирнувши, вийшов.

Я полегшено зітхнув: на одного свідка моєї нечуваної ганьби поменшало. Та хоч як осоромився, а здорового глузду не втратив. Професійна звичка таки взяла гору, і я з неприхованою цікавістю запитав:

— Даруйте, капітане, але з вами можна спілкуватися хіба що у протигазі. Навіщо ви отак страхітливо накурюєте, та ще сидите із зачиненими вікнами? Хіба вас в школі не знайомили з аксіомою, що курити шкідливо?

Капітан Небреха вигулькнув з тютюнової хмари і, з неабиякою прихильністю дивлячись на мене, повідомив:

— Молодий чоловіче, а мені подобається така неприродна у вашому віці допитливість. І справді, треба мати природний хист до з’ясування невирішених проблем, щоб отак точно окреслити поле наукового пошуку.

Я злегка вклонився на цей неочікуваний комплімент і подумки привітав себе з першим успіхом, адже для журналіста симпатія його співрозмовника багато важить. Та капітан Небреха не вгавав:

— Отже, вас цікавить, чому я так накурюю? Зрозуміло, з науковою метою. Оце намагаюся практично дослідити (хай навіть ціною власного здоров’я!), чи є хоч зерно істини у прадавній гіпотезі, що коли у хаті пристойно накурено, то можна просто в повітрі вішати сокиру. Подумати тільки, цей примітивний, як амеба, дослід може перегорнути нову світлу сторінку в історії космічної навігації! Хтозна, може, саме тютюновий дим остаточно розвіє завісу над таємницею антигравітації? Але, як бачите, до кінця діло не довів… Чи то потрібної конденсації ще не досягнуто, чи, може, відповідного атмосферного тиску бракує на цих скелях…

Тисяча рядків нонпарелі! Вже одне тільки це сенсаційне повідомлення про геніальний за своєю простотою дослід залюбки можна дати під невмирущою рубрикою: "А чи знаєте ви, що…"

Розділ третій

СТО ПЛЮС П’ЯТДЕСЯТ

— Ви, певно, з газети? — запитав капітан Небреха, проникливо позираючи на мене. — Он як з вашої кишені стирчать самописки.

— Беріть вище, — відрекомендувався я, задоволений, що маю справу з напрочуд спостережливою людиною. — Я спецкор журналу для юнацтва "Навколо Всесвіту".

— Знаю цей журнал! — відразу пожвавішав "капітан. — Він завше добре ілюстрований. Щономера у ньому фотографій більше, ніж сторінок! То що, будете фотографувати?

Фотографувати?! А якої він заспіває, коли дізнається про сто плюс, про всяк випадок, п’ятдесят?.. Все-таки це ганьба! За своє космічне життя капітан Небреха зажив такої всесвітньої слави, що навіть цілого розвороту для нього було б замало. В інтерв’ю на сто рядків не обіймеш навіть назв Ста дев’яноста трьох Сонць, що мали честь чути оглушливий гуркіт двигунів його ракети. Ні, це таки справді ганьба! Адже навіть з ще неписьменними школяриками на перше вересня газетярі записують більші бесіди.

— Фотографій не буде, — категоричним тоном відрізав я, почуваючи себе не репортером, а катом. — Обмежимося коротеньким інтерв’ю на сто плюс, про всяк випадок, п’ятдесят рядків запасу.

— Сто плюс п’ятдесят, та ще про всяк випадок! — вражено вигукнув капітан і з цілком зрозумілою відразою глипнув на мене. — Та я вам, добродію, цю мізерію за п’ять хвилин набалакаю!

Я блискавично вихопив блокнота і самописку, щоб за якихось п’ять хвилин відбути цю невдячну справу.

Гарної ж думки буде про мене капітан Небреха! Але чим я міг у цій ситуації зарадити? Не посилатися ж на зарозумілого головного редактора з його червоним олізцем…

А знаменитий зореплавець, грізно стуливши брови, почав мовчки вивчати надра своєї прокуреної люльки. Звісно, образився він на всі сто плюс п’ятдесят відсотків. А хіба ви не образилися б, якби загнуздали у космічний візок комету, а вам не приділили б і півколонки журнального тексту? Авжеж, Небреха залюбки витурив би мене за двері, якби йому

не стали на заваді загальноприйнятий закон гостинності, а також закон про дрібне хуліганство.

Хоч капітан люто сопів під непосильним навіть для флегматика тягарем двох невблаганних законів, проте я не дуже вдало намагався удавати, ніби нічого такого не сталося.

Я поклав собі поводитися якнайприродніше, так, як поводяться у домі давні знайомі, яким господарі квартири дозволяють хазяйнувати на кухні.

Тому я звівся на ноги і підійшов до столу, на якому стояв чималенький глек.

— А де у вас вода, капітане? — кажу я, зазираючи усередину глека. Ого! Глек містив у собі пальців на п’ять пилу. Я підняв його і жартома докинув: — Що то значить — вікувати без хазяйки! Та нічого, зараз я вимию цю посудину… Це ж треба, щоб стільки пилюки зібралося. Хоч веди археологічні розкопки…

— Молодий чоловіче, — мовив капітан Небреха, і в голосі його забриніла неприхована зневага. — Оцю, як ви зволили назвати, пилюку я збирав не десь на земних путівцях, а на Чумацькому Шляху. І, між іншим, збирав по порошинці. А якщо, нарешті, здибаєш хоч одну мікроскопічну пилинку у цілій кубічній світловій секунді, то вважай, що тобі страшенно поталанило. Навіть коли природа з пелюшок обдарувала тебе всіма талантами! — Капітан на мить замовк, а тоді ущипливо додав: — Піднесіть у куб триста тисяч кілометрів і спробуйте розшукати там порошинку. Це вам не голка в сіні або макове зернятко на пляжі. Та, гадаю, це ви засвоїли ще у школі на уроках з астрономії. Чи, може, я помиляюся?

І він знову з обуренням пробурчав:

— Сто рядків плюс п’ятдесят!

Розділ четвертий

УНІКАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ

Я гарячково шукав порятунку. Ще один промах — і капітан викине мене геть. Саме тут я зауважив, що у вітальні немає жодного зображення капітана. А між тим, по вицвілих обоях так і рясніли темні плями. Певно, колись тут красувалися портрети.

Кажуть, що найкраща оборона — це наступ. Вирішивши перевірити цей теоретичний висновок на практиці, я з виразом щирої стурбованості мовив:

— На мій погляд, капітане, ви даремно знехтували одвічним законом переходу кількості у нову якість.

Як того і слід було чекати, вже перше критичне зауваження зміцнило мої позиції. Небреха насторожено зиркнув на мене:

— Як вас розуміти?

— Ви, капітане, — впевнено повів я навальну атаку, — познімали геть усі свої портрети. Я розумію: вирішили не докучати людям власною персоною — мовляв, скромність більше прикрашає людину, аніж портрети. І що ж з цього вийшло? Зведена до абсолютного нуля кількість породила негативну якість. Тепер туристи можуть подумати, що ви з надмірної пихи зневажили їхню щиру повагу і цілком виправдану допитливість. Негаразд!

З приємністю помічаю, що Небреха вперше за час нашого знайомства почервонів. Це було видно навіть у субтропічних сутінках. Таки втрапив у мою пастку!

— Невже так подумають? — стурбувався уславлений зореплавець.

Я лише знизав плечима:

— Звичайно! А як же інакше можна тлумачити це протиприродне явище?

На тому наша розмова вщухла, і ми мирно полягали спати.

А на ранок мене чекав сюрприз: у вітальні висів блискуче виконаний портрет Небрехи. Капітан був сфотографований на весь зріст. Його імпозантна постать дихала непідробною величчю. Прикро тільки, що це диво фотомистецтва Небреха почепив догори ногами. Мабуть, вішав уночі та й переплутав, де у нього вуса, а де протез. Світла ж навмисне не вмикав, щоб мене не будити.

Я швиденько виправив його мимовільну похибку і, весело мугикаючи модну мелодію, подався голитися. Але коли капітан погукав мене на ранкову каву і я зайшов до вітальні, то мало не остовпів: портрет знову висів догори ногами!

— Капітане, — вражено запитав я, — навіщо ви чіпляєте портрет униз головою?

У відповідь Небреха суворо вирік:

— Бо я нікому не дозволю фальсифікувати історичні події.

Я розгубився.

— Яка ж тут фальсифікація? Хіба насправді ваші вуса не зверху, а протез не знизу?

— На Землі це дійсно так, — незворушно відповів, капітан. — А от на планеті двоголових, звідки я привіз на згадку цей унікальний портрет, все було навпаки. Авжеж! Ви б нині не мали честі бачити моє зображення догори ногами, а вченим не пощастило б спостерігати раптовий спалах наднової зірки…

Я слухав його і мовчки пишався своїм новим творчим успіхом. Адже це я хитрими запитаннями умудрився викликати Небреху на відверту розмову. Звичайно, ніякий практикант такого б не устругнув.

Тим часом Небреха присунув до себе люльку і гаман з тютюном, а я поклав на столик (як згодом виявилося — предмет настійних зазіхань з боку Музею космічних мандрів) грубезний блокнот та авторучку, бо геть забув про ті осоружні сто плюс п’ятдесят. І правильно зробив: хіба ж вкладеш розповідь капітана Небрехи у прокрустове ложе куцого інтерв’ю?

Аж ось — нарешті! — міжзоряний вовк упорався з люлькою, звикло оточив себе димовою завісою, звідки й долинув його басовитий голос:

— Передусім, мушу зазначити, що на планету двоголових ми натрапили зовсім випадково. Зважте, про неї й натяку не було у жодному з додатків до зоряних каталогів. Якби моя рішучість зрадила мене хоч на хвилину, про цю заселену нещасними аборигенами планету досі б ніхто не чув. Мешканці її неспроможні були навіть послати у простір сигнал біди, бо всі сигнали ламалися, як сірники, і уламки радіохвиль падали на місцеве невидиме світило.

А між тим честь відкриття цієї своєрідної навіть у космічних розмаїтостях планети приписують не мені з Азимутом, а якійсь нікчемній обчислювальній машині МОПС-ЗМ, якої я зроду не бачив, бо вона давно зійшла на порох.

Та хіба раніше не траплялися тотожні прикрощі? Людство пам’ятає доволі аналогічних непорозумінь. Ось, наприклад, вперше залучив до історії Новий світ славнозвісний капітан Христофор Колумб. І що з того вийшло? Усі тогочасні запаси лаврового листу поклали до ніг Америго Веспуччі.

Точнісінько така історія трапилася і зі мною. З тією, правда, відмінністю, що Всеспуччі теж був відомим на всіх широтах капітаном, а не бездушною машинерією, яка за час свого існування здійснила лише одну справді корисну подорож — на звалище металевого брухту.

Та, зрештою, не мені нарікати на долю. Краще ось послухайте, як це сталося…

Розділ п’ятий

МІЖ СЦІЛЛОЮ ТА ХАРІБДОЮ

— Якось моїй ракеті, — почав капітан свою розповідь, — заступив шлях один з невідомих велетнів Всесвіту. Зірка була така величезна, що в неї залюбки вмістилося б з десяток сонячних систем разом з усіма орбітами. Але хоч яка вона була велика, та ніхто і ніколи її не бачив, навіть у найпотужніші телескопи. Річ у тім, що через свою немислиму масу зірка мала таке страхітливе тяжіння, що за межі його не міг випручатися жоден промінець. Ось чому ця надмірна небесна озія була вкрита полем тяжіння, мов шапкою-невидимкою. Це було небачене видовисько!

Крім того, навколо зірки-невидимки оберталася велетенська планета. Для того щоб ви мали певне уявлення про її надреальні розміри, скажу тільки, що коло по її екватору точно дорівнювало орбіті Плутона. Як ви здогадалися, це "маля" могло накоїти лиха не менше ніж саме світило.

Як тільки мій штурман Азимут дізнався про оці космічні Сціллу та Харібду, то відразу ж, не чекаючи команди, сів обчислювати гак на об’їзд.

Гак виходив добрячий.

Я зазирнув через плече штурмана на обчислення і цілком щиро похвалив його за зразкову роботу:

— Чудово, Азимуте! Чудово, мій юний друже! Ти робиш неабиякі успіхи. Молодця!

Від несподіванки і рідкісної з мого боку похвали хлопець зашарівся, мов красна дівиця.

Поки він смакував приємні для нього хвилини, я несхибно просувався єдино можливим у даній ситуації курсом:

— Атож! Коли ми повернемося з зірок на матінку-Землю, твої обчислення будуть правити за неперевер-шений шедевр штурманського мистецтва.

Азимут аж танув під ласкавими променями майбутньої слави.

— От побачиш, твоя феноменальна праця прикрасить сторінки усіх підручників для космонавтів, а дорогоцінний оригінал покладуть під кришталевий ковпак у Музеї космічних мандрів. Та ще й оздоблять застереженням — "Руками не торкатися". Я сам про це подбаю!

— Дякую, капітане, — нітився він від щастя. Отут я й наполіг:

— Ось чому, друже, я тобі раджу і, більше того, наказую — негайно заховати цей безцінний скарб, щоб він (боронь нас від астероїдів!)

раптом не загубився у космічній безодні. І щоб ти не чіпав його аж до повернення на Землю! Бо ж зникнення цього документа буде непоправною втратою для всієї Сонячної системи.

Азимута мов громом ударило серед космічної тиші. Він аж рота розкрив і завмер від подиву.

Це була слушна нагода запалити люльку: я був певен, що Азимут отямиться не раніш як за хвилину. І справді, рівно через шістдесят секунд він збентежено прохрипів:

— А яким побитом ми зробимо гак без обчислень?

— Який ще гак? — невинно цікавлюсь я.

Від такого запитання Азимут мало не збожеволів.

— Та щоб об’їхати цей космічний тандем! — заволав він і тицьнув пальцем в ілюмінатор.

— А навіщо нам робити об’їзд, — ласкаво запитав я, мов лагідна мати малу дитину, — коли ми залюбки проскочимо між ними?

— Як так? — отетерів Азимут.

— А так, — розжовую йому. — Сам мусиш знати: якщо планета не падає на зірку, значить, сили тяжіння обох небесних тіл десь врівноважуються, тобто сходять нанівець.

— Ну, то й що?

— А те, що між ними мусить бути хоча б вузенька протока, де тяжіння не виявиш навіть з аптекарськими вагами. Повна тобі

невагомість! Саме цією протокою нам і треба проскочити. Отже, сідай І обчислюй фарватер. Але врахуй: якщо ти схибиш хоч на долю секунди, за наше життя я не поставлю навіть холодного попелу з моєї люльки.

Потім демонстративно витрусив люльку і похмуро додав:

— У цьому випадку ми або згоримо в одному з протуберанців зірки-невидимки, або ж оздобимо якусь скелю планети намистом із власних кісток.

Та я даремно жахав мого хороброго помічника.

— Капітане! — захоплено вигукнув він. — Ваше відчайдушне рішення буде неоціненним дороговказом для майбутніх навігаторів. Я не маю жодних сумнівів, що на всіх зоряних картах цей шлях назвуть протокою Небрехи. Ваше ім’я стане поряд з ім’ям всесвітньо-відомого капітана Магеллана, який теж не хотів робити гак навколо мису Горн.

Та хоч Азимутові дар передбачення і був властивий, цього разу він помилився: усі лаври загарбав триклятий МОПС-ЗМ. Але про це розповім потім...

Невдовзі ми обережно, мало не навпомацки, просувалися вперед вузенькою протокою серед загрозливих гравітаційних течій.

Щоб зненацька не потрапити у якийсь небезпечний вир, я наказав Азимутові осідлати бушприт посудини. Штурман цупко тримав у простягнутій руці мініатюрні ваги, вилучені з нашої бортової аптечки. Що поробиш, довелося скористатися таким недосконалим, але, погодьтеся, незвичайним лото, щоб ретельно промацати кожен сантиметр фарватеру.

Однак, хоч врівноважені сили тяжіння і не спроможні були збити коробку з курсу, все ж час від часу вони настирливо нагадували про

себе. За бортом раз у раз щось шаруділо і уривчасто лускало, ніби якийсь ненажера невтомно колов волоські горіхи.

Певна річ, я розумів, що діялося.

За час мандрів сучасні зорельоти обростають іржею та окалиною, як стародавні каравели черепашками. Моя малолітражка, безумовно, не була винятком. І от тепер, хоч якою мізерною була гравітація, вона робила своє діло: лущила борти ракети. Воно, загалом, виходило непогано. Зрештою коробка вислизне з цієї пастки чепурною, як після генеральної чистки у майстерні бляхаря.

Проте мене непокоїла одна моторошна думка. А що, коли сили тяжіння повитягають з обшивки усі цвяхи? Коробка ж зруйнується, як карткова будівля. Жах! Але цеяхи трималися, бо я завбачливо позагинав їхні кінці. Аж тут сталося несподіване…

Розділ шостий

ОББІЛОВАНА ПЛАНЕТА

Нараз штурман шалено загупав ногою, ніби подорожував не на космічному транспорті, а на звичайнісінькій вантажній машині.

Що й казати, такому досвідченому навігаторові, як я, це неважко було збагнути, і я негайно схопився за важелі гальм.

Коробка зависла непорушно.

Глянув я у носовий ілюмінатор і аж похолов: прямо по курсу бовваніла ще одна планета! Вона неухильно сунула просто на нас.

— Всі униз! — закричав я. — Задраїти люки!

Двічі запрошувати Азимута не довелося.

А планета невпинно насувалася, заступаючи нам шлях.

Це було дивовижне небесне тіло, як і багато іншого У цій винятковій системі. Але дивувало не те, що навколо планети не було й атома атмосфери, а те, що на її поверхні не було жодного горбочка або улоговини, жодного камінця. Вона була гладенька, як більярдна куля. Проте найбільше вражало те, що на її поверхні можна було побачити всі існуючі геологічні нашарування: серед відполірованих кварцових покладів жовтіли жилові вузли золотих народжень; могутні шари чорного антрациту ефектно виглядали поряд з білими мармуровими плямами і брунатною мозаїкою граніту. Словом, надра планети були, як на долоні, і сяяли всіма відомими у природі кольорами. Для геологів це був би сущий рай. Пооте на мене оббілована планета справила гнітюче враження. Це все одно, якби я побачив старого друзяку, з якого живцем здерли шкіру, аби мати наочне приладдя для практичних занять з анатомії. Бр-р! Моторошно навіть думати про це! Азимут теж почав сікти зубами. Атож, вскочили у безпрецедентну халепу! З появою другого супутника усі наші розрахунки полетіли шкереберть. Але мій хоробрий штурман не розгубився в цій складній ситуації і процокотів морзянкою:

— Капітане, дайте задній хід!

Загалом, це був найбільш розумний вихід зі скрути, якби у пас були повні баки пального. Але якщо ми зараз позадкуємо, на подальші мандри не лишиться й розведеної краплі.

І тут мене наче осяяло. Тисяча ефектів Доплера! Адже планета котиться точнісінько нашим курсом, тільки у зворотному напрямку! Досить пришвартуватися до неї, і вона сама вивезе нас без даремних витрат дорогоцінного у міжзір’ї пального.

— Готуй, Азимуте, якір, — наказав я, — будемо чіплятися до планети на буксир.

— Але ж на ній нема за що вчепитися! — зойкнув він.

Чого тільки не робить з людиною розпач!

— Хтозна, — незворушно зазначив я, — може, нема, а може, є. Ми ж бачимо планету тільки з одного боку, і твій висновок, можливо, виявиться однобоким. Раптом на другій півкулі ми побачимо цілковиту антикартину?

— А якщо не побачимо? — сумнівався Азимут.

— Що ж! На нашому рахунку буде ще одна навколопланетна подорож. Ми завершимо її по паралелі, що збігається з нашим курсом. Тоді нам ніхто не дорікатиме, що ми знехтували прекрасною можливістю дослідити оббіловане небесне тіло. Така нагода навіть мені трапляється вперше у житті.

— І, певно, востаннє! — зловісно вирік штурман.

Проте моїм наказам скорився, бо, зрештою, важити життям хлопець звик. Ще зі шкільної лави він пересів на борт моєї посудини, отже, навіки позбувся шкідливого впливу надто обережних капітанів, яким не судилося й поблизу ходити навколо справжніх пригод.

Сказано — зроблено.

Ми повільно рушили вперед, назустріч неминучому. Сталевий трилапий якір волікся на ланцюгу по гладенькій, мовби обточеній на велетенському верстаті, поверхні планети.

Час плинув, проте у нашому становищі не мінялося нічого. Ми вже завернули за обрій, а якір так само безрезультатно волікся за нами, мов кресало, висікаючи іскри з рідкісних копалин. Хай йому біс! Невже дійсно справдиться похмурий гороскоп, складений штурманом на грунті точних обчислень? Визнаю, мене тоді вели вперед не обчислення, а добре розвинена інтуїція, без якої нема чого чіпляти нашивки міжзоряного навігатора. Відомо ж: знайшов не знайшов, а помацати можна. І мушу зазначити: якби я зі своєю інтуїцією забарився хоч на хвилину, від унікальної цивілізації двоголових лишилися б самі скоцюрблені кістяки! Авжеж! Ще хвилина, і космічна холоднеча безжально перетворила б планету на найвеличніший, але і найпохмуріший пантеон…

А сталося ось що…

Розділ сьомий

ВИБУХ КУЛІНАРНОГО ВУЛКАНА

Несподівано просто під нами могутні шари кварцового сланцю загрозливо настовбурчилися, а потім закопилилися вгору. Раптом по новоутвореній, єдиній в одноманітному ландшафті планети гулі побігли зморшки тріщин. Ми й оком не встигли кліпнути, як ця патологічна пухлина вибухнула.

— Капітане! — заволав на все горло Азимут, ніби я одвіку був сліпий і глухий. — Під нами діючий вулкан!

Так, що не кажіть, а штурман мав рацію. Справді, на, здавалося б, мертвій планеті вибухнув вулкан, просто над кратером якого непорушно зависла ракета, бо я встиг натиснути на гальма, щоб не проминути це рідкісне видовисько. Але що дивно — з отвору в чорне небо летіли не кам’яні брили, не геологічне начиння і не бризки магми.

Може, ви й не повірите, але вулкан обстрілював нашу коробку стільцями, волохатими пальмами у дубових діжках, чарками і фужерами, саксофонами і кларнетами. Наввипередки з барабаном летіла добряча миска з паруючими варениками у сметані.

— Оселедець, ікорка, крабчики, баличок, огірочки, книга скарг! — сторопіло впізнавав я.

Мимоволі складалося враження, ніби під нами вибухнув не пересічний вулкан, а один з найкращих у Всесвіті ресторанів.

У цей історичний момент Азимут не придумав нічого іншого, як безсоромно збрехати:

— Капітане, щось у мене зовсім зник апетит…

І це після сухої хлорели, залитої набридлою пастою!

А вулкан продовжував бомбардувати нашу коробку добірними стравами. На обшивці шкварчала яєчня, ліпилися пампушки з салом, крученики і галушки, репалися закорковані рожевими борошняними шапками глечики із запашною печенею, по ілюмінатору котилися гарячі хвилі борщів, капусняків та солянок. А коли з кратера вервечкою випурхнув десертний асортимент медяників, коржів з маком, сухих вин і срібних кавників, я вже не витримав:

— Тисяча комет! Чи не час зачинити цю корчму на переоблік?

Ані секунди не вагаючись, я рішуче взявся за важелі. Правда, Азимут патякав під руку:

— Капітане, хіба ж ви ревізор або торгінспектор?

Звісна річ, хлопець він молодий і поки що навчився лише відкорковувати. А от вчасно закорковувати — такого професійного досвіду він ще не набув.

Я й показав йому на практиці, як роблять це розумні люди: ввімкнув кормові дюзи і майстерно киіу, в ракету сторчака у невгамовне жерло цього всепланетного рогу достатку. Коробка, мов голка масло, прошила густу суміш холодців, шніцелів, заливних асорті, тістечок і нарешті заскреготала обшивкою по стінках кратера. Дірка виявилася, як на космічний корабель шита. Коробка вмить надійно закоркувала кулінарний вулкан, і безгосподарське розбазарювання харчових продуктів відразу ж припинилося.

Азимут першим визирнув у ілюмінатор, щоб зорієнтуватися (я ще порпався біля пульта управління), і раптом почав реготати, мов навіжений.

Розділ восьмий

СВІТ ДОГОРИ НОГАМИ

Картина справді була безглуздою.

Щоб вам був зрозумілим наш стан, я наведу такий приклад. Припустимо, ви вирішили продовбати підлогу, щоб вільно спілкуватися з сусідою, який мешкає поверхом нижче. І от ви успішно завершуєте свою благородну справу, просовуєте голову в отвір і несподівано з’ясовуєте, що продовбали не сусідову стелю, а його підлогу, і що вистромили ви носа не біля люстри, а біля стоптаних виступців хазяїна, який височить над вами. Якої б думки ви були про себе? Хіба може підлога з обох боків бути підлогою? Хіба може просто під вами мешкати ваш антипод? Що б ви зробили, побачивши отаке? Певно, не гаючи ані секунди, викликали б "швидку допомогу" з психолікарні, аби позбутися й найменших сумнівів…

Точнісінько таке диво сталося і з нами.

Наша коробка височіла серед діжок з рудими від пилу пальмами, які можна побачити хіба що на задрипаному вокзалі. Але ми зовсім не відчували, що звисаємо зі стелі вниз головою разом з поруділими пальмами, крізь плетиво яких виглядали ще й столики з паперовими квітами і пляшками пива. Словом, за всіма ознаками, ми вистромилися з підлоги, хоч сподівалися на цілком протилежне.

Так от, виглядаємо ми з ракети посеред абсолютно порожньої зали і зачудовано лупаємо очима.

Коли це рипнули двері, і в щілину обережно просунулися дві голови, схожі одна на одну, як дві краплі води або ляльки масового виробництва. Вибалушилися вони у чотири ока на нашу заюшену вулканічними наїдками ракету, зойкнули в два роти і моментально, напрочуд синхронно зникли.

Але не самі ми тоді дивувалися…

Однак, про те, що трапилося наступної миті, я й словом не прохоплюсь. Не тому, що хочу утаємничити щось ганебне, а тому, що мені самому часто стає на заваді власна природжена скромність. Знаєте, не хотілося б, щоб на додачу до моєї зароблені звитяжною працею всесвітньої слави видатного міжзоряного розвідника я зажив ще й жалюгідної слави безсоромного, хоч і цілком об’єктивного хвалька.

Приховувати ж факти космічної ваги було б нічим не виправданим злочином перед історією. Якщо я мовчатиму, буде закреслено одну з хвилюючих сторінок зустрічі двох цивілізацій.

Саме тому я вам нічого не розповідатиму, але, щоб не завинити перед історією, процитую правдивий репортаж, видрукуваний

наступного дня на перших шпальтах усіх газет нововідкритої планети. Зрештою, не я ного писав.

Розділ дев’ятий

БЕЗОДНОГОЛОВИЙ ГЕРОЙ КАПІТАН НЕБРЕХА

Цей вікопомний документ про зустріч двох високо-розвинених цивілізацій я вкарбував у пам’ять випадково. Річ у тім, що він містив у собі для свіжої людини стільки таємниць і загадок, що доводилося ще й ще раз уважно вчитуватися у текст. І коли я зачитав до дірок триста сімнадцятий примірник газети, виявилося, що я можу декламувати той репортаж, як вірші.

Ось послухайте:

ІМ’Я КОСМІЧНОГО ГЕРОЯ —

КАПІТАН НЕБРЕХА!

ПЛАНЕТА ТАОТІ

У КРИЖАНИХ ОБІЙМАХ СМЕРТІ!!!

ДИВЕРСІЯ У "ТЕЛЯЧІЙ РАДОСТІ"!

ЛЕГЕНДАРНИЙ ПОДВИГ БРАТІВ ПО РОЗУМУ!

НАШІ РЯТІВНИКИ — ЗЛОЧИНЦІ

100 000 ПОВНОЦІННИХ ПАР ГОЛІВ

ВІТАЮТЬ НЕКОМПЛЕКТНИХ ГЕРОЇВ!

БЕЗОДНОГОЛОВИЙ КАПІТАН ДАЄ ІНТЕРВ’Ю!

КАПІТАНА НЕБРЕХУ — НА СКРИЖАЛІ ІСТОРІЇ!

— Як журналіст, ви, певно, вже збагнули, що усе це лише заголовки, або, як кажуть газетярі, "шапки". Так от, мене тоді буквально закидали тими "шапками". А ось вам і текст:

"Мільйони таотян і таотянок стали вчора свідками двох всесвітньо-історичних подій, які ще позавчора здавалися абсолютно неможливими. їхній взаємний природний зв’язок очевидний навіть чотириокому немовляті, бо, якби не космічна катастрофа, ми не стали б свідками нечуваної в історії планети одностайності в обох головах таотян і таотянок. Тільки завдяки цій другій, унікальній за своїм суспільно-історичним значенням всепланетній події обидва заіржавілі казанки дзеркального ББББ, директора ресторану "Теляча радість", не опинилися на персональних кілках.

Від учора обидві голови кожного аборигена перетворилися на суцільні вмістилища найвишуканіших подяк Безодноголовому Кульгавому Титанові Думки капітанові Небресі.

Вчора, о 15 годині 00 хвилин 59 секунд за середньопланетним часом сталася найстрахітливіша в історії планети найвищого гатунку космічна катастрофа!

Планета опинилася у крижаних обіймах неминучої смерті! її холодний подих відчули всі!

Якби наш уславлений рятівник, бувалий у бувальцях міжзоряний вовк капітан Небреха запізнився хоч на хвилину, ви б нині не читали вашої улюбленої газети. Жах!

Повторюємо: якби герой запізнився хоч на хвилину, ми б усі перетворилися на крижані бурульки. Бр-р! Аж досі космічний мороз (-237°) по шкірі дере!

А трапилося ось що.

Безтямний директор ресторану "Теляча радість" дзеркальний ББББ (читай Балабон, Будяк і Баран) обома своїми бездумними макітрами, яким насправді більше пасує назва порожніх глечиків, докотився до безмежно ідіотського вчинку.

Ця уособлена ганьба високорозвиненої цивілізації таотян, цей анахорет, який своїми обома запліснявілими інтелектами годен змагатися хіба що з мильними бульбашками, надумав не мало не багато, як поглибити підвали ресторану, аби завше мати під своєю загребущою рукою широкий асортимент харчових продуктів.

Звичайно ж, циклопічні сили всесвітнього тяжіння без усяких зусиль розірвали послаблену злочинними діями оболонку планети, через що наша цивілізація мало не провалилася у чорну безодню!

Безжальний космос вже простягав до нас смертельні пазурі!

В одну мить середньопланетна температура впала (страшно подумати) на сім тисячних градуса. Але цієї трагічно-катастрофічно-страхітливої миті, коли всі заціпеніли від космічного холоду, нагодився безодноголо-ький брат по розуму капітан Небреха. Ані секунди не вагаючись, легендарний герой Всесвіту вдерся на своїй старенькій ракеті у згубну дірку і надійно закоркував фатальну пробоїну у борту планети. На превелике горе, космічна катастрофа минулася без людських жертв: ресторан саме було зачинено на обідню перерву. З численних фейлетонів нашої газети давно відомо, що всі працівники цього першорядного закладу громадського харчування під страхом неминучої і болісної смерті ходять їсти додому, оскільки бояться

отруїтися ресторанними харчами. Як бачите, суворе дотримання правил техніки виробничої безпеки вже в котрий раз милує цих злодіїв!

Та не будемо відволікати себе від історичної розповіді увагою до карних елементів.

Коли схвильований натовп репортерів, фотокорів, представників радіо і телебачення, а також численних зівак ринув на місце вікопомних подій, перед ними у всій своїй нехитрій, але величній красі постала радісна картина.

В ілюмінатор, майже впритул одна до одної, визирало дві голови!

Всі присутні з гордістю усвідомили, що нарешті сповнилося світле пророцтво вітчизняних геніїв, корифеїв, академіків, доцентів, кандидатів, а також кандидатів у кандидати наук: єдина, придатна до життя у космосі розумова формація — це цивілізація двоголових істот. Адже лише за умов непримиренної принципової суперечки двох голів народжується несхибна істина. Безодноголова ж формація, позбавлена діалектичного розвитку суперечок, як прояву здорових неантагоністичних протиріч і втілення в одній живій істоті боротьби протиріч — однієї з найбільш загальних закономірностей розвитку природи, суспільства і філософського мислення, — приречена на неминучі помилки та хиби, які неодмінно зведуть її до безтямного рівня тваринного існування.

Але — о, яке гірке розчарування! — з ракети випорснула не одна, а дві особи!

Мов передгрозова тиша запала над приголомшеним натовпом. Невже наші героїчні рятівники, на честь котрих найкращі поети вже шкрябають зворушливі оди, а найвидатніші композитори кладуть їх на урочисті хвилі нот для сольного двоголосу з оркестром, є

звичайнісінькими космічними волоцюгами, яким за жорстокий розбій на галактичних трасах вже встигли відтяти по одному злочинному баняку?

Ви б тільки бачили їх! Менший з них на вигляд був мальованим піратом — кульгав на залізному протезі і пихкав спеціальним приладом з отруйною речовиною, яка лише й дає тієї радості, що прокурені легені і катар горла. Друге одоробло у розчахнутому до пупа комбінезоні теж надто нагадувало закоренілого у жахливих підступах розбещеного флібустьєра і тому також не викликало як позитивних емоцій, так і великих симпатій.

Та — о, яке щастя! — невдовзі з’ясувалося, що на планеті Земля, звідки прибули космічні мандрівники і де вони мають постійну міжзоряну прописку, всі аборигени від природи безодноголові. Якась дивовижна примха еволюції прирекла їх на розумове каліцтво. Але земні тубільці з мужністю, гідною кращої долі, ніколи навіть не заводять дискусій про комплекс власної недосконалості. Вони мовчки несуть крізь тисячоліття це страхітливе прокляття еволюції. Ось чому в них так поширена і популярна загальновизнана істина: одна голова — добре, а дві — краще. Правда, у нас вона, на відміну від землян, має, як відомо, судовопроцесуальний характер.

Та не будемо відволікати себе від історичної розповіді хай навіть цілком слушною етнічно-космічно-фразе-ологічною розвідкою.

У присутності 100 000 повноцінних жителів столиці, які разом тримали на плечах поголів’я з 200 000 одиниць, капітан Небреха дав представникам преси інтерв’ю, сповнене, як на одну голову, своєрідної мудрості та деякого інтелектуального забарвлення.

На запитання, що йому найбільше сподобалося на Таоті, капітан Небреха з вишуканою гідністю тонкого дипломата відповів:

— Передусім дозвольте від імені всіх землян та землянок передати найпалкіший привіт та найкращі побажання усім таотянам і таотянкам. А тепер з приємністю відповім на ваше запитання. Поки що мені найбільше сподобався чудовий вибір місцевих страв, які я мав нагоду побачити ще у космічному просторі і які, на жаль, і досі не смакував…

— Правду каже! — віддано приєднався до капітанових слів його вірний штурман Азимут.

На запитання, як він розцінює власний героїчний подвиг, капітан Небреха з винятковою скромністю зазначив:

— На моєму місці так вчинив би кожний гуманоїд, варто йому було б з місяць посидіти на сухій хлорелі.

Але перевтома, викликана нелюдськими зусиллями, щедро покладеними на терези щасливого майбуття планети, таки давалася взнаки. Коли капітана Небреху запитали, чи завжди Землю населяли лише безодноголові істоти, у його словах виразно бриніло легке роздратування:

— Ні, не завжди. Колись поряд з людьми співіснувало могутнє, але нерозумне плем’я Зміїв Гориничів, кожен представник якого мав власне поголів’я від трьох до дванадцяти голів. (Оплески). Окрім них, — підвищив голос міжзоряний вовк, — по різних кутках планети мешкали ще посімейства Драконів, які теж пишалися своїші численними головами. (Тривалі оплески). Але замість співіснувати у мирі та дружбі, ділити з сусідами хліб і сіль, вони намагалися усе запхати у свої численні горлянки. Та ще зазіхали на чужі харчові запаси. Ось чому всі вони були без жалю поголовно скарані на горло.

— Правду каже! — підтакнув Азимут.

Як і слід було того чекати, після цих слів всі присутні посунули до бенкетної зали. Харчу було — їж-наїдай-ся. Нічого не шкодували для дорогих гостей: все одно після космічної катастрофи з "Телячої радості" все розкрадуть і спишуть на стихійне лихо. Після веселої гулянки, яка вдалася якнайкраще, всі гуртом пішли писати золотими літерами ім’я Небрехи на скрижалях історії. Цей масовий культпохід супроводжувався натхненними співами і танцями. З вірогідних джерел повідомляють, що церемонію вшанування космічних звитяжців буде завершено післязавтра. Того ж дня "Телячу радість" закриють на переоблік".

Розділ десятий

ДЕТЕКТИВ І ГАНГСТЕР

Отакий це був репортаж. Я його передав дослівно. Навіть не скоротив деяких неприємних для мене натяків і порівнянь, бо я ніколи не займався облудним окозамилюванням.

Як би там не було, а цей репортаж давав багато поживи для роздумів. Переді мною постала сила запитань. Чому, наприклад, у мене з Азимутом склалося враження, ніби ми не встромилися в планету з космічного простору, а виборсалися з її надр, хоч тубільців цей дивовижний факт анітрохи не бентежить? Або: яким робом Цивілізація таотян могла провалитися у всесвіт? Знову ж таки, чому одностайність думок вони святкували на тому ж рівні, що й порятунок?

Єдине, що мені здавалося цілком зрозумілим і виправданим, це нечувана радість, яка охопила аборигенів, коли вони дізналися про зустріч двох цивілізацій. Правда, мене вона хоч і тішила, та я її не поділяв. Адже коли ми з Азимутом закоркували їхню планету, то одночасно надійно ув’язнили в її надрах самі себе!

Та я не втрачав надії вирватися з цієї всепланетної пастки. Перш за все слід було ближче познайомитися з тутешніми світилами наукової

думки, аби з’ясувати, що вони своїми двома інтелектами можуть нараяти. Однак вже перша відверта розмова примусила мене насторожитися.

До наших послуг приставили такого собі симпатичного хлопця, на ім’я ХХХ. Хлопець як хлопець, мав лише непримітну за умов Землі ваду — носив на плечах тільки одну голову. Але в умовах Таоті це відразу впадало в око.

Слово за слово, і невдовзі я з’ясував, що колись він був знаменитим приватним детективом надзвичайно щасливої вдачі. Та кілька років тому покинув небезпечну службу і з того часу лише й мав клопоту, що байдики бити. Отож, коли прибули ми, громадськість планети завбачливо згадала про безодноголового детектива і приставила його до нас на весь термін перебування з візитом. Ясно, що це було зроблено тільки для того, щоб мені з Азимутом не муляла весь час очі власна неповноцінність.

Хлопець був дещо ледачий, трохи вайлуватий і пожвавлювався тільки під час обідньої перерви. їв він, зрозуміло, за двох, а пив за трьох. Остання обставина викликала в Азимута серйозні підозри, і якось він мені тихенько висловив свої жахливі припущення:

— Капітане, а може, ХХХ — тутешній виродок? Може, він зроду мав не два, а три баняки, а потім йому зайві стесали?

Я тоді присоромив Азимута як міг:

— Ех, Азимуте, а якби в тебе голову відтяли, якої б ти заспівав? І так видно, що було нашому детективові непереливки. Певно, потрапив-таки. мисливець у зуби вовків! От бандюги і затаврували його найособливішою з усіх тутешніх прикмет.

І що ви думаєте? Незабаром з’ясувалося, що думка мого штурмана йшла вірним курсом і що його підозри не були безпідставні!

Одного разу розкошуємо ми з ХХХ в гамаках (Азимута, звісно, нема, бо він поклав собі познайомити чарівних таотянок з найкращими зразками земних народних усмішок), я неквапом палю люльку, а колишній детектив солодко куняє.

— Ха-ха-ха! — погукав його я.

Він ліниво, як кіт біля теплої груби, розплющив одне око.

— До ваших послуг, капітане…

— Що, хлопче, — руба спитав я, — побував у руках злочинців?

Отут засвітилося й друге його око.

— Помиляєтеся, капітане. У руках державного ката! Я аж підскочив.

— Як? Детектива та до ката? Як же це сталося?

— Але з умовою: тільки між нами…

— Будь певен! — заприсягся я, бо мене аж розпирала природна допитливість.

Я нашорошив вуха і почув моторошну, сповнену глибокого внутрішнього драматизму історію.

Був час, коли сіромаха носив на плечах, як і всі комплектні громадяни, дві братні голови: ХХХ і дзеркальну копію ХХХ. Тільки й різниці було, що ім’я першого читали спереду, а ім’я брата — навпаки.

Отже, ХХХ (його ім’я вимовлялося Хоробрий Хлопець і Хяаленик) був детективом. Але ХХХ (читай Харцизяка, Хапун і Халамидник) був злодієм! Дві братні голови, поділені соціальною прірвою! Уявляєте ситуацію: одна голова замислює і здійснює зухвалі пограбування, а друга її викриває. В однієї суд конфіскує усе добро, друга купається у нагородах та ще й одержує десять відсотків від награбованого…

Для ХХХ, як детектива, настало райське життя. Щоб впіймати на місці злочину мазурика, йому в буквальному розумінні не треба було далеко ходити, бо нещасний злодій ХХХ кроку не міг зробити без нього.

Бандит змушений був розробляти просто-таки карколомні плани. Наприклад, одного чудового ранку він торохнув рукояткою пістоля по кумполу братньої голови, а тоді ще нап’яв на заюшену макітру цупкий брезентовий мішок: на випадок, якщо детектив опритомніє. Крізь мішок він все одно нічого не побачить, отож і на суді свідчити не зможе…

…З шаленою швидкістю по вулицях столиці летить автомобіль зловісного темно-червоного кольору. Перехожі злякано витріщують по дві пари очей (а деякі й по чотири якщо в окулярах) і полохливо туляться до стін будинків Машина минає одну вулицю, другу, третю. Нарешті — фешенебельна Центральна. Біля найбагат-шо’го ювелірного магазину з машини вискакує запаморочливий злодій. Один качан його — у чорній масці, другий — у чорному мішку. Руки у чорних рукавичках стискають чорний кулемет. Бандит вдирається до магазину.

— Хе-хе-хе! — погрозливо кричить він і підкреслює свій лаконічний виступ красномовною кулеметною чергою.

Присутні голови хутко зрозуміли цей прозорий натяк: хто розтулить рота — проковтне кулю!

Ось вона, казкова здобич на десять мільйонів коштовностей. Злодій зриває з другого качана грубезний мішок, аби було куди напихати ювелірні скарби. Та це була фатальна помилка…

І знову цей щасливчик ХХХ, що так несподівано став мільйонером, раює собі по найкращих ресторанах, а бідолашний ХХХ відбуває суворе покарання на воді і глевкому хлібі.

Та останнє пограбування скінчилося для ХХХ трагічно. Хитрий злодій розробив підступний план: випотрошити найбільший банк, коли детектива зморить сон. Навіть не чекаючи слушної нагоди, він нишком опоїв братню голову снотворними спеціями і взявся до банківських сейфів. Коли він напакував аж два чемодани золотих цеглин, то раптом помітив, що ХХХ навіть не дрімає! Виявляється, цей мерзотник, щоб не заснути, заздалегідь насмоктався чорної кави і спостерігав за його діями від самого початку. Але мовчав, бо мав намір заробити на відсотках другий мільйон…

На засіданнях суду відбувається традиційна дискусія. Адвокат доводить, що одна голова добре, але дві краще. А прокурор обґрунтовує думку, що в даному випадку буде краще з однією. Вирекли: виділити зухвалому грабіжникові ХХХ персональний осиковий кілок, а сумлінному охоронцеві законного порядку ХХХ — десяту частку від награбованого в банку, що становить півтора мільйона готівкою.

Як відомо, від зали суду вже недалеко й до площі страт. Прийшов день, коли ХХХ повели червоною доріжкою до лобного місця, вкритого червоними штуками першосортного сукна. Все було червоне. Навіть кат був у червоному балахоні, червоних каптурах, і спирався на грубезну червону сокиру. Кошик для відтятих злочинних голів, і той був червоний. Навіть осикові кілки, на яких оті голови востаннє шикуватимуть.

Кат звично потяг призначеного до відполірованої шиями його попередників плахи. Та на якусь мить завагався… Голови-брати були такі подібні, що… Якщо й переплутаєш, все одно ніхто не помітить…

До того ж цей бовдур — детектив ХХХ, жаліючи мене (як-не-як, а на двох одне тіло), розчулено бовкнув:

— Не сумуй, брате… Ти довго не страждатимеш… Це поклало край ваганням ката… Як і слід було чекати, ніхто нічого не помітив…

— Тисяча небесних шкаралуп! — вжахнувся я, прошиваючи очима молодого, а вже безодноголового таотя-нина. — Виходить, ти… злодій?..

— Так, капітане… Звичайна судова помилка…

Невдовзі ми з Азимутом переконалися, що він справді отой ХХХ, а не той ХХХ: у мене без сліду зникла запальничка, а у штурмана єдина краватка. Злодія годі було й шукати. Адже за ним уже давно не пильнують невсипущі очі детектива.

Втім, не це було найжахливішим.

Розділ одинадцятий

ДВІ ГОЛОВИ ДОБРЕ, А ОДНА КРАЩЕ

Мені спало на думку: а що, коли цей світ не такий вже й досконалий? А що, коли двоголові істоти дожилися до повного безголів’я, хоч це й виглядає парадоксально? Адже якщо кожна голова аборигена веде своє незалежне, суверенне життя, має свої уподобання, свої схильності і звички, свій самобутній характер і світогляд, тоді кожного таотянина чи таотянку роздирають непримиренні протиріччя.

Воістину, за таких умов права рука не знає, що робить ліва.

Невдовзі я з прикрістю переконався, що мав рацію. З ученими планети через такий антагонізм голів неможливо було ні про що домовитись, адже на кожне запитання я одержував відразу дві відповіді, що заперечували одна одну. А найстаріший академік планети взагалі відмовився зі мною розмовляти. Одна його голова, бачите, сповідувала теологічну теорію, буцім людина є божевільний дух, заточений у тілесний гамівний скафандр, і через це сприймав мене як потворний фантом,[8] створений його хворобливою уявою. Друга його голова теж борсалася в ідеалістичних уявленнях. Вона вважала реальність власним сном, лихим маренням, а тому не вступала ні в який контакт з навколишнім середовищем.

У нас, на Землі, існування такого феноменального Ідеаліста було б неможливим, адже йому, бідоласі, таки довелося б вступити в контакт. Хоча б для того, щоб наїстися. А тут він спокійно паразитував за рахунок фізіологічних зусиль братньої голови, яка насправді була божевільним духом у тілесному скафандрі.

Ні, що не кажіть, дві голови — це добре, але, про мене, одна — краще. Навіщо носити на плечах тягар двоголових протиріч, коли іноді з однією головою не даси собі ради?

Розділ дванадцятий

ДОВІЧНЕ ЗАТЕМНЕННЯ СОНЦЯ

Поступово картина історичного розвитку планети, яка насправді виявилася історією духовного занепаду аборигенів, вимальовувалася. З кожної зустрічі з двоголовими я виносив крихту знань, з котрих терпляче ліпив гармонійну мозаїку припущень та узагальнень.

Коротко мої наукові розвідки звелися ось до чого.

Мільйони років тому таотяни ніжилися під ласкавими променями місцевого велетенського світила і лиха не мали. Життя тоді було надзвичайно легке, бо страхітливе тяжіння Сонця зводило майже нанівець тяжіння планети.

У яскравому, блискучому вбранні, майже невагомі, таотяни пурхали, мов дивоглядні метелики, в теплому блакитному океані. Закохані, ледь торкаючись, ходили босоніж по квітах. Пенсіонери розкошували на білосніжних м’якеньких хмарках, а вітер, заколисуючи, пестив їх і тихенько співав чарівних пісень. Тоді можна було загортатися у барвисті паруси Сонця, коли воно сідало край неба, сповивати немовлят у пухнасті сутінки, щоб добре спали, а люльку чіпляти на ріг молодика.

Так, це був чудовий час, коли щастя було близьке, як веселка. А до веселки тоді можна було добігти і одягнутися у шати сонячного спектра. Малюки над усе полюбляли кататися з радісної, як свято, веселкової гірки.

Довго чи коротко так тривало, коли це однієї ночі астрономи помітили, що до кордонів їхньої Сонячної системи наближається велетенський астероїд в кількасот кілометрів у попереку. Вчені негайно підрахували його курс і з жахом пересвідчилися, що космічний заблуда неодмінно порушить кордони і таки наробить непоправного лиха, гуляючи по беззахисних внутрішніх орбітах, аж поки не шубовсне у циклопічне черево центрального світила.

Отоді вперше і далося взнаки химерне двоголів’я таотян.

Одні вчені голови доводили, що слід вжити енергійних технічних заходів для захисту планети від ворожого вторгнення. Вони пропонували розтрощити кам’яну озію автоматичними ракетами, натоптаними вибухівкою, ще на далеких приступах до системи.

Зате другі розводили хибну філософію, ніби усе, що робиться, — на краще. Мовляв, як на роду записано, так і буде, а від долі — не втечеш.

Знаходилися і такі розумники, які цей фразеологічний туман зміцнювали утопічними жахами і принадами.

"Якщо ми потрощимо астероїд, — похмуро пророкували вони, — то цим безглуздим вчинком тільки накличемо нещастя на власні голови. І що ж станеться? Уламки астероїда неодмінно впадуть на Таоті. Мало того, що своїми жахливими ударами вони завдадуть незліченної шкоди і призведуть до всепланетних стихійних лих і катастроф, внаслідок цього космічного бомбардування наша планета поважчає. І тоді вже неможливо буде безжурно пурхати у небесній блакиті, виніжуватися на білосніжних хмарах і йти з коханою по пелюстках до веселчастого щастя".

"А що ми матимемо, коли зовсім не чіпатимемо астероїда? — торочили вони далі. — Тоді він стане третім супутником нашого світила і почне обертатися навколо нього по все вужчих орбітах, аж поки ця спіраль не доведе його до фатального кінця. Внаслідок Сонце неодмінно поважчає, а наше життя на планеті відповідно полегшає. Прекрасні, захоплюючі картини майбутнього..."

Поки по всій планеті вирували наукові дискусії, астероїд спокійно перетяв кордони Сонячної системи, закружляв у скаженому темпі навколо світила, а потім цей космічний вир засмоктав його у бездонне термоядерне черево зірки.

Отут і сталося лихо.

Життєдайне Сонце згасло. Назавжди. Страхітливе тяжіння ламало його власні промені, як сірники, і вони безсило падали у пекучі обійми кошлатих протуберанців. Чорним зловісним колом зависло над

вжаханою планетою Сонце на тлі чорного похмурого неба, поцяцькованого блідим сріблом далеких зірок.

Життя на планеті справді надзвичайно полегшало. Щоб пересвідчитися в цьому, досить було шпурнути у небо камінь. Навіть коли це була дуже важка брила, вона вже ніколи не поверталася на планету. А коли без сліду позникали деякі необережні літуни, пурхання у повітрі якось само припинилося.

Але справжня паніка охопила таотян лише тоді, ко-ли вони дізналися, що планета поступово втрачає атмосферу.

Смерть дивилася на приречену планету холодними очима Всесвіту і стискала серця крижаними пазурами.

Почалося переустаткування планети. Тубільці, як це було за первісної доби, повернулися у печери і заходилися закопуватися все глибше у теплі надра. Почали будувати підземні заводи, підземні житла, підземнії штучні плантації, підземні міста. Але перед тим, як назавжди заховатися у надрах планети, аборигени востаннє зібралися на її поверхні. Вони відокремили від гурту апостолів надто пам’ятної теорії "Чим гірше, тим краще" і сказали їм:

— Від долі не втечеш…

А тоді розшукали утопічних горе-пророків і запитали їх:

— Розіб’єтеся чи не розіб’єтеся?

Після цього жалюгідні залишки атмосфери розітнули вигуки:

— Качати їх! Качати!

Що було далі, людині з фантазією уявити неважко. Скажу тільки, що жоден з апостолів не втік від своєї долі, і вони живими поринули на небо.

Поступово планета втратила останній атом атмосфери. Згодом тяжіння взялося й за саму поверхню: спочатку воно прибрало пилюку, потім злизало пустелі, а тоді заходилося обточувати планету, як більярдну кулю.

Підземні ж роботи йшли своїм чином. Зайвий грунт таотяни викидали на поверхню, звідки він негайно ринув у космос. І нарешті настав час, коли планета Таоті перетворилася на геометрично правильну кулю, порожню всередині.

Планета втратила власне тяжіння і не падала ні на чорне світило, ні на другий супутник-велетень лише тому, що її орбіта проходила якраз на межі знешкоджень їхнього взаємного притягального впливу. Тяжіння відчувалося лише з боку невидимого світила або гігантського супутника. Ось чому так зручно було ходити по внутрішній сфері цієї дивовижної планети.

Тепер вам зрозуміло, чому, коли ми з Азимутом встромилися у планету, то нам приверзлося, ніби ми вистромилися?

Розділ тринадцятий

КОСМІЧНА ВЕРТУШКА ГЕРОНА

Якось я мав необережність познайомити Азимута з історичною давниною. Проте краще було б, якби я цього не робив: хлопець зовсім скис. Це було б рівнозначним вироку з найвищою мірою покарання і без права оскарження.

Мені аж в очах почало щипати, коли Азимут журливо мовив:

— От і не попаде шедевр штурманського мистецтва під кришталевий ковпак Музею космічних мандрів. Ніколи вже не робитимуть гак земні навігатори, ніколи не попливуть зоряні кораблі протокою Небрехи. А ви, капітане, казали…

На жаль, штурман мав рацію. З яких тільки халеп ми не видряпувалися, а в таку пастку не потрапляли!

Цього разу я й сам почував себе, як старий нещасний див, ув’язнений у закоркованій пляшці. З тією лише відмінністю, що корком була моя власна ракета.

Звісно, можна було будь-якої миті сісти у ракету і майнути світ за очі. Але цим егоїстичним вчинком ми грireклп б на неминучу загибель дивовижну цивілізацію двоголових.

І так невесело, а тут ще Азимут почав докучати своїми тужливими теревенями. Він мені не дорікав, ні. І не звинувачував. Але від цього я ще більше відчував свою прозину. Це ж я, а не хтось інший занапастив його молоде життя!

— Чого, власне, цій клятій в’язниці, що має нахабство величатися планетою, бракує? — просторікував штурман. — Єдиного — поля тяжіння. А тяжіння ж можна створити штучно. Дайте мені порожню бляшанку, і я її так розкручу, що вона обертатиметься навколо ракети, як навколо світила!

ї тут мене наче осяяло.

— Вертушка Герона! — радісно вигукнув я. — Так, це буде космічна вертушка Герона!

— Якого ще Герона? — вирячився на мене Азимут.

— Герона Александрійського, — охоче розтлумачив я. — Старогрецького вченого і механіка. Він вікував і робив винаходи ще до початку нової ери.

— Ага! — тільки й мовив штурман.

З його тривожного погляду я зрозумів, що він має мене за божевільного.

— Заспокойся, Азимуте, — втішив я його. — Твій капітан ще не втратив глузду. Адже ти сам сказав: щоб надати предметові тяжіння, слід примусити його обертатися навколо своєї осі.

— Правильно, — погодився Азимут.

— Знову ж таки, чого цій планеті бракує?

— Поля тяжіння.

— Так от, щоб створити це поле, слід розкрутити планету, як дзигу!

— Але ж це неможливо…

— Не поспішай з висновками, хлопче! Пригадай шкільний дослід. Брали скляну кулю, зсередини порожню. По екватору її симетрично відходили коротенькі, загнуті в один бік трубочки. Через ці трубочки наливали у кулю воду і починали її підігрівати. Вода перетворювалася на пару, яка з силою виривалася крізь трубочки, і куля починала все швидше обертатися навколо своєї осі! Оце і є так звана вертушка Герона. Чому б отаку вертушку не зробити з цієї злощасної планети?

— Капітане, ви — геній! — вражено прошепотів Азимут. — Більшого генія не знайти!

Хоч в очах хлопця світилося непідробне захоплення, мусив його засмутити. Я, знаєте, не прихильник усіляких перебільшень, навіть коли вони вживаються у ювілейних промовах.

Тому й довелося по-батьківськи зауважити штурманові:

— У своїх визначеннях, Азимуте, завжди слід бути точним і справедливим. Якщо я і геній, то принаймні другий після Герона.

Що не кажіть, а молодь слід вчити на власних прикладах. Особливо скромності…

Рано-вранці я швиденько попрямував до помешкання Професора ППП, з яким познайомився на планеті двоголових.

Азимут поважно ніс сувій з проектом Герона-Небрехи і всією технічною документацією.

Професор слухав мене, як школяр. Сидів тихо і від захоплення аж подих тамував. А я викладав проект, не даючи перерв на перекури:

— …Таким чином ми одразу матимемо планету з власним полем тяжіння і власною атмосферою: пара, що розкрутить Таоті, оточить її блакитним шаром! А що таке пара? Це кисень! Це водень! Це хмари! Це дощ! Ріки і озера! Моря і океани! Незабаром космічний пил вкриє поверхню оббілованої планети і утворить гори та долини! Нове життя пустить свої квітучі паростки!

— І можливо, сонячні промені тоді дійдуть до нас? — тремтячим голосом запитав професор.

— Можливо, — мовив я, з повагою зиркнувши на нього.

Таки у професора є голова, коли дотямив аж до Сонця.

Наступного дня відбулася всепланетна вчена рада. На порядку денному було одне питання: треба обертатися, щоб врятуватися. Після ґрунтовної доповіді проект поставили на голосування. Чи варто казати, що він пройшов переважною більшістю голосів, хоч майже усі делеговані радники обмежились запеклими науковими дискусіями серед власного поголів’я?

Голосувало лише четверо. Підняли по дві руки, як тут заведено, я і Азимут. Віддав свій голос наш відданий друг і непідкупний патріот проекту Професор ППП. Навіть його братня голова подала свій голос "за".

Професор спокусився реальною можливістю першому проголосити вікопомний тост, що неодмінно ввійде в усі шкільні посібники та хрестоматії:

— Хай світиться Сонце, хай згине пітьма!

Розділ чотирнадцятий

СПАЛАХ НАДНОВОЇ

— Оце, власне, і вся історія, — мовив капітан Небреха, вже в котрий раз занурюючи свою почорнілу люльку в гаман з тютюном. — Якби я тоді запізнився хоч на хвилину або якби мені зрадила природжена винахідливість…

І, замість продовжувати, капітан красномовним рухом сунув до рота люльку. Мовляв, якби не він, проти цивілізації двоголових не варто було ставити й холодного попелу з його люльки.

Вечоріло. Розчервоніле сонце збиралося прийняти традиційну морську ванну. Між потемнілими скелями принишкли голубі сутінки.

Капітан Небреха мовчав, замислено позираючи на море. Від берега до самого крайнеба бігла червона до ріжка. З-за обрію підіймалося чорне на фоні велетенського червоного диска вітрило. Та чи бачив його Небреха? Гадаю, що ні.

Він подумки милувався ніким не баченими світами і прислухався до ніким не чуваних голосів.

— І що ж, воно засвітилося? — запитав я. Небреха ніби прокинувся:

— Що засвітилося?

— Сонце нещасної і багатостраждальної планети дьоголових.

— Справді! — повернувся капітан Небреха на фінітну пряму розповіді. — Безумовно, засвітилося, але, слід визнати, надто рано. Якби воно засяяло вже після нашого з Азимутом повернення, все було б інакше. Тоді цей рідкісний навіть на незбагненно безмежних просторах Всесвіту випадок увійшов би в усі підручники з астрономії, і нині про природу наднових зірок піхто б не сперечався.

А так що вийшло? Надрукували в якомусь маловідомому академічному віснику куценьку інформацію пі.. назвою "Ще один вагомий доказ": "Нова Модель Орбітальних і Параболічних Спостережень серії ЗМ несподівано довела свою високу надійність і чудову мобільність. Вперше за всю історію інтелектуального життя планети було від початку до кінця зафіксовано яскравий спалах наднової зірки у досі порожньому і малоцікавому кутку неба. Успіх МОПСа-ЗМ — це ще один вагомий доказ безумовної переваги чітко налагодженого електронного спостерігача з добре охолодженим аналізатором над емоційно неврівноваженою білковою істотою".

Зрозуміло, головним і відповідальним редактором того вісника теж був кібер на ім’я МЕР=2>5, або Модель Ерудита Редакційного серії 2>5.

Звісна річ, слідом за спалахом наднової зірки спалахнула чергова наукова дискусія. Кожен намагався висунути якусь власну запаморочливу гіпотезу, яка б пояснила, звідки беруться наднові зірки і чому вони так швидко втрачають колір. Гіпотез на науковій ниві до того вродило, що по всій Землі не вистачало періодичних видань, аби їх надрукувати. Але слід визнати, що гіпотези ці взагалі можна було не друкувати, адже всі вони були такі ж далекі від істини, як я оце зараз від своїх шкільних років.

А спалах наднової зірки, коли його спостерігати мало не впритул, це, скажу я вам, феєричне видовище з неповторною кольоровою гамою і світловими ефектами доби первісного хаосу. Як ви знаєте, сонячний промінь — це спектр променів різного зафарбування, кожен з яких має свою довжину. Отже, є промені коротші, а є й довші. Коли вони плинуть невпинно, це непомітно. Зате коли вони стартують одночасно, то мчать до фінішу наввипередки.

І от уявіть собі чорне зоряне небо з чорним велетенським колом. Ось коло починає ледь помітно синіти… Невдовзі над вами спалахують сині, блакитні, фіолетові, зелені, помаранчеві і жовті сонця… А небо міниться в усіх розмаїтостях неймовірних кольорових сполук.

Коли ми з Азимутом нарешті прибули на Землю, спалах світила Таоті вже давно забувся.

Отож, коли я про нього заговорив, всі почали кривитися, ніби їх почастували кислицями:

— Та ми це давно знаємо! Нам той спалах ще. сто двадцять сім років тому набрид! Що за манери у цих невихованих навігаторів —

повертатися бозна через скільки століть і розповідати давно відомі речі! І коли вже заборонять ці осоружні космічні мандри?

Я тільки й спромігся довести, що час вже списати на перетопку механічного МОПСа-ЗМ разом з його приятелем МЕРом-2>5.

З того часу я не звертаю на кабінетних розумників жодної уваги. Навіть не дивлюся в їхній бік. Хай собі натякають про недоцільність космічних подорожей. А я знаю своє. Знаю, що як тільки спалахне наднова зірка, треба негайно лаштуватися в дорогу. Хто-хто, а я відаю, що зірка не спалахне без технічного втручання високо-розвиненого інтелектуала.

Подумати страшно, що сталося б, якби замість мене на планету двоголових потрапив кабінетний теоретик, далекий від космічної практики!

Без сумніву, він безповоротно втратив би єдину голову…

Капітан Небреха навіть не помітив, що перейшов до теоретизувань.

— Капітане, — делікатно зупинив його я, — хай вас скривдили, але ж хіба це підстава вішати свій власний портрет догори ногами?

— А чому б ні? — хитро примружився Небреха. — Адже в порожнистій планеті я фотографувався, стоячи на підлозі, яка насправді була стелею!

* * *

Головний редактор журналу для юнацтва "Навколо Всесвіту" люто гортав мій пухкий рукопис.

— Чи не поясните ви мені, мій надто здібний колего, навіщо вас посилали?

Коли редактор отак нещадно громив когось, він завше переходив на надзвичайно ввічливе "ви".

Чемнішої і вихованішої людини у ці хвилини шукати було марно.

— Дозвольте, добродію, потурбувати вас, певно, недоречним у даній ситуації запитанням, — шпетив він мене добірними зворотами. — Дозвольте запитати, яке у вас було завдання? Будьте такі ласкаві і погодьтеся зі мною: вам було дано завдання привезти сто рядків інтерв’ю плюс п’ятдесят рядків запасу. А ви чим зболили порадувати старого редактора? Цілою документальною повістю! Цікаво, колего, і де ж ви збираєтесь її надрукувати? З глибокою скорботою мушу вам сповістити: тільки не в нашому найпопулярнішому на всіх планетах Сонячної системи журналі!

Єдине, що мені після цього лишалося: заснувати нову захоплюючу галузь галактології — небрехознавство!

НАРОДЖЕННЯ АДАМА

(Із спогадів штупмана Азимута)

Фантазія-жарт

Одного незабутнього вечора (і майте на увазі, що це абсолютно об’єктивне визначення, а не просто літературний прийом) капітан далекого міжзоряного плавання Небреха заходився складати повний список своїх незліченних скарбів.

Робота ця копітка, вимагає виняткової уваги і зосередженості. Тому, звичайно, галактичному мандрівникові було не до мене.

Як людина і друг капітана, я розумів його. Треба ж колись навести у садибі зразковий музейний лад! Але як єдиний представник небрехознавства — не мав права вибачити цього злочинного для молодої науки розбазарювання дорогоцінного часу.

Хіба ж не міг він проінвентаризувати своїх унікумів після мого від’їзду?

Я нервово міряв кроками з кутка в куток вітальню, з відвертим незадоволенням спостерігаючи цю нескінченну сізіфову працю. Та тут же роботи на рік для чортової дюжини досвідчених експертів! А небрехознавство в моїй особі нетерпляче чекає нових захопливих пригод. А капітан мовчить, мов зіпсований гучномовець!

Та Небреха ніби прочитав мої понурі думки. Він на мить одірвався від реєстрації і розсудливо порекомендував:

— Молодий чоловіче, замість відволікати мою увагу оцим імпровізованим хатнім марафоном, узяли б краще та переглянули один досить цікавий документ. Допитливий читач знайде в ньому багато повчального. Це мій штурман Азимут накидав звіт про нашу першу спільну подорож. Пам’ятаєте, я колись побіжно згадував про навкологалактичні мандри? То оце про них. Ех, якби я тоді запізнився хоч на день…

І замість продовження свого інтригуючого вступу він тільки махнув рукою. Та оця красномовна пантоміма була зрозуміла без слів. Капітанова рука з затисненою люлькою наче промовляла:

— Авжеж, ще день затримки, і ви ниньки не мали б честі слухати старого бувальця…

Капітан Небреха визволив з-під циклопічної купи сувенірів грубезний пожовклий фоліант, надійно прошитий з лівого борту позеленілим від

часу мідним дротом, здмухнув з палітурки солідний шар пилу (безумовно, космічного) і протягнув його мені.

Я з радісним хвилюванням поклав рукопис собі на коліна. Зрозумійте мене, я тримав докладний звіт про першу спільну міжзоряну подорож Небрехи та Азимута, власноручно занотований його вірним штурманом! Оце поталанило…

Та ледве я з побожністю перегорнув першу сторінку, як мало не впав зі стільця від подиву.

Спостережливий хазяїн пильно глянув мені в очі і спокійно зауважив:

— Певно, вас бентежить той, на перший погляд, незбагненний факт, що рукопис незабутнього Азимута нашкрябано моєю власною рукою?

Я тільки й годен був, що ствердно хитнути головою.

— Дійсно, це моя рука, — холоднокровне визнав капітан Небреха. — Мій почерк і справді можна упізнати навіть без графологічної експертизи. А між тим, у цій невідповідності між особою автора і рукописом немає нічого дивного. Бачите, загалом Азимут був хлопець хоч куди, але на писанину страшенно ледачий. Його легше було примусити зжувати мішок сухої хлорели, аніж скласти хоча б маленьку телеграму. І от, коли я дав йому домашнє завдання підготувати оцей звіт, він, аби полегшити собі працю, набалакав його на магнітофонну стрічку. Згодом, на дозвіллі, я й переписав слово в слово його, треба визнати, вельми зухвалі теревені, щоб в архіві був хоч елементарний порядок. Знову ж таки, що записано пером, того не виволочеш волом.

Капітан Небреха вмочив свою постійнонедіючу авторучку у півлітрову банку з чорнилом і замислено додав:

— І, знаєте, я вчасно це зробив, бо ледве поставив останню крапку, як миші оту стрічку погризли…

Ось чому зараз, гортаючи неоціненні сторінки правдивого Азимутового літопису, я з завмиранням серця думаю, що якби не оця далекоглядна завбачливість капітана, людство й понині не знало б однієї з найдивовижніших його пригод.

Н. Е. ЗАТУЛИВУХО,

небрехознавець.

Розділ перший

БЕНТЕЖНА ОБ’ЯВА

Слухайте, слухайте, слухайте!

Говорить штурман Азимут.

Почну з інтимного визнання. Мені завше спадає на думку, що якби мій улюблений капітан Небреха за усю свою космічну практику здійснив тільки оцю незвичайну подорож, про яку він примусив мене звітувати, і більше ніколи в житті не торував міжзоряних шляхів, ім’я його все одно слід було б золотими літерами вписати в історію всесвітніх мандрів.

Спочатку це була просто смілива до божевілля гіпотеза, а потім неперевершений за своєю відчайдушністю навкологалактичний рейс, що завершився таким несподіваним відкриттям, яке перевернуло наше уявлення про походження життя на планетах і примусило усіх по-новому подивитися на самих себе.

Та спершу розповім вам, з чого все почалося.

Я тоді кінчав школу космонавтів по класу штурманів. За кілька днів мали відбутися останні екзамени на атестат космічної зрілості!

Втім, перспективи у мене були невтішні, хоч я змалку мріяв про захопливі звитяги за межами тяжіння Землі. Річ у тім, що остання міжзоряна експедиція стартувала ще тоді, коли я навіть не голив вуса, а наступна планувалася аж на той час, коли я вже ходитиму з бородою.

Отож годі було й сподіватися на путнє призначення.

Я прекрасно усвідомлював, що у найкращому випадку мене зарахують до екіпажу вантажної ракети, і я до скону возитиму по заїждженій трасі мінеральні добрива з Місяця.

Звичайно, діло це потрібне й почесне. Але з нескладними штурманськими обов’язками на борту вантажної ракети впорався б навіть робот, запрограмований у куцих межах підготовчого курсу. Заприсягаюся усіма зареєстрованими сузір’ями, що у ті дні я віддав би півжиття тільки за те, щоб опинитися на задубілому астероїді і зубами вицокувати сигнали SOS!

Та нині у мене немає ніяких підстав лаяти долю. Саме у ті невеселі дні я повірив у глибоку мудрість загальновідомого правила: чим гірше — тим краще.

А було так.

Іду якось Хрещатиком, і все не миле мені. Навколо весна, дівчата вже морозивом ласують, а мені байдуже. Дивлюся на чисте блакитне небо, де невтомно снують біле павутиння реактивні літаки, і сумовито зітхаю:

— Ех, Азимуте, Азимуте! Невиправний романтику! Не бути, видно, тобі, Азимуте, міжзоряним вовком, а бути периферійним візником…

Ну, сам не знаю як, мабуть, знічев’я, зупинився перед велетенською дошкою "Міськдовідки". Стою — руки у кишенях — і апатично переглядаю усілякі "шукаю", "міняю", "приймаю", "пропоную"…

Вже й повернути хотів, коли раптом мене ніби громом ударило. Аж потилиця спітніла. Дивлюся на маленьку непоказну об’явку, надряпану хімічним олівцем на аркуші з учнівського зошита, і власним очам не йму віри.

Що це? Сон, галюцинація, марево?

"Шукаю

супутника (не штучного, а звичайну двоногу істоту) для навкологалактичного рейсу, зацікавленій особі слід піднятися ліфтом на двадцятий поверх готелю "Комета". Ступити три кроки вперед, повернути ліворуч і відрахувати вздовж коридора п’ятдесят один крок, повернути праворуч, відміряти ще чотири кроки і опинитися перед дверима з номером 326. Тоді чемно постукати і, якщо буде дозвіл, зайти та запитати капітана Небреху. Тільки точне виконання цієї нескладної інструкції врятує зацікавлену особу від марних блукань по готелю, що являє собою новітній лабіринт.

Капітан Н-ха".

О небо! Якби мене тієї миті прошило електричним струмом, я швидше прийшов би до тями. Написати таку безглузду об’яву! Наче знайти треба не людину, а спорядити експедицію на пошуки старовинного піратського скарбу!

"А втім, що тут, зрештою, дивного? — гамуючи розбурхані почуття, подумав я. — З усього видно, що автор об’яви достеменно знає собі справжню ціну".

Та як не намагався заспокоїтися, а деяких сумнівів, однак, не позбувся.

А що, коли об’яву повісив незграбний жартівник, що вирішив поглузувати з бідолашних випускників школи космонавтів? І взагалі, що за один капітан Небреха? Хто чув про нього? Це ж смішно, щоб досвідченому міжзоряному мандрівникові звичайнісінький готель видався лабіринтом? Як він тоді орієнтується в безмежних просторах Всесвіту?

Отак подумав і вирішив: перш ніж бігти до цього дивака, варто розпитати про нього старих командорів. Можливо, вони щось чули про цього зарозумілого витівника і дадуть мені добру пораду.

Я озирнувся і злодійкувато зірвав про всяк випадок об’яву з дошки "Міськдовідки". Щоб, бува, мене хтось не випередив, поки я бігатиму до знайомих. Що не кажіть, а йшлося про навкологалактичний рейс! А я з історії знав, що на таку важку подорож ще не наважувався жоден з космічних вовків.

Ото заховав подалі об’яву і швиденько попрямував до капітана Козира. Цього року він у нас у школі читав факультативний курс. У такий спосіб уславлений капітан Козир заробляв гроші на капітальний ремонт "гантелі" (так він величав свій зореліт), якого вельми покалічив на досі не впорядкованих кільцях Сатурна.

Розділ другий

РЕКОМЕНДАЦІЇ КАПІТАНА КОЗИРА

Капітан Козир, на безрозмірному бушлаті якого (на велетенський ріст капітана важко було знайти робу за розміром) сяяла зірка ордена командорів, зустрів мене із зворушливою гостинністю.

— Ага! Юнь ще не забуває старих капітанів! — заревів він таким густим басом, що зарості хлорели в діжках похилилися, а скло у вікнах задеренчало. — Це приємно. Дуже приємно! Прошу сідати і розповідати, яка щаслива орбіта вивела вас на траверс моєї халабуди. Гей, Малюче, ще два коктейлі з молока і пасти! Ад екземплюм![9]

Знаменитий робот Малюк дивився на громоподібного капітана Козира закоханими ліхтарями, що йому анітрохи не заважало із спритністю досвідченого бармена збивати добірні коктейлі. Оцю животворну суміш капітан смоктав крізь товстенний нейлоновий шланг, який менш героїчні натури використовують хіба що під час небезпечних протипожежних робіт.

У присутності цієї відомої на всіх космічних трасах людини мене з новою силою огорнули сумніви. Зараз сміховинна об’ява здавалася мені не варта ніякої уваги.

— Я слухаю вас, мій юний друже! — привітно вибухнув капітан на повних регістрах свого неможливого голосу.

— Оце прийшов за порадою, — непевно мовив я.

— На консультацію! — виправив мене капітан Козир. — Так називають бесіди з викладачами у вашій космічній школі?

— Точнісінько так! — запевнив я. — Я й кажу: оце іду Хрещатиком і раптом бачу об’яву, про яку досі не можу скласти ніякої путньої думки. Не знаю навіть, чи це жарт, чи просто нісенітниця…

Я витяг з кишені аркуш, розгорнув його і подав капітанові.

— Тисяча москітних метеоритів! — загримів він і аж підскочив з місця. Я поспіхом роззявив рота, щоб не оглухнути, як під час артилерійської канонади. — Пізнаю руку мого друга капітана Небрехи!

Екс ункве леонем![10] Але зверніть увагу, з якою винятковою скромністю капітан Небреха готує нову карколомну експедицію. Навіть мені не подзвонив!

— То ви знаєте його? — вихопилось у мене.

— Ще б пак! Це один з найуславленіших міжзоряних вовків, які тільки ганялися за кометами! Гордість корпусу командорів! Невже ви не чули про нього?

— Анічогісінько, — похнюпився я.

Від такого ганебного визнання аж у доброзичливого робота Малюка зелені ліхтарі раптом спалахнули зловісним червоним кольором.

— Фобос і Деймос![11] — скрикнув капітан Козир. — Чого тільки вас у школі навчають? А тим часом, молодий чоловіче, кому-кому, а вам, випускникові, слід було б знати, що не хтось інший, а саме капітан Небреха у далекому сузір'ї Волосся Вероніки відкрив чудернацьку планету, яка являла собою голову живої істоти!

Я понуро мовчав, мов нещасливий школяр на екзамені, якому дістався білет з моторошним номером тринадцять.

От що значить — сачкувати з лекцій на пляж…

На моє щастя, капітан Козир захоплено поринув у спогади.

— Атож, це була повчальна, але дуже небезпечна подорож! Небреха тоді трохи не наклав головою! Тільки-но він почав гальмувати, садовлячи ракету на ніс планети, як вона чхнула, і безпорадну коробку капітана відкинуло, наче комаху. Бачте, яке лихо — у планети на той час була нежить. Та Небреха не з тих слабкодухих туристів, які одразу

задкують перед непоборними труднощами. Він таки дослідив планету-голову і вивідав усі її найпотаємніші думки.

— Яким чином? — насмілився запитати я.

— А дуже просто, — врочисто прогримів капітан Козир. — Він влетів планеті в одне вухо, а вилетів в інше. На мій погляд, це геніальний вхід і вихід!

— Неймовірно…

— Але факт! І вкарбуйте собі, юначе, славетний капітан Небреха не тільки невтомний міжгалактичний практик, а й один з найвидатніших теоретиків. Це він, перший у Всесвіті, висунув запаморочливу гіпотезу, від якої буквально голова йде обертом. Він дійшов до твердих висновків, що планетні системи — це атоми, а галактики — молекули незбагненне великого макросвіту. Більше того, він серйозно вважає, що безмежне скупчення зірок — це просто жарини у неймовірно великій люльці. А щоб усім довести цю очевидну істину, капітан Небреха шляхом цікавих дослідів вивчив приховані фізичні процеси у розжареному попелі власної люльки і вивів стрункy та непохитну математичну формулу. Не маю сумніву, що нині її вивчали б у всіх вищих учбових закладах, якби викладачі та студенти спроможні були її запам’ятати.

Я тільки зніяковіло кліпав очима. Робот Малюк осудливо позирав на мене.

— Формула Небрехи, — вів далі капітан Козир, — така довжелезна, що від її початку і до кінця можна вільно вмістити морську милю з гаком. Словом, поки дочитаєш цей математичний ланцюг до кінця, початок його у пам’яті неодмінно заіржавіє. Ест модус ін ребус.[12] Так от, молодий чоловіче, якщо капітан Небреха візьме вас на борт своєї коробки, однокурсники вам тільки позаздрять. Карпе діем![13]

Я негайно схопився на ноги.

— Куди ж ви? — підвівся й капітан Козир.

— До Небрехи! — відповів я.

Капітан тільки скептично знизав плечима.

— А я б не радив отак нерозумно поспішати, — дружньо зауважив він. — Про що ви з вашими обмеженими знаннями розмовлятимете з цим кульгавим енциклопедичним словником? Я б на вашому місці передусім сів за підручники, щоб підфарбувати у пристойний колір численні білі плями вашої освіти. Тихше їдеш — далі будеш. Гей, Малюче, ще коктейль нашому юному другові! Діксі![14]

Розділ третій

НЕСПОДІВАНКА ЗА НЕСПОДІВАНКОЮ

У мене була тисяча книг і лише одна ніч. Та для студента-ветерана це не трагедія.

Я шпарко гортав підручники, посібники, монографії, і, коли зійшло сонце, у мене під рукою вже не було жодної книги, в якій я не встиг би з швидкістю спринтера пробігти хоча б передмову. Отже, якось зорієнтуюся. Недарма ж мене вчили на штурмана!

За ранковою кавою я намагався уявити, який на вигляд капітан Небреха.

Моя збуджена кавою уява послужливо малювала типовий образ міжзоряного вовка. Кремезний, як дуб, мудрий, як універсальний довідник, хоч і середнього віку, але вже білий, як голуб, від космічних

звитяг. Очі чорні, як терен, брови густі, як вуса, з вуха звисає срібний півмісяць. Душа у нього щедра, як Всесвіт, а вдача запальна, як у понаднової зірки. Живе виключно космосом, а на бідну Землю дивиться, наче транзитний пасажир, лише як на випадковий притулок. Певно, навіть голитися ходить до перукарні у скафандрі. Ех, тільки б мене не випередили…

Ось чому, коли я нарешті ввійшов у кабіну ліфта готелю "Комета", серце моє шалено калатало. Я ще ніколи так не хвилювався.

Подумати тільки, за якусь хвилину я віч-на-віч розмовлятиму з одним з найвидатніших зоряних капітанів, який зажив всесвітньої слави, коли я ще тільки вперше пишався "дорослими" штанами!

Я вийшов з ліфта на дванадцятому поверсі і, весь час звіряючись з вказівками об’яви, відміряв три кроки уперед, чітко, як на стройових заняттях, повернув ліворуч, відрахував уздовж коридора п’ятдесят один крок, повернув праворуч, ступив ще чотири кроки і опинився перед дверима з номером 326.

Каштан Небреха вирахував трасу до свого номера з точністю електронного обчислювача!

Я кілька разів глибоко зітхнув, щоб заспокоїтися, і чемно постукав у двері.

— Ласкаво прошу! — пролунав звідти спокійний, трохи хрипкуватий голос.

Я зайшов до кімнати і одразу спостеріг, що тут завбачливо і ретельно готуються до тривалих космічних мандрів.

На підлозі валялися натоптані різним туристським начинням спальні мішки та наймодерніші скафандри з магазину "Спорттовари", дерев’яні

скрині з написом "не кантувати" і зображенням великої чарки, у кутку стояв на тонких металевих ніжках червонобокий казан, в якому добре варити картоплю в мундирах або немудру рибальську юшку, а поряд лежала стародавня коцюба. Такої унікальної речі нині не побачиш, хіба що у музеї прадавнього побуту. Видно, капітан любить іноді посидіти на невідомій планеті біля привітного багаття і неквапливо ворушити коцюбою жарини.

Але самого хазяїна ніде не було видко. Тільки посеред кімнати гойдалася якась химерна хмара.

— Капітане, де ви? — напівголосно гукнув я.

І раптом з клубів сивого диму, як сонечко з хмарного неба, вигулькнуло рожеве усміхнене обличчя. Якби не хвацько закручені вуса і не люлька в зубах, оця бездоганно кругла голова цілком могла б правити за зразкову модель якоїсь привітної планети, оточеної густою тютюновою атмосферою.

Та я, визнаю, з неприхованою відразою дивився на оцю неочікувану модель планети курців.

От і маю собі конкурента! Бач, таки встиг випередити мене! А я сподівався, що капітан запише мене у свої супутники без усякого конкурсу.

Тим часом це опудало остаточно випурхнуло з тютюнової хмари і, кульгаючи на протезі, зарипіло до мене з простягненою рукою. Мабуть, нахаба вирішив зі мною ще затоваришувати.

Але я тільки насмішкувато спостерігав за його недоладним маневром.

— На одній нозі вирішили стрибати у космос? — уїдливо запитав я. — Та ви спіткнетесь у першому ж кабінеті медичної комісії.

Я з радістю побачив, як сяюче обличчя мого конкурента одразу спохмурніло. Здорово! Отак двома словами збив з нього пиху!

А він похмуро зупинився, люто вибив просто на долоню попіл з люльки і крижаним тоном відрекомендувався:

— Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха. З ким маю честь?

Я закляк на місці.

Сили небесні, що я накоїв! Отак з дурної голови образив легендарного капітана! Та краще б я подавився найбільшим астероїдом!

— З ким маю честь? — знову прогримів владний голос капітана Небрехи.

— Майбутній штурман Азимут, — спантеличено пробелькотів я. — Днями здаю екзамени на атестат космічної зрілості… Прибув згідно з вказаними в об’яві координатами…

— Пречудової — прогарчав космічний вовк. — А я вже не мав і надії, що хтось завітає до мене. Уявіть, якийсь недоумкуватий телепень зірвав мою об’яву! Якби він потрапив до моїх лап…

— Я б йому перший звернув щелепи, — безсоромно збрехав я, щоб якось спокутувати свою мимовільну провину.

Та краще б у цю мить я подавився другим астероїдом, бо капітан презирливо застеріг мене:

— Бережіть свої щелепи, молодий чоловіче. Що це у вас з кишені стирчить? Чи не моя об’ява?

Я почервонів, як пристаркувате світило.

Спостережливий капітан вправно поквитався зі мною!

Як я жалкував, що його ще недавно лагідне обличчя вже не нагадує веселе сонечко, а скоріше скидається на наше світило під час повного затемнення.

— Якби я не розумів вашого палкого бажання поринути у незвідані краї Всесвіту, — суворо мовив він, — на цьому б наше знайомство й припинилося. Мало того, що ви невихована людина (а в об’яві я цілком ясно застерігав нечем), ви ще позбавили мене широкого вибору. Що ж, доведеться розмовляти з вами, єдиним кандидатом.

Я запхав подалі у кишеню злощасний клапоть паперу. Чому я його не викинув у сміттєпровід?

— Отже, почнемо, — сказав капітан, натоптуючи свіжим тютюном люльку. — Дозвольте передусім поставити вам запитання, що дублюється в усіх без винятку анкетах. Сиділи?

Він пильно подивився на мене.

— Було, — тихо відповів я.

— Де саме? — одразу ж пожвавішав Небреха.

Я почав перераховувати:

— У баротермокамері, у сурдокамері, на центрифузі, на вібростенді…

— Непоганої — оцінив він. — Тепер залишається тільки перевірити ваші теоретичні знання…

Мій надто допитливий екзаменатор замовк, очевидно, обмірковуючи якийсь новий підступ. А я в цей час гарячкове пригадував зміст тисячі підручників.

І ось капітан запитав:

— Що буде, коли вісімку поділити на дві рівні половини?

В його блакитних очах світилася впевненість, що я дам хибну відповідь навіть на таке елементарне запитання.

Та я вже заспокоївся і самовпевнено посміхнувся.

— Капітане, — зухвало попрохав я, — а чи не можна поставити мені запитання хоча б з програми другого класу?

— А чого ж, — хитро примружився Небреха, та я, на жаль, не звернув на це достатньої уваги. — Буде і з другого класу. Звичайно, якщо ви правильно відповісте на попереднє запитання. Повторюю: що буде, коли вісімку поділити на дві половини?

Він що, досі знущається з мене?

— Чотири! — понуро бовкнув я.

— Якби свого часу, — з докором озвався на цю відповідь капітан Небреха, — я отак бездумно розв’язував різні завдання, я б не повернувся вже з першої космічної подорожі, а ви нині шукали б роботу десь в іншому місці. Ні, добродію, з вами не тільки у Всесвіт, а й на шкільну математичну вікторину піти страшно.

— Хіба ж я помилився? — вирячився я на нього. І це славетний мандрівник! Невже капітан Козир розіграв мене?

— Авжеж — помилилися, — холоднокровно підтвердив капітан Небреха.

— Але як?

— А отак.

Він випустив бездоганне кільце диму.

— Якби я запитав вас, скільки буде, якщо вісім поділити на два, ваша відповідь, безумовно, була б вичерпною. Але я вас запитав, що буде, коли вісімку поділити на дві рівні половини. Так от, надалі запам’ятайте: якщо її поділити вздовж, буде дві трійки, а якщо впоперек, два нулі.

Як я картав себе тієї миті! Провалитися на такому легкому екзамені! А що сталося б, якби капітан Небреха надумав екзаменувати мене з питань міжзоряної практики?

— Гадаю, — вів далі невблаганний капітан, — на цьому слід закінчити нашу розмову, що надто затяглася.

Я прекрасно зрозумів прозорий натяк і скорботно звівся на ноги.

А Небреха докинув мені з убивчою ввічливістю:

— Дуже перепрошую, але повісьте мою об’яву на місце. Оскільки ж ви надто неуважна людина, я маю просити вас зав’язати собі вузлик на згадку.

Отут я скипів. Якщо я й осоромився на його дитячих запитаннях, хіба це дає йому моральне право ображати мене? Я йому покажу вузлики на згадку!

Я сердито підняв з підлоги гартовану у вогні коцюбу і грізно насупився. Капітан Небреха зацікавлено слідкував за моїми діями. Тоді я люто заскреготав зубами і перед самісіньким його носом скрутив коцюбу у морський вузол.

— Ось вам вузлик на згадку!

Та тільки-но я шпурнув понівечену коцюбу на купу космічного мотлоху, як капітан Небреха з несподіваною спритністю зірвався з місця і кинувся до мене.

Я злякався не на жарт.

А що, коли цей міжзоряний вовк зажадає, щоб я відшкодував йому збитки за покручену антикварну річ? Самі знаєте, яка у студентів стипендія...

Але капітан Небреха схвально поплескав мене по плечу і, радіючи, мов дитина, вигукнув:

— Мій юний друже, оця твоя єдина якість переважує усі твої вади! Вирішено — беру!

У запалі він навіть не помітив, як з бундючного дипломатичного тону перейшов на товариське "ти".

Розділ четвертий

НА ПОРЯДКУ ДЕННОМУ — ВІЗИТ ДО ТРОГЛОДИТІВ

Щойно переді мною сидів упереджений екзаменатор, а зараз захоплено ляскає по плечу друг, товариш і брат.

— Азимуте, шкода, що в мене немає підкови. Ми б з тобою трохи порозважалися, згинаючи її між пальцями навпіл!

А потім капітан, кумедно підстрибуючи, мов горобець, закульгав до електричного кавника, і за хвилину на журнальному столику вже парувала чорна, як тропічна ніч, запашна кава.

Я сьорбнув, і приємне тепло розлилося по тілу. Кава була така міцна, що звела б на ноги навіть єгипетську мумію.

— Капітане, — посміливішав я, — коли це не секрет, яка мета нашої навкологалактичної подорожі?

— Ясно, це буде не туристська прогулянка, — відповів Небреха. — Наше завдання — перевірити деякі аспекти теорії відносності.[15]

Ура! Нарешті я маю повну змогу показати свою ерудицію!

— Розумію, — мудро мовив я, — стрибок через тисячоліття. Але, капітане, через сотні віків тогочасне людство дивитиметься на нас, мов на троглодитів. Вас не жахає ця сумна історична неминучість?

Небреха звичним рухом сунув люльку в гаман з тютюном.

— Не думаю. Навпаки, я гадаю, що нам самим пощастить на власні очі побачити троглодитів...

Тут я мало не захлинувся кавою. Але капітан вчасно підскочив до мене і так ляснув по спині, що кава вилетіла з легенів разом з повітрям.

Ого, Небреха чудово розумівся на народній медицині. З таким не пропадеш!

— Ви вважаєте, що людство здичавіє?! — прохрипів я.

— Я бачу, — спокійно зауважив Небреха, — на курсах вас не знайомили з так званою оберненістю часу. А це вельми повчальна дисципліна, що не може не зацікавити науково мислячу істоту. Щоправда, термін цей дуже неточний. Доцільніше цей парадокс було б охрестити "оберненістю явищ" або "оберненістю ходу історичних процесів". Та не буду розповідати про це детально, — капітан Небреха по-хлоп’ячому підморгнув, — мій юний штурман матиме доволі часу, щоб самотужки опанувати цю гіпотетичну теорію. А суть її, як на мій погляд, така: подорож у часі цілком можлива не тільки вперед, а й назад. Що ви скажете про рекордний стрибок через тисячоліття назадгузь?

— Машина часу? — вражено запитав я.

— Якби я мав машину часу, — заперечив міжзоряний вовк, — я б оце не шукав супутника для навкологалактичного рейсу.

— Хай так, — промимрив я, не знаючи, що й подумати. — Але ця теорія, капітане, далека від практики. Інакше про неї писали б в усіх підручниках.

— Погано ти читав підручники, — гостро кинув Небреха, занурюючись у димову завісу від вусів до протеза. — Ще до того, як теорія виникла, її блискуче було підтверджено практичним досвідом. І цей факт зареєстровано навіть у художній літературі. Згадай відомий роман Жюля Верна "80 днів навколо світу". Його герої вирушили у кругосвітню подорож на схід Сонця. І що ж сталося? Вони прибули у вчорашній день! А які були б наслідки, якби невтомні мандрівники у такий своєрідний спосіб подорожували не в обмежених земних масштабах, а в космічних? Чи не повернулися б вони на батьківщину у

добу первісного суспільства, коли наші волохаті пращури мешкали в печерах без парового опалення і ще тільки вчилися трощити черепи кам’яними сокирами?

Це справді божевільне припущення капітана змусило мене знову насторожитися. Невже на його енциклопедичний мозок вплинула шкідлива космічна радіація, і нині його могутній інтелект животіє у полоні хворобливої фантазії?

— Вельмишановний капітане, — про всяк випадок солодко заспівав я, — ваш намір відкриває нову історичну епоху космічних мандрів. Якщо я правильно вас зрозумів, ви ладнаєтеся повторити прадавній експеримент у величних масштабах Сонячної системи?

Капітан Небреха поблажливо озвався з тютюнової хмари:

— О! Я бачу, вже бринить слабкий промінь світла у темній царині неуцтва! Але відзначу, що після повернення з таких куцих мандрів ми потрапили б хіба що на день мого народження. Воно, звичайно, цікаво побачити самого себе у пелюшках, та я змалку звик особисті інтереси підкоряти інтересам суспільним.

Безумовно, його не долікували і випустили. А це ж не жарт — опинитися у космосі сам на сам з недолікованим маніяком.

А Небреха розвіяв руками хмару, щоб бачити мене:

— Останнє розумове зусилля, і ти, Азимуте, вийдеш на заздалегідь розраховану мною орбіту!

— Ага, розумію, — лагідно мовив я. — Певно, ви, капітане, наважилися помандрувати по Сонячній орбіті довкола нашої Галактики на схід Всесвіту?

Він аж замружився від задоволення, мов кіт перед добрячою мискою сметани.

— Мій юний друже, цього разу ти не схибив! Додам, коли врахувати, що ми полетимо а світловою швидкістю маршрутом, який сягає на двісті з лишком мільйонів земних років, то уяви, в якому часі ми опинимося. В усякому разі, особисто я не можу собі цього уявити. Тільки успішне завершення мандрів дасть вичерпні відповіді на всі пов’язані з цією майже недослідженою проблемою запитання. Вдячне людство носитиме нас на руках.

Хоч я анітрохи не сумнівався, що капітан відчув би цю насолоду й зараз, якби я подзвонив до швидкої медичної допомоги, та вирішив зачекати.

Я стояв на роздоріжжі: летіти чи не летіти? Що не кажіть, а пропозиція оперезати Галактику космічною трасою була надто спокуслива. Далебі! Чого мені боятися? Я нівроку хлопець не слабкий, маю кілька спортивних розрядів.

Зважуючи усі "за" і "проти", я пригадав, як у парку культурного відпочинку з одного удару розтрощив силомір, а потім узяв штучного бика за роги і скрутив йому металеві в’язи. Тоді з усього парку збіглися дружинники, аби познайомитися з таким феноменом. Гуртом умовляли мене розповісти біографію!

Тож невже я не впораюся з одним капітаном? Та й Небреха, будемо відвертими, коли не займав своєї божевільної ідеї, поводився, як цілком нормальна людина. Зрештою, про всяк випадок, у подорож можна захопити гамівну сорочку.

А капітан Небреха хлюпнув у філіжанки ще по каві і, мабуть, вважаючи, що питання остаточно вирішено, підсумував:

— Авжеж, уся планета святкуватиме нову перемогу людської думки. От тільки учні нам цієї перемоги ніколи не подарують, бо обсяг шкільної програми, безумовно, набагато збільшиться…

Розділ п’ятий

ПАРАДОКСИ КАПІТАНА НЕБРЕХИ

Капітан Небреха не зволікав ані хвилини. Це була людина діла. Тільки-но я одержав атестат космічної зрілості і штурманські права, як ми стартували.

Слід відзначити, що досвідчений зореплавець приготувався до навкологалактичних мандрів з ретельністю, якій можна тільки позаздрити. Він врахував геть усе.

Міжзоряний вовк власноручно розібрав старезні ходики і щедро змастив кожен гвинтик густим шаром першосортного вершкового масла.

— Ми ж не роботи, — сказав він, складаючи ходики, — щоб під час аварії живитися машинним мастилом. Хай навіть найвищого гатунку.

Та ще замість гирі припасував до ходиків важкенький глек з висококалорійною пастою.

А які гамаки він зрихтував! Сів і за одну ніч майстерно сплів з міцних скрутнів сухої хлорели прекрасні пружні сітки.

— На випадок чого, — пояснив Небреха, — їх можна буде розтовкти у ступі. Вийде прегарна юшка. Як не є, а це краще, ніж наминати чоботи або, скажімо, жувати скафандри…

Авжеж, це був тямущий практик!

Плавання проходило спокійно, хоч дещо одноманітно. Адже капітан, щоб не згаяти ані секунди, не зупинявся на жодній стрічній планеті. Невідомі світи залишалися за бортом, ховаючи під атмосферною оболонкою свої принадливі таємниці.

Можливо, я б зовсім очманів з нудьги, якби Небреха з притаманною йому чуйністю час від часу не жахав мене своїми страхітливими гіпотезами.

Як зараз, пам’ятаю типову бесіду.

Безжурна зоряна ніч. Ми з капітаном сидимо на дубовій колоді, хтозна-коли устаткованій у коробці, і замріяно дивимося в ілюмінатор на велетенські спіралі галактик. Ех, дівчата, якби справді можна було зривати з неба зірки, я б усім вам подарував сяючі коштовні намистини!

А Небреха теж думає про щось своє, неквапливо посмоктує незмінну чорну, як груба, люльку, не забуваючи акуратно перехиляти стандартну чарку "антиречовини".

Аж раптом він підсувається ближче до мене і підозріло ласкаво говорить:

— Любий Азимуте, що б ти подумав про старого капітана Небреху, якби він висунув отакі гіпотези: "Земля — це супутник Сіріуса" або "Не людожери з’їли капітана Джеймса Кука, а славетний капітан Кук пожер людожерів"? Га?

У відповідь я тільки красномовно знизав плечима і принагідне згадав про гамівну сорочку, яку глибоко заховав у рюкзаку під білизною.

— А тим часом, — несхибно йшов обраним курсом Небреха, — у природі існує безліч загадкових явищ, які, щоб збагнути ух, слід поставити з ніг на голову. Візьмемо, наприклад, нашу рідну планету. Скільки на ній знайдено дивоглядів, що не піддаються ніякому науковому тлумаченню! Ось тобі коротенький перелік. Джунглі Коста-Ріки одвіку всіяні тисячами гладеньких кам’яних куль, розміром від футбольного м’яча до гігантів з попереком до двох метрів і вагою до кількох десятків тонн. Хто і коли грався цими кам’яними м’ячиками? Знову ж таки у різних місцевостях Землі знайдено таємничі тектити, тобто неорганічні сполуки, що утворюються лише за умов неможливої у природі планети температури. Чи не наслідок це роботи атомних двигунів? А слід запам’ятати, що вік тектитів становить від півмільйона до шести мільйонів років! Згадаємо ще Баальбекську терасу[16] з тисячотонних плит, прадавній календар на двісті дев’яносто днів, вирізьблений на "воротах Сонця" в Тіуанако,[17] фрески Сахари з зображенням космонавтів у похідному спорядженні і таке інше. Як усе це можна пояснити?

— Що я можу сказати, — обачливо повів я, прекрасно розуміючи, що капітан підступно готує мені якусь наукову пастку. — З давніх-давен точаться вперті суперечки на цю тему, але вчені досі ніяк, не погодять своїх думок. Одні вважають, що це незаперечні сліди перебування на Землі чужинців, а інші не менш переконливо спростовують гіпотези про міжзоряних блукальців...

— Молодця! — пожвавішав Небреха. — Що то значить — закінчити школу космонавтів! Та хіба тобі не спадало на думку, що обидві ці полярні точки зору хибні?

— Як? — мимоволі вихопилося у мене. — Невже можливий ще третій погляд?

— А чому б ні? Особисто я цілком певен, що усі ці незрозумілі знахідки не більш як докази існування на Землі високорозвинених

цивілізацій, які згодом скотилися до жалюгідного інтелектуального рівня пітекантропів.

Якби капітан зненацька луснув мене по потилиці своїм важкеньким протезом, він би не досяг такого приголомшливого ефекту. А поки я по-дурному лупав очима, намагаючись опанувати нову для мене ідею, Небреха недбало докинув:

— Атож, вони здичавіли, якщо барилися і вчасно не покинули приречену планету, яку гойдало на хвилях протилежної течії.

Не криюсь, я не годен був щось втямити. Однак мовчки чекав подальших пояснень, бо за час мандрів устиг переконатися, що коли каштан Небреха стартував з гіпотезою на борту, зупинити його так само неможливо, як стрілки заведених ходиків.

Капітан ще ближче присунувся до мене і почав викладати свої припущення.

— Ще у древніх учених, — загув він мені на вухо, — бринів невиразний здогад, буцім суходіл з усіх боків оточує велетенська ріка, на таємничому узбережжі якої діють недосліджені закони матеріального існування. Оці береги вони населяли тінями своїх предків. Та біда в тому, що стародавні вчені мислили не в космічних, а в обмежених географічних масштабах та ще забобонно впадали в містику. А тим часом Земля справді пливе і погойдується на величних хвилях безмежної, як і сам Всесвіт, ріки. І назва її — ріка Часу!

Почувши таке, я про всяк випадок пересів на рюкзак і непомітно для Небрехи розстебнув ремінці.

Ху! Так можна і посивіти!

— Це факт, правда, мною ще не доведений, — виспівував своєї капітан, — що течії ріки Часу кидають планети Сонячної системи, як безпомічні тріски. Хіба рух планет не нагадує рух трісок у водяному вирі? Як і в звичайному ручаї, течії ріки Часу то прискорюються, то уповільнюються, то стоять нерухомо, як у ставку, або повертають назадгузь, мов перед греблею. Відповідно й історичний розвиток то прискорюється, то уповільнюється, то завмирає, а то й задкує. В історії безліч таких приладів! То що було б, якби зараз Сонячну систему кинуло на хвилі тривалої протилежної течії часу? Відповідь одна. Прогрес почав би поступово занепадати. Великі винаходи безслідно загубилися б в архівах (таке вже бувало). Людство поволі втрачало б свої знання. Замість реактивних літаків почали б незграбно шугати перші пропелерні "етажерки". Впорядковані автостради знову перетворилися б на непролазне баговиння. В Англії королівська влада знову начепила б лицарські обладунки часів короля Артура. Повернулися б часи, коли у незайманих степах південної Русі нишпорили б з арканом і луком за плечима косоокі мисливці за двоногим товаром. І тебе, Азимуте, поволокли б на мотузку, сплетеному з конячого хвоста, аж у Царград, щоб за безцінь збути у неволю першому-ліпшому рабовласникові…

Оці наукові припущення капітана Небрехи почали мене дратувати. Тут і так дошкуляє невагомість, то він ще своєю балаканиною виводить мене з рівноваги.

— А вам, думаєте, минулося б? — мстиво запитав я, перехоплюючи ініціативу. — Вас, капітане, з вашим унікальним протезом демонстрували б за помірну платню перед невибагливою публікою в базарних балаганах.

— Азимуте, з тебе вийшов би неабиякий історик! — охоче встряв у обговорення своєї сумної долі каштан Небреха. — Але твої припущення позбавлені здорового. глузду. Мене з моїми скромними знаннями визнали б за чаклуна і, безумовно, посадили б на палю або живцем засмажили у мідному казані. Лише наступні покоління достойно вшанували б мою світлу пам’ять. Та не в тім річ. Подумай лишень, що

залишилося б за таких умов від нашої цивілізації? Нічого! А коли Сонячна система знову виринула б на нормальну течію і майбутні археологи знайшли б, скажімо, сучасний керамічний глек з зображенням космонавта у скафандрі, що подумали б учені? Ясно, почали б запекло дискутувати, прилітали чи не прилітали на Землю чужинці.

— Але, капітане, — зупинив я Небреху, — хіба виміри часу — це не сталі одиниці?

— Ет, знайшов сталі одиниці! — з цілковитою зневагою до часу відказав він. — У тебе. Азимуте, якась примітивна уява. Вона придатна лише на те, щоб вчасно накрутити будильник, аби не запізнитися на вахту. Та ще у відпустці призначити побачення під вуличним годинником. І я побоююся, що на оці побачення ти тікав навіть з лекцій. Бо вас у школі не могли не познайомити з тією аксіомою, що на зорельотах, а також поблизу масивних зірок плин часу набагато уповільнюється. Секунди розтягуються на світлові години, а то й на тижні. У першому випадку, хоч як це парадоксально, плин часу гальмується швидкістю ракет, а в другому його хапає за поли надпотужна сила тяжіння. Та й на самій Землі ми маємо певні невідповідності. Ось на екваторі день і ніч ділять добу рівно навпіл, а на полюсах вони вже ділять не добу, а цілий рік.

Капітан на хвильку замовк, щоб ретельно прочистити голосові комунікації "антиречовиною". Відтак вправно вийшов на фінішну пряму:

— Але повернімося до початку розмови. Якщо врахувати, що біографія людства налічує якихось двадцять тисяч років, а тектити були утворені шість мільйонів років тому, то скажи мені, хто працював на атомних двигунах? Космічні заблуди? Хибна думка! Якби це справді було так, ми знайшли б два чи три тектити, не більше, Адже тільки навіжений гасатиме по планеті на важкому зорельоті і марно витрачатиме ядерне пальне. Набагато зручніше досліджувати невідому планету на всюдиходах або вертольотах. Ні, Азимуте, на атомних

двигунах працювали наші нещасні попередники. А потім, коли невблаганний час почав поглинати їхні наукові та технічні досягнення, вони й шугонули на пошуки більш придатної для суспільного поступу планети. Звичайно, якщо не барилися ані хвилини…

Всесвіт дивився на нас вогненними очима галактик. У чорній безодні вирували невидимі страхітливі течії. У спалахах мертвої матерії народжувалися нові світи. Безмежний простір пронизували відчайдушні зойки радіогалактик, що, певно, потерпали на мілинах часу.

— Капітане, — стиха мовив я, — а може, час і є ота казкова жива вода, тільки ми ще не вміємо її конденсувати?

Небреха зачудовано глянув на мене і по-батьківськи порадив:

— Лізь краще, Азимуте, в гамак, бо ми розпатякаємося аж до спалаху понаднової зірки. До того ж я давно вийшов з віку, коли мені на ніч розповідали казки…

Я сумлінно виконав суворий капітанів наказ. Дисципліна є дисципліна!

Так, що не кажіть, а капітан Небреха і нудьга були поняття абсолютно несумісні.

Розділ шостий

ПОВЕРНЕННЯ З ЗІРОК

Довго чи коротко ми мандрували, не скажу. Та й як мені було визначити точний термін навігації, коли капітан Небреха безнадійно заплутав весь хронометраж своїми видовженими, як світлові роки, розмовами?

За час мандрів я мав цілковиту змогу переконатися, що у порівнянні з парадоксальними знаннями Небрехи класична шкільна наука не витримує ніякої критики. У космосі вона виявилася такою ж непридатною, як колеса від воза на Чумацькому Шляху.

Візьмемо злощасні ходики. Ще у середній школі мені прищепили про них уявлення, як про випробуваний історією лічильник часу. Але під благодійним впливом капітана Небрехи я почав дивитися на них, як на кумедне вмістилище аварійних калорій. Мабуть, ходики були на борту коробки просто даниною давній традиції. З цього погляду було б набагато доцільніше, якби ми замість безупинно цокаючого анахронізму повісили над пультом управління звичайну автомобільну каністру з олією або недоторканним запасом пального.

Та скільки б ходики не нацокали, а наша навкологалактична одіссея мала ось-ось завершитися.

Це стало цілком очевидним (навіть неозброєним оком) фактом, коли на металеві груди коробки, мов фінішна стрічка, лягла велетенська орбіта Плутона.

Звідси, якщо не гальмувати мало не світлову швидкість ракети, до Землі по прямій залишалося чотири години льоту.

Пора було чепуритися перед врочистою зустріччю. Не з’являтися ж на очі майбутніх поколінь здичавілими робінзонами!

Я присів навпочіпки перед дванадцятилітровим чайником і, вдивляючись у його блискучі боки, почав старанно виголювати щоки. Адже не було сумнівів, що з борту коробки ми одразу потрапимо на борт трибуни. Як колись казали, з корабля та на бал.

А мій знаменитий супутник безтурботно розлігся на колоді й не думає дженджуритися. І ще тільник одягнув, до того недбало

залатаний, що серед моря горизонтальних хвиль раптом виринали материки з вертикальними смугами. Хоч би не полінувався та вийняв із скрині парадний мундир.

Ні! Лежить, перекинувши протез на праву ногу і заклавши руки за голову, скептично спостерігає мої перукарські хитрощі і тільки в’їдливо гмукав.

— Капітане, — не стримався я, дивуючись його байдужості до історичних подій, — ніж ото на колоді виніжуватися, сіли б та заздалегідь склали вітальну промову. Де ви бачили мітинги без вітальних промов!?

— Азимуте, — примирливо озвався капітан Небреха, — троглодити ще не призвичаїлися до духовного поживку. На мій погляд, їх слід пригощати не вітальними перебільшеннями, а принаймні окістом печерного ведмедя.

Від цих слів мене аж струснуло. Аж руки безсило впали.

— Знову ви за старе, — скривився, як від зубного болю. — Адже теорія відносності говорить…

— Мій юний друже, — зупинив мене зореплавець, — ти подорожуєш не з теорією відносності, а з міжзоряним вовком, який на галактичних путівцях проковтнув не одну торбу космічного пилу. От і слухай, що тобі говорить старий капітан…

Сталося найжахливіше — я необережно відкрив шлюзи капітанового красномовства. Ось зараз він витягне свою люльку, втрамбує у неї добрячу пучку тютюну і почне верзти нечувані речі.

Так і є!

Небреха верхи сів на колоді, поліз обома руками у кишені по люльку та гаман.

— Авжеж, добрячий шмат ведмежатини одразу налагодив би між нами товариські стосунки, — мовив він, запалюючи люльку. — Ти тільки уяви, Азимуте, колоритну картину первісного побуту. Стоїть гора висока, а під горою річка. На майдані біля входу до печерних квартир височить намет з усіяної гостряками шкури тиранозавра. Ця споруда тимчасова, бо намет напинають на циклопічні ребра іклоносця лише вдень, а вночі ховаються в печерах. Так от. Біля намету весело тріщить багаття. Старий троглодід, у якого навіть волохата спина вже посивіла, сидить на відполірованому прадавніми їдцями черепі мамонта і спритно майструє кам’яну сокиру вагою у півцентнера. А поряд з ним хазяйнує троглобаба, теж старенька. Вона вкидає у кам’яний казан, повний джерельної води, розпечену до червоного бруківку, щоб у такий спосіб зварити юшку з вітамінізованих корінців. Неподалік, на галявині, троглодіти грають у скраклі, а за битки ум правлять пудові суглоби хижих ящерів…

Капітан по-змовницькому підморгнув мені і завершив свою дику троглофантазію незграбним жартом:

— І от, коли ти, Азимуте, з’явишся виголений, як поле після жнив, серед кудлатих волохачів, тебе не візьмуть навіть у троглоприйми. Знаєш, із санітарних міркувань, бо всі вважатимуть, що ти безнадійно уражений якоюсь невиліковною проказою.

Тим часом ми чорною блискавкою перетнули орбіту Марса. До Землі лишалися лічені хвилини льоту.

Слід було готуватися до приземлення.

Нарешті капітан Небреха знявся з колоди, насунув на свою загорілу, як бронза, голову кашкета і зарипів на протезі до пульта управління.

Хоч як мене дратував його затрапезний вигляд, але спостерігати, як він філігранне керує коробкою, було справжньою насолодою. Бачили б ви, як він з натхненним чолом фортеп’янного віртуоза вмостився серед численних важелів!

Одразу носові дюзи заграли пронизливу увертюру до божественної симфонії гальмування. Під акомпанемент запаморочливого вищання коробку понесло, як музейний драндулет на химерних вибоях периферійного битого шляху. Від несподіваних поштовхів ракету трусило так, що навіть я змушений був вицокувати зубами якусь тривожну партію.

А капітанові хоч би що! Сидить собі і чутливо прислухається до принадних звуків, торкаючись час від часу наїжачених важелів.

Ось під врочисте бухкання правобортного квартету ми мало не зачепили цирк Платона, коли проскакували під самісіньким Місяцем. Ось звукові хвилі піднялися до переможних спалахів, коли зореплавець впритул розстріляв небезпечний рій небесних ядер, які астрономи чомусь охрестили метеоритами.

Скажу одверто, від нелюдської майстерності капітана у мене волосся ставало сторч і кров холола у жилах.

І от, коли ми на першій космічній швидкості вдерлись у зону штучних супутників, я виразно відчув, що в капітановій партитурі явно бракує мужнього голосу людини.

— Грім і блискавка! — чимдуж заволав я. — Капітане, що ви робите? Ви порушили правила навколоземного руху! Хіба ви забули, що в зоні штучних супутників рух приватного космотранспорту суворо заборонено? Ех, тепер заберуть права та ще оштрафують!

І уявіть, капітан Небреха поставився до моїх критичних зауважень цілком об’єктивно.

Навіть більше того — у свою космічну симфонію він ввів дует, взявши на себе партію другого соліста.

Він притишив двигуни, щоб наші голоси домінували над модерним хаосом звуків, і заспівав своєї:

— Азимуте, красно дякую за дружню пересторогу. Скажи мені тільки, куди поділася твоя заборонена зона?

Я припав до окуляра телескопа.

— Даремні намагання, штурмане. З однаковим успіхом ти міг би шукати супутники у мікроскоп. Ну, хто в доісторичні часи закинув би їх на орбіту?

І справді. У навколоземному просторі, де ще так недавно юрмилися, мов на ярмарку, міріади супутників з радіопередавачами, телевізійними ретрансляторами і фотоапаратами, тепер зяяла бездонна незаймана порожнеча.

Від хитромудрих штучних створінь не лишилося й голки. Ніби їх ніхто і ніколи не вішав на небі.

Видно, я таки даремно голився. Це тільки ускладнить історичні переговори представників майбутніх інтелектуалів з колишніми троглодитами.

Однак вийшло не зовсім так.

Я вже складав у голові вишукані дифірамби на адресу видатного зореплавця, коли раптом з лівого борту Землі у веселковому сяйві сонячних протуберанців виринув на траверз Великого Воза циклопічний дисколіт оригінального вигляду.

Формою і кольором він надто нагадував гігантський сирник. Якби він справді був їстівний, ним можна було б нагодувати усіх мешканців Сонячної системи.

Від такого, незвичайного дивовиська я мало не остовпів.

Що воно означає? І куди ми потрапили? Якщо в минуле, то звідки узявся цей орбітальний млинець? А якщо у майбутнє, то куди поділися штучні супутники? А може, нащадки замість засмічувати навколоземний простір численними супутниками випекли на заводах один космічний млинець та й поклали на нього усю радіо-, теле— і фотообслугу планети? А що?

Атож! Тепер настала моя черга кепкувати. Нема чого збивати мене з пантелику!

— Капітане, — хитро докинув я, — ви лишень гляньте, куди сягнули олімпійські рекорди! Бачите, якийсь троглодит чи троглодитка закинули диск аж на орбіту…

Але досвідченого зореплавця нелегко збочити з обраного ним курсу.

Небреха на мить одірвався від важелів і спокійно зазначив:

— А чи не здасться тобі, Азимуте, що на дискольоті ось цієї хвилини черговий навігатор записує у бортовий журнал: "Вже елементарне візуальне спостереження показало, що на Третій існує високотехнічна, хоч і малокультурна цивілізація. Так, розумні істоти нерозумно перетворили навколопланетний простір на космічний смітник, бо

викидають туди консервні бляшанки". Причому консервною бляшанкою він вважає саме нашу коробку.

Ні! З капітаном Небрехою несила сперечатися. Отакої! Невже ми і вони — гості в одну хату?

Та я не встиг обміркувати нову для мене проблему як слід: заревли двигуни, віщуючи фінальні акорди космічної імпровізації капітана Небрехи.

На посадку міжзоряний вовк пішов з заплющеними очима. Оцим граничним трюком він, певно, намагався вкрай уразити мене. І таки вразив. На серці зробилося тоскно, а на спину наче хтось сипонув жменю крижаного космічного пилу.

Я теж заплющив очі, але з інших міркувань...

Аж раптом — ТОРОХ-ТОРОРОХ!

Перед очі попливла зоряна туманність.

Запала цілковита тиша.

Ура! Ми на Землі!

Розділ сьомий

СЮРПРИЗИ МЕЗОЗОЯ

Ситуація, скажу я вам, нагадувала стародавній анекдот (або майбутній, як на погляд капітана Небрехи). Словом, анекдот такого змісту.

Один пасажир сів у Брянську на поїзд "Москва — Київ". Знайшов своє купе, заходить. А там ще один чоловік сидить. Новоприбулий зрадів попутникові і починає знайомитися:

— Куди їдете, якщо не секрет?

— У Київ, добродію.

— От здорово! — аж підскочив новоприбулий. — Техніка тепер на висоті! Подумати тільки, от ви сидите напроти мене і їдете у Київ, а я сиджу напроти вас і їду в Москву.

Отак само безглуздо виходило й у нас.

Хоч ми подорожували в одній ракеті, але в капітана станцією призначення було далеке минуле, а кінцевою зупинкою його штурмана було далеке майбутнє. Це треба вміти — тримати курс у протилежні боки і дивитися на сузір’я в один ілюмінатор.

Та нічого. Факти така вперта річ, що ламають опір найвпертішого опонента.

Очевидно, капітан Небреха був такої ж думки, бо ми синхронно прикипіли носами до скла ілюмінатора.

Перед нами відкрилась дивоглядна картина.

Хоча ще тільки-но почало світати, але предмети було видко досить виразно.

Наша коробка стала на грунт унікального заповідника.

Уявіть собі досить простору, затишну галявину і тиху замріяну річку, яка спокійно плине, ховаючись за соковитим очеретяним тином. На тому боці її серед чагарника та екзотичних дерев мальовничо височить величенький пагорб, всіяний трикутними скелями.

На узліссі купами стоять химерні дерева із конусоподібними стовбурами, з гострих вершин яких віялом стирчать тирхаті чуприни. Деякі рослини нагадували природні гаманці, бо з їхніх розчахнутих стовбурин, мов банкноти, визирали паки зеленого листя. Де-не-де були понатикані товсті дерева з такою волохатою верхівкою, що мимоволі здавалося, ніби на них поодягали вивернуті кожухи. Тут і там серед буйних заростей папороті виструнчилися розкішні пальми.

Ліс чатувала передранкова тиша. З очерету нечутно виповзав слабкий синюватий туманець…

Так, це був чарівний живий музей флори!

— Капітане, — сказав я Небресі, повертаючись до нашої остогидлої дискусії, — чи ви не помилилися?

— Авжеж, помилився, — незадоволено пробурчав він. — Тільки сліпий міг би ще сперечатися…

Його слова були для мене мов райська музика. Хоч ми й приземлилися, але я почував себе на сьомому небі.

— Таки схибив у розрахунках! — бідкався самокритичний капітан. — Замість кам’яного віку заскочив аж у мезозой!

Визнаю, падіння з сьомого неба було відчутне. Виявляється, капітанова хвороба прогресує!

— Тисяча тиранозаврів! — гримів міжзоряний вовк. — Це не що інше, як крейдяний праліс!

— Капітане, — намагався я вгамувати його, — ніякий це не праліс, а чудовий ботанічний парк, який створили наші з вами нащадки. От зараз піду покличу сторожів, і все одразу з’ясується.

— Стій! — суворо наказав мені капітан Небреха. — Якщо ти вийдеш, майбутні палеонтологи навіть кісточок твоїх не знайдуть.

Я невдоволено зиркнув на капітана, бо тієї миті й гадки не мав, що оцим, здавалося б, деспотичним наказом він врятував мені життя.

Нічого не залишалося, як знову втупитися в ілюмінатор.

І раптом я мало не скрикнув з несподіванки. Пагорб, що панував на протилежному боці річки, зрушив з місця! Чи мені приверзлося? Але ні!

Гора звелася на товщенні ноги. Хрипке позіхання, що нагадувало сердите гарчання, долинуло до нас. А ожила гора, важко сопучи і крекчучи, вже продиралася крізь ліс і туман до річки. Потім з задоволеним буркотінням плюхнула у тиховід.

Ми чули, як після ранкової ванни тілиста істота заходилася натоптувати своє неосяжне черево осокою та очеретом.

Аж тут задвигтіла земля, ніби на нас невблаганно котилася навала важких танків. Це враження ще більше посилювалося несамовитим брязкотом і гуркотом. І ось, трощачи і вивертаючи з корінням дерева, що стовбичили на шляху, на галявину вдерлася валка дужих, але неповоротких чудовиськ.

Їхні куполоподібні п’ятиметрові тулуби надійно захищали багатокутні рогові пластинки, що вкупі утворювали непробивний

панцир. На кінцях довгих окільцьованих кістяними тилягами хвостів — приголомшливі булави, з яких навсібіч стирчали півметрові гостряки.

— Такою булавою можна порішити слона, — холоднокровне зазначив капітан Небреха.

На щастя, вайлуваті велетні мали напрочуд мирну вдачу. Заклопотано рохкаючи, мов свині на випасі, вони повиповзали на галявину і почали ретельно викошувати працьовитими щелепами папороть.

Мабуть, саме в цей час у заповіднику чудернацької флори і, як бачимо, фауни починався перший сніданок.

Небреха повернувся до мене й повагом зауважив:

— Мій юний друже, в майбутньому цих тварюк ми побачили б хіба що в музеях.

Та я не складав полемічної зброї.

— Ви, капітане, — відчайдушне боронив я свою гіпотезу, — втратили віру у світлий людський розум. Оці тварюки — штучні подоби колишніх ящерів. Знаєте, такі своєрідні роботи. Можливо, їх зліпили спеціально на замовлення Міністерства освіти як наочні учбові посібники. Вдень сюди водять першокласників на практичні заняття з історії походження життя на Землі. Хіба ви не припускаєте такого тлумачення?

— Я припускаю, — задумливо відповів капітан Небреха, — що ми самі маємо повну змогу вскочити в гарну історію. А тепер, Азимуте, слухай мій наказ. Оточи коробку випарами гідрату спирту.

А коли я цей дивний наказ виконав, капітан пояснив мені:

— Пахощі спирту — найнадійніший у даному випадку захист. Усі тварини, штучні вони чи природні, відчувають до спиртного непоборну відразу.

Я завше дивуюся неймовірній далекоглядності капітана Небрехи. От, скажімо, якби він зволікав з наказом ще хвилину, від нашої коробки, можливо, залишилася б хіба купа металевого брухту.

Атож!

Тільки-но ми одягли коробку у непроникливу спиртову сорочку, як з ботанічної гущавини вистрибнув хвацький монстр завбільшки з п’ятиповерхову будівлю.

Щоб змалювати його, досить уявити видовжений, як труна, череп з кровожерними і великими, наче миски для вареників, баньками та рясно всіяною іклами і зубами пащекою, з якої невпинно котилася пожадлива слина. Оцю бридку голову напнуто на гнучку драконівську шию, що поволі переходила у циклопічне черево, надійно вкрите плетивом кам’яних м’язів і твердою, мов наждак, лускатою шкірою.

Потвора жваво стрибала на двох задніх колодах (лапами їх не назвеш!), з яких стирчали страшні пазурі, що більше скидалися на залізні гаки сучасних підйомних кранів.

Щоправда, передні кінцівки цього страхітливого монстра не являли ніякої небезпеки. Вони були маленькі і кволі, як у пуголовків. На знак своєї цілковитої нікчемності вони безсило звисали перед могутніми грудьми.

Але хвіст! Якби хто бачив хвіст! Одним ударом довжелезного хвоста хижак легко зробив би з нашої коробки гармошку.

Оцей допотопний красунчик споганив усю ранкову ідилію.

Тільки-но його уздріли закуті в панцири мирні папороїди, як вони наче збожеволіли. Панцерники кинулися хто куди, сповнюючи повітря жалібним зойком.

Та ось вони спритно позакопувались у землю і перетворилися на довготривалі опорні точки. Із западин випиналися на поверхню лише масивні, як валуни, рогові щити, що були явно не по зубах будь-якому ворогові. До того ж біля кожного щита ще лежала напохваті страхітлива булава.

Але п’ятиповерхове чудовисько не звертало на велетенських черепах жодної уваги. Воно з диким гиканням метнулося до тиховоду, де й досі ласував комишем гороподібний завр.

Що там сталося, важко й описати. Насамперед тому, що картину двобою ховав туман, який значно погустішав. Але зважаючи на несамовите ревище, відчайдушне виття, брязкіт щелеп і пазурів, оглушливий хрускіт кісток, чудовиська тюжили один одного не на життя, а на смерть.

Нарешті переможне ревище лускатого страховища та передсмертний хрип гороподібного гурмана злилися в заключний трагічний дует.

З туману виринули заюшена хава хижака з величезним куснем паруючого м’яса в зубах…

— А що. Азимуте, — порушив гнітючу мовчанку капітан Небреха, — далебі, штучні копії колишніх потвор жеруть одна одну? Не хотів би я опинитися на місці твоїх бідолах-першокласників, аби не потрапити на десерт оцьому "машинозаврові"…

Чим я міг заперечити? Та й навіщо заперечувати очевидні факти? Я й сам розумів, що ми були б чудовиську на один зуб. І скафандри не врятували б. Потвора злускала б їх, мов горішки.

Та на цьому сюрпризи ще не скінчилися.

Розділ восьмий

4ПІ-ЕР2

Що я мав робити?

Ясно, підняти руки вгору на знак беззастережної капітуляції і щиро визнати:

— Капітане, ви — геній!

Але, на щастя, не встиг цього зробити. Бо саме тієї миті вдарив грім з чистого неба. Грім дужчав, ширився і вже обіймав небо від краю до краю.

Таємничий грім страшенно наполохав велетенських черепах. Вони повидиралися із земляних схованок і панічно ринули у надра первісної хащі.

Лускатий убивця теж не лишився байдужим до громових ритмів. З незадоволеним риканням, яке тепер видавалося жалюгідним скавучанням, він схопив свою жертву ікластою пащекою і насилу поволік її у праліс протилежного берега.

За хвилину на галявині було порожньо, як у мить нашого акробатичного приземлення. Тільки трава, я помітив, стала сторч, мов волосся на голові людини, коли вона ціпеніє з ляку.

Хоч це було ненормальне і тому тривожне видовисько, хвилюватися не було й найменшої причини. Навпаки, були всі підстави радіти і пишатися власною далекоглядністю. Адже це був гуркіт авіаційного мотора!

Я прислухався до шумовиння авіаційного мотора з невимовною насолодою. Наче сидів не в залізній бочці, а в партері Великого театру на прем’єрі чудової опери.

Але найприємніше було, безумовно, попереду.

Ось зараз капітан Небреха підніме вгору руки і визнає:

— Азимуте, ти — геній!

І щоб наблизити цю врочисту мить, я взяв мегафон, аби перемогти гуркіт, і в’їдливо проревів на вухо Небресі:

— Капітане, це справді нечувано! Птеродактилі літають з мотором! Ха-ха-ха!

Та міжзоряний вовк і не подумав визнати поразку. Він узяв в мене з рук мегафон, щоб спокійно прокричати на мою адресу:

— Добре сміється той, хто сміється останній!

На жаль, на цю тривіальну репліку я не міг відповісти новим нищівним "ха-ха-ха", бо капітан завбачливо не випускав з рук мегафона. А в несамовитій гуркотні мій голос розтанув би, як сніжинка у пекучій Сахарі.

Я присів навпочіпки, схилив голову набік і глянув у ілюмінатор знизу нагору. Та хоч я одразу побачив те, що й сподівався побачити, я аж сторопів.

Я уздрів вертоліт, але він падав на землю догори колесами! Його потужні гвинти страшенно хурчали, утворюючи могутній повітряний вир, що безжалісно скуб за зелені чуприни дерева і з корінням видирав кущі.

Тисяча пропелерів! Оперезати космічною трасою Чумацький Шлях і лише для того, щоб потрапити на повітряну катастрофу! Адже ще мить, і від вертольота залишиться тільки гірка запчастин!

Лише капітан Небреха з його проникливим розумом і багатющим досвідом, можливо, міг би порятувати пілотів. Та як закликати його до рятувальних робіт, коли він мертвим хапком вчепився у мегафон?

І тут мене осяяло. Знаєте, у небезпеці думка завжди працює гостріше. Я схопив порожній бідон з-під пасти і заклично загув у нього:

— Капітане, придумайте щось і врятуйте сміливців.

— Ні, Азимуте, — з неприхованим сумом відгукнувся Небреха, — їхній біді не зарадиш. Якби ми підготувалися до цього заздалегідь…

— Але ж ум загрожує жахлива небезпека!

— Авжеж, — погодився капітан, — якщо вони зупинять двигуни, їх закине аж на орбіту Місяця, а можливо, ще далі. Бр-р! Опинитись у космосі на вертольоті!

— Як так?! — запитав я, до краю вражений цією неймовірною версією.

— А отак, — розважливо пояснив Небреха. — Хіба ти не бачиш, що Земля не притягує, а відштовхує цю повітряну машинерію? Інакше від неї ще хвилину тому залишилася б сама згадка…

Я схилився над бідоном і здивовано пробубонів:

— Що це значить? Невже за час наших мандрів Земля втратила силу тяжіння?

— Ні, Азимуте, ні! — заспокоїв мене капітан Небреха. — Просто ми бачимо антигравітаційний вертоліт, який Земля, замість притягати, відштовхує. Він відрізняється од звичайних вертольотів, як ракети типу "земля — небо" від ракет типу "небо — земля". Коротко кажучи, небо і земля помінялися для нього місцями. Ось чому цей перевертень літає догори колесами. Але я не знаю, чим можна допомогти пілотам у цій справді крутиголовній ситуації.

Капітан на хвильку замовк, а потому глибокодумно закинув у мегафон:

— Атож, вони могли б приземлитися хіба що на магнітному полюсі…

І що ви думаєте? Тільки-но він це сказав, як у хвостовій частині вертольота-перевертня відкрилися якірні шлюзи і на волю з брязкотом вивалився перший якір.

Він був незвичайної конструкції. Замість павукоподібного гачка ми побачили, що на ланцюгу гойдається важкий рогалик. Один ріг пофарбований у червоний колір, а другий у синій. Той, хто вивчав хоча б початковий курс фізики, одразу ж здогадався б, що це — звичайний магніт.

Так, це був магніт!

Він безладно гойдався, наслідуючи обережні рухи вертольота, аж поки не підплив до коробки і не прикипів до її обшивки.

Шум гвинтів одразу вщух. Товстенний ланцюг напнувся, мов струна. Наша коробка надійно врівноважувала силу тяжіння Землі. З вертольота на грунт впала мотузяна драбина.

Нарешті! Час зустрічі, яку я так палко чекав, настав. Ось коли все з’ясується!

Капітан Небреха надів бушлат, розправив вуса й поважно вийшов з коробки.

Аж раптом сталося диво дивне.

З вертольота, замість людини, на яку я очікував, викотилася величенька, геометричне правильна куля, біла, мов сніг, і прудка, як ртуть.

Жвава і юрлива, вона хутко підкотилася до капітана Небрехи.

Я тільки ошелешено лупав з коробки очима, дивлячись на це дивовисько, а капітан — хоч би що — стоїть як вкопаний і незворушно чекає, що буде далі.

Відтак правий бік у кулі несподівано випнувся, і з утвореної пухлини миттю видовжилася гнучка, дещо схожа на шланг кінцівка з сімома пальцями. Куля привітно помахала нею в повітрі і приємним баском мовила:

— 4пі-ер2!

І тут капітан далекого міжзоряного плавання Небреха (вже в котрий раз!) вразив мене своєю неймовірною винахідливістю.

Не гаючи ані секунди, він теж привітно помахав рукою і з природженою гідністю, яка ніде, ні за яких умов, ні перед ким не зраджувала його, відрекомендувався:

— Небреха!

А тоді дружньо потиснув кулі її гнучку кінцівку.

Розділ дев’ятий

ДВОБІЙ ІНТЕЛЕКТІВ

Для моїх передбачень зустріч з мислячим колобком була фатальною. Адже сама його зовнішність красномовно свідчила, що ми зустрілися не з далекими нащадками, а з чудернацьким представником високотехнічної іншопланетної цивілізації.

Далебі! Капітан Небреха не помилився. Ми таки залетіли у бозна-яку безодню доісторичного часу.

Та, незважаючи на цю прикру для мене невдачу, я радів їй, мов школяр несподіваній п’ятірці.

Подумати тільки, ми здибали на світанку геологічної біографії Землі космічного брата по розуму!

Авжеж, що не кажіть, а якби не дивовижна впертість капітана Небрехи, оця доісторична зустріч ніколи не була б зареєстрована у бортовому журналі. Навіть капітан Козир не міг би похвалитися чимось подібним, хоч би скільки він рився на звалищі своїх космічних спогадів.

Бачили б ви, з якою зворушливою щирістю розмовляли 4пі-ер2 і Небреха.

Вони, як рідні брати, що довго не бачилися, квапилися розповісти один одному про свої незліченні заслуги, намагаючись жодним необережним словом не принизити себе в очах співрозмовника.

Їхні слова стикалися, мов блискавки, освітлюючи інтелектуальну велич обох цивілізацій. У словах 4пі-ер2 я впізнавав несхибну вдачу Небрехи, а в капітанових словах — гостроту думок міжзоряного брата.

Та краще викладу їхній діалог від слова до слова, щоб кожна кома стала надбанням істориків, яким не завадило б привселюдно подякувати мені, що я той діалог не полінувався занотувати.

Щойно капітан Небреха відрекомендувався, як 4пі-ер2 від душі мовив:

— Така радість!

— Ще б пак! — погодився капітан.

— А чи уявляєте ви, хто я? — повів далі привітний колобок. — Якби ви це уявили, ваша радість була б ще більшою. Та не буду інтригувати вас. Тож слухайте: я — Великий Шукач Помилок, Наладчик Еволюцій Вищого Розряду, Конструктор Мислячих Істот з далекої галактики ЗС-295! Почесний член усіх можливих і неможливих академій та філантропічних закладів! Батько сучасної галактичної істотології! Я шукаю на всіх космічних путівцях цілинні планети, що тільки пробуджуються до органічного життя, і колонізую їх штучними мислячими істотами. Ось у кого ви мали честь потримати кінцівку!

— Авжеж, з вами цікаво познайомитися, — негайно підхопив запропоновану тему капітан Небреха. — А чи здогадуєтеся ви, добродію,

кого бачите перед себе? Навіть вам, конструкторе, розгризти цей горішок було б так само важко, як мені запалити люльку з протилежного кінця. Та не буду морочити вас цією непотрібною зараз загадкою. Знайте ж: я — Невтомний Шукач Пригод, Капітан Далекого Міжзоряного Плавання, Дослідник і Географ Всесвіту з Чумацького Шляху! Я прокладаю космічні траси до нових заселених світів, щоб першому з зореплавців на невідомих розумних істот подивитися і себе показати. Ось кому ви мали честь потиснути руку.

— Але погодьтеся, капітане, — делікатно натякнув на свої видатні заслуги 4пі-ер2, — якби я не заселював нові планети, ваша професія була б зайвою. До кого б ви тоді літали?

— А ви, конструкторе, — скромно відповів йому капітан Небреха, — зважте на той незаперечний факт, що якби не мої мандри, ваша робота була б марною. Хто знав би про неї?

— Те-те-те! За своє життя, капітане, я заселив стільки планет і сотворив так багато найрізноманітніших істот, що у мене вже майже вичерпалася фантазія! От!

— Ах-ах-ах! До речі, конструкторе, я й сам це помітив, бо мені вже бракує оригінальних недосліджених цивілізацій.

— Капітане!

— Конструкторе!

Як бачите, за своїм інтелектуальним рівнем уславлений капітан Небреха і конструктор 4пі-ер2 анітрохи не поступалися один одному.

— Капітане, — ввічливо поцікавився 4пі-ер2, — невже ви один-єдиний у Всесвіті зореплавець?

— Конструкторе, — чемно запитав Небреха, — невже ви один-єдиний у Всесвіті творець?

— Ви, капітане, лише реєстратор цивілізованих світів! — віддав Небресі належну йому шану колобок.

— А ви, конструкторе, — відзначив його успіхи Небреха, — не більш як помічник природи!

— Що ж, з вами неможливо не погодитися, — зітхнув 4пі-ер2.

— Так само, як і з вами, — насупився Небреха.

Мені давно кортіло втрутитися у цю легендарну розмову, та я аж ніяк не встигав докинути хоч би одне історичне слово.

Аж ось капітан і конструктор замовкли і тільки важко хекали, наче разом з міфічним Сізіфом тягали на величезну гору кам’яні брили.

З усього було видно, що співрозмовники цілком вичерпали тему. І справді, це я мушу наперед зазначити, вони її більше ніколи не торкалися. Вже з першої вступної бесіди Небреха і 4пі-ер2 досягли повного, взаєморозуміння. І де тільки каштан навчився дипломатії?

Я закохано дивився на двох мовчазних титанів.

4пі-ер2 задумливо гойдався з боку на бік, а Небреха зосереджено колупав протезом грунт.

Я волів їх обох стиснути в обіймах. Та це було неможливо. По-перше, це суперечило б усяким нормам дипломатичного етикету, а по-друге, конструктор мав у попереку метра півтора. Та й Небреха, нівроку, не дуже поступався йому габаритами.

І тоді я відклав свої нотатки, вийшов з коробки і хоробро взяв слово.

— Конструкторе! Капітане! — схвильовано вигукнув я. — Ваша слава і подвиги, як і сам Всесвіт, не мають меж! Один у вас геніально починає, другий геніально завершує. Хай живе науковий симбіоз двох цивілізацій! Ура!

Куля аж підстрибнула від задоволення, а Небреха лагідно глянув на мене.

— Капітане, а непогано сказано, — оцінив мою щиросердну промову 4пі-ер2.

— Здорово! — охоче погодився з ним Небреха.

— Хто цей чарівний юнак? — ніжно запитав 4пі-ер2.

— Мій штурман Азимут, — гордо пояснив міжзоряний вовк.

Та раптом сферична поверхня кулі затьмарилася.

— Невже ще один знаменитий дослідник? — чомусь стурбувався конструктор.

— Та ні, він ще початківець, — заспокоїв його капітан Небреха.

— Ах, так! Оце приємно! — з неприхованою радістю мовив чужинець. — Надзвичайно приємно! Мій юний друже, я дозволяю тобі потриматися за мою кінцівку.

Мабуть, колись менш врочисто висвячували на лицарів, ніж мене у друзі видатного галактичного конструктора, неодмінного почесного члена усіх існуючих та майбутніх академій і філантропічних закладів.

Мені навіть здалося, що я припав йому до серця більш, ніж сам капітан Небреха, хоч який уславлений він був.

— Конструкторе, — гостинно сказав капітан Небреха, — дозвольте запросити вас до нашої ракети на тюбик пасти.

4пі-ер2 не пручався.

— Охоче приймаю ваше запрошення, колего, — вихована гойднувся він. — Але з тією умовою, що й ви завітаєте до мене на сухіврю з хлорели.

Розділ десятий

ЕКСПЕРИМЕНТИ КОНСТРУКТОРА 4ПІ-ЕР2

Наша затишна коробка буквально зачарувала 4пі-ер2. Щоправда, не малу роль у цьому відіграла кавказька антиречовина, якою капітан Небреха щедро сервірував нехитрий сніданок.

Все тут вражало нашого допитливого гостя.

Немудрящий механізм ходиків просто розчулив видатного конструктора. Він вмостився під глеком з висококалорійною пастою, що правив за гирю, і замріяно цокав, імітуючи мелодійні ритми старенького годинника:

— Тік-так, тік-так, тік-так...

Але найдужче його принадили наші гамаки.

Він, як вправний циркач, перелітав з сітки на сітку, у веселому захваті підстрибував на пружному плетиві хлорели і натхненно волав:

— Та у вас райський куточок! І хто тільки додумався до цих талановитих пристроїв? Я не стрічав їх на жодному зорельоті! Усе крісла та ліжка…

Від цих пишних дифірамбів капітан Небреха аж зашарівся. Ясно, після такої відвертої похвали з його боку було б негарно казати про себе. От мені й довелося узяти відповідальні обов’язки гіда.

— Це капітан, — відповів я на запитання конструктора, — подбав про наш комфорт… Він все вміє!

— Колего, — захоплено мовив конструктор, звертаючись до Небрехи, — багато я бачив геніальних і навіть надгеніальних винаходів, та й сам маю купу патентів, але такого бачити не доводилося. Це справді матеріальне втілення гнучкого плетива ваших мозкових звивин!

І він знову, мов легкий м’ячик, з щасливим вереском перелетів з гамака в гамак.

— Ви ще не все знаєте, — не вгавав я. — Зверніть увагу, ваша геніальність, сітки сплетено із скрутнів хлорели. Оці скрутні врятують нас у скруті. На випадок чого, їх можна розтовкти у ступі і зварити чудову юшку. І врахуйте, конструкторе, обидві сітки капітан сплів рівно за півоберта оцієї планети навколо своєї осі!

— Мудра голова та ще золоті руки! — вражено вигукнув наш гість. — Капітане, ви зробите мене найщасливішою кулею у Всесвіті, якщо подаруєте креслення цього казкового приладу. Ваше ім’я увійде в історію галактики ЗС-295, як найбільшого її благодійника. Присягаюся подвійною діаграмою народження понаднових зірок!

— Що ви, — з винятковою скромністю озвався капітан Небреха і, приховуючи за тютюновою завісою своє недоречно сяюче обличчя, заходився натоптувати люльку. — Давайте, мій любий колего, ліпше не

будемо перевантажувати коробку зайвими компліментами, хоч які б об’єктивні вони не були. Я пропоную вам, конструкторе, товарообмін, щоб ніхто не подумав, ніби ви ошукали старого тубільного капітана.

— Оце діло! — зрадів 4пі-ер2. — За креслення гамака я, не замислюючись, віддам вам власну шапку-невидимку і ще всевидюще око на додачу!

Я аж затамував подих.

Шапка-невидимка! Всевидюще око! Отакі скарби за гамак з хлорели! О небо, вже через такі сувеніри варто було б вирушити у цю незвичайну подорож!

Але капітан Небреха розвіяв мої надії, як протяг розвіює тютюнову хмару.

— Знання, конструкторе, — некорисливе зауважив він, — дорожчі над усякі скарби. Тільки вони збагачують мислячу істоту.

— Ця істина така ж непомильна, як і те, що 22 і 2х2 дорівнює 4! — підтакнув 4пі-ер2. — Але до чого ви, колего, ведете?

— До товарообміну, мій вчений друже, — пояснив капітан Небреха. — Я вам — креслення, ви мені — розповідь. Бо над усе я волію послухати розповідь, як ви налагоджували еволюції на цілинних планетах, про що ви були ласкаві згадати під час нашого приємного знайомства. Якщо, звичайно, гамак і наладка еволюцій — рівноцінні речі…

— Капітане, ви грабуєте самі себе! — цілком справедливо вигукнув 4пі-ер2.

Я теж осудливо дивився на затятого капітана. І, як виявилося, недарма, бо в особі кругловидого конструктора він собі знайшов

достойного, як оповідача, конкурента. Такої дивовижної розповіді я ні доти, ані після не чув і, певно, вже не почую.

— Що ж, друзі мої, — повів 4пі-ер2, легенько погойдуючись на гамаку, — як розповідати, то розповідати…

Почну з двох основних положень істотології. Перше: життя на планетах виникає, не чекаючи мислячих диригентів. Друге: форми його такі ж розмаїті, як і природні умови небесних тіл.

Візьмемо для прикладу планетну систему світила, під ласкавими променями якого нам пощастило зустрітися.

На першій планеті ми знайдемо вайлуватих, неповоротких і важких кам’яних створінь. ІПестилапі і двоголові, вони бездумно гризуть кам’яні стовбурини кристалічних рослин або виніжуються у розпеченому баговинні під несамовитим жаром вельми близького Сонця. Це кварцеві істоти. Світ ожилого каменю.

А що ми бачимо отут, на третій планеті?

Гігантських холоднокровних рептилій з мікроскопічним мозком. Вони бояться навіть цього лагідного дня і ховаються у затінку дерев або охолоджуються у прибережних морських водах. Лише у сутінках та вночі вони безтямно роздирають один одного, щоб підживити свої велетенські тіла.

А тепер завітаймо на п’яту, найбільшу планету системи.

Там вирують бездонні аміачні океани і шаленіють страхітливі азотні урагани. Але циклопічні амеби та велетенські інфузорії, що нині царюють на отруєній планеті, почувають себе як вдома.

Та хоч які на цих трьох планетах природні відмінності, еволюція за пару сотень мільйонів років мас зробити своє діло. На планетах забуяє розумне життя. І тоді настане історична мить, коли за круглим столом міжпланетної конференції по обміну досвідом зустрінуться такі різні представники трьох цивілізацій: геніальний бронтозавр (він вже зараз мас аж три мозки — у черепі, грудях і в хвості), мудрий кам’яний гість з чарівною кам’яною квіткою і драглистий одноклітинний інтелект.

Аж тут я передбачаю одну прикру обставину: геніальний бронтозавр на конференцію не з’явиться, хоч би скільки нагальних запрошень йому не посилали.

Чому? Невже він знехтує своїми досконалими іншопланетними родичами і оцим недостойним мислячої істоти вчинком зганьбить високорозвинену цивілізацію ящерів?

Ні і ще раз ні!

Просто нещасний тримозковий бронтозавр приречений еволюцією на безславну загибель. Місцеві гіганти ніколи не подарують Всесвіту мислячих чудовиськ…

По-перше, рептилії не мають потових залоз, цих надійних терморегуляторів тіла. Навіть зараз вони вдень лякливо ховаються від сонячних променів у вологих сутінках джунглів. Варто ум висунутися просто неба, як вони всі до одного сконають від сонячного удару.

По-друге, у потвор надто повільний обмін речовин. Отже, вони неспроможні швидко акумулювати життєву енергію.

А по-третє (і це найголовніше!), у рептилій вельми висока пристосованість до обмежених парникових умов, що нині запанували на планеті. Справа в тім, що еволюція не передбачає геофізичних змін, а природа сипле ними, як з рогу достатку. Таким чином, тільки-но на

планеті станеться якась катастрофічна кліматична зміна, як геть усі монстри загинуть.

Що ж робити високорозвиненим цивілізаціям інших світів?

Сидіти і склавши руки спостерігати трагедію планети?

Але ж це приведе до зриву відповідальної міжпланетної конференції!

Чи не краще шляхом свідомого експерименту виправити фатальні помилки еволюції? Чи не краще створити якісно нову перспективну істоту і канчуком думки прискорити її розвиток?

А на планеті є всі умови для життя самодіючих штучних створінь, що самовдосконалюються на основі хімічного синтезу білків з амінокислот за допомогою і управлінням кислот нуклеунових. От, скажу я вам, це будуть молодці! Мені так і кортить у темпі мого друга капітана Небрехи — за півоберта планети навколо осі — зліпити зразок: автономну довгодіючу аналітичну машину, скорочено АДАМа. І тоді еволюція покотиться вимощеним моєю думкою битим шляхом, не звертаючи на випадкові манівці.

Але, як бачите, я досі нічого не роблю. Тільки марную дорогоцінний час, тішачись у своїй художній майстерні. Знаєте, виточую з найміцніших каменів скульптурні автопортрети на добру згадку майбутнім хазяям планети. Оце у джунглі одного з материків я вже накидав тисячі кам’яних куль. Всі вони — копія я!..

…Конструктор журливо замовк і навіть припинив гойдатися.

Це було моторошне повідомлення. Адже коли він і далі розважатиметься лише власними автопортретами, людство ніколи не

виникне на Землі, і нам з капітаном ні до кого буде повертатися. Уся наша навкологалактична подорож виявиться марною.

Очевидно, такі ж тривожні думки вирували і в голові Небрехи, бо він виринув з тютюнової хмари і стурбовано запитав:

— Що ж гальмує вашу благородну справу, конструкторе?

— Так! — рішуче підтримав я капітана. — Чому ви зволікаєте? Майбутнє людство вам ніколи не подарує цього злочинного байдикування! А що скажуть кам’яні мудреці та одноклітинні інтелекти?

— Річ у тому, — сумовито відповів 4пі-ер2, — що я ніяк не придумаю вдалої естетичної форми. Не буду ж я ліпити розумних павуків або мислячих восьминогів? Фу! Погань яка! Правда, білкового АДАМа можна було б виготовити за власним образом та подобою, але це значить накликати на цивілізації галактики ЗС-295 майже непоправне лихо…

— Що ж вас страшить, мій сміливий колего? — поцікавився капітан Небреха.

— Бачите, капітане, — милостиво пояснив 4пі-ер2, — галактика ЗС-295 перебуває на величезній відстані від Чумацького Шляху. Світло пробігає його за п’ять з дев’ятьма нулями років. До того ж галактичне скупчення різних зірок рине усе далі в безодні Всесвіту з швидкістю сто сорок сім тисяч кілометрів на секунду. Отже, щосекунди відстань страхітливо зростає.

— То й що з того? — не зрозумів його я, чим заслугував осудливий погляд капітана Небрехи.

— А те, мій юний друже, — з притиском відповів наш гість, — що коли мої земляки вдруге завітають на цю планету, спливе стільки часу, що високотехнічна місцева цивілізація вже сама буде скеровувати

еволюційний розвиток на інших планетах. І я побоююся, що тоді спалахне вперта наукова суперечка на тему — хто кого сотворив? І навіть наперед не скажеш, хто кого перекричить. Один такий випадок у нашій практиці вже був. Ми вже навчені гірким досвідом! Адже це факт, що кулі з Крабовидої туманності вважають нас своїми кібернетичними витворами і тицяють нам під ніс свої історичні хроніки! Яке нахабство! Але наші історіографи, хоч ніяк не знайдуть в архівах відповідної довідки, обстоюють протилежну думку, бо вже сто мільярдів років не втрачають надії оту довідку знайти... А без довідки хіба хто вірить кому?

Атож, це була вельми поважна причина.

Я пригнічено мовчав, ніби отой приречений бронтозавр. Навіть рептилія з її трьома мозками нічого путнього не придумала для свого порятунку, де там думати мені. Все в голові сплуталося, мов скуйовджене волосся.

"Як же так? — почав розчісувати я свої думки. — Існую я взагалі чи не існую? Якби 4пі-ер2 не створив АДАМа, ми б з капітаном Небрехою не вирушили у мандри. А оскільки це сталося, значить, конструктор таки зробив діло. Порядок!"

І я з побожністю почав дивитися на нього, терпляче чекаючи порятунку.

Та допомога прийшла зовсім з іншого боку.

— Конструкторе, — тихо мовив капітан Небреха, — чи подобається вам мій рангоут, або, як ви кажете, форма? Чи не суперечить вона вашим естетичним поглядам?

— Капітане, — озвався 4пі-ер2, з насолодою оглядаючи з усіх боків показну постать Небрехи, — більш досконалої, більш вмотивованої, більш вродливої форми мені не знайти! О, я віддав би усі свої патенти,

аби бути автором такої незрівнянної істоти, як ви, мій галактичний друже!

— Тож дерзайте, конструкторе! — наполіг капітан Небреха.

4пі-ер2 мало не впав. Та через недосконалість його форми йому не вдалося наочно продемонструвати свій граничний подив. Він тільки захитався з боку на бік.

— Як? — заволав він. — Невже ви ладні стати моїм натурщиком?

— Так!

— І вас не лякає жахлива перспектива дискутувати на тему, хто кого сотворив?

— Анітрохи!

— Але ж майбутні покоління піддадуть сумніву всі ваші докази!

— Хай піддають...

— Капітане, хочете вірте, хочете не вірте, а ви — герой! Ваша сміливість не мас меж!

— Я весь до ваших послуг, колего, — ще раз підкреслив капітан Небреха. — Від вусів до протеза!

— Ой-ой-ой! — зойкнув конструктор, наче його несподівано чимось штрикнули. — Все пропало, капітане! Я ж зовсім забув про ваш протез! От якби ви міцно стояли на двох ногах...

Його світла поверхня знову потемніла. З усього було видно, що 4пі-ер2 огорнув безнадійний розпач.

Та цієї вирішальної миті знаменитий зореплавець наочно довів, що він по праву заслуговує всесвітньої слави несхибного командора, людини з тонким розумом і широким світоглядом.

— Але ж мій штурман ходить на двох ногах! — загримів він.

— Правильно! — зрадів конструктор. Він засяяв, мов китайський ліхтарик. — Капітане, ви — сама мудрість!

— Ура! — чимдуж загорлав я.

А титани думки схопилися з місця і завзято пішли у типовий космічний танок.

Небреха, пихкаючи люлькою, повагом стрибав навколо осі протеза, а 4пі-ер2 обертався навколо нього по класичних орбітах, як віддана планета коло свого життєдайного світила.

Ех, якби мені фотоапарат!

Нарешті енергійний конструктор зупинився і, відсапуючись, мовив:

— А тепер до діла, друзі мої. Я негайно ж наварю у термокамері добірних білків, щоб на завтра все було готове до експерименту. Бувайте, колеги!

І він хутко покотився до вертольота.

А коли вертоліт розтанув у блакитній безодні, капітан Небреха стомлено присів на колоду.

— Скажи мені. Азимуте, що сталося б з людством та й з нами, якби я спокусився на шапку-невидимку і всевидюще око? Я б за нього не заставив і пучки тютюну…

Так! Як і завше, міжзоряний бувалець не схибив і на волосину!

Розділ одинадцятий

З ВОЛОСИНИ У БЕЗОДНЮ

Авжеж, багатьох див я тоді надивився. Є що пригадати.

Узяти хоча б нашу давню суперечку щодо часу, у який ми залетіли. Хоч як це дивно, а ми з капітаном обидва не помилилися. А, коли ви пам’ятаєте, Небреха з самого початку вважав, що ми залетіли у минуле, а я гадав, що у майбутнє. І от маєш! Ми й справді залетіли у сиву давнину, але на власні очі побачили майбутнє. Адже люди теж колись навчаться штучно створювати мислячих істот. Коли не вірите, поспитайте кібернетиків.

Однак наша пригода мало не скінчилася для людства трагічно. Успіх експерименту конструктора 4пі-ер2 висів буквально на волосині, хоч ця волосина і мала вигляд надійного якірного ланцюга. А все через те, що капітан Небреха вперше за час мандрів забарився, хоч і не з своєї вини.

Та розповім, як воно було.

Ранок не віщував ніяких прикростей. Ні капітанові, ні мені. А нам того дня обом добряче перепало.

Нас підняв на ноги вже знайомий гуркіт вертольота, і, коли в обшивку коробки з брязкотом вп’явся магніт, ми вже встигли поодягати скафандри.

Кругловидий конструктор висунувся з вертольота і радо привітався:

— Доброго історичного ранку!

— Салют! — відгукнулися ми.

Тоді 4пі-ер2 скинув мотузяну драбиняку і мовив:

— Прошу на борт, друзі мої. Час не чекає! У мене все готове для експерименту.

Тут ми й вскочили у першу халепу.

Я видряпався на борт спритно, мов мавпа, а от капітан залишився на землі. Він безпорадно тупцював унизу і даремно рив протезом грунт. Та це йому анітрохи не допомагало.

Ось коли я зрозумів, чому конструктор вирішив сотворити АДАМа за моїм образом та подобою. Якби він зліпив автономну довгодіючу аналітичну машину за образом та подобою капітана Небрехи, люди ніколи не каталися б на велосипедах і не зводили б хмарочосів. Адже одноногим особам сходи протипоказані, а ліфти, самі знаєте, над усе полюбляють виходити з ладу.

Хвилини спливали за хвилинами, і конструктор почав не в жарт панікувати.

— Капітане! — благав він. — Хутчіш, капітане! Ви, як досвідчений хірург, ріжете мене без ножа! Нещасна еволюція! У мене ж прохолонуть білки! Засохне мозкова плазма! Випарується суміш з білих і червоних кульок, що мас живити портативний моторчик!

Він у відчаї випнув кілька кінцівок і заходився гамселити ними по власному північному полюсу, ніби жадав вибити з себе нове геніальне конструктивне рішення.

Та якби не капітан Небреха, ми, можливо, й досі шукали б вихід з цієї несподіваної скрути.

— Гей, на вертольоті! — гримнув капітан, задерши голову. — Ану, попускайте запасний якір! Майна!

4пі-ер2 мало не знепритомнів від такої незрозумілої команди. Самі подумайте, нам слід якомога швидше зніматися з якоря, а капітан Небреха чомусь вимагає кинути ще другий якір! На щастя, я вже звик виконувати капітанові накази без роздумів.

Не вагаючись ані секунди, я скинув запасний магніт. Це й урятувало еволюцію. Капітан Небреха миттю впіймав його і прикипів до рогалика усім тулубом, як муха до липучки. Добре, що він був у металевому скафандрі.

— Віра! — гукнув міжзоряний вовк.

А коли він опинився на борту, то, відсапуючись, проказав:

— Далебі! Якби я, конструкторе, віддавав перевагу новомодним синтетичним скафандрам, ваші білки, безумовно, прокисли б. Та, як бачите, я переконаний прихильник старих залізних традицій.

— Ваша правда, — змушений був погодитися з очевидним фактом 4пі-ер2, — але ми, капітане, однаково примудрилися згаяти надто багато часу. Поки піднімемо якір, поки вийдемо на орбіту… Ех!

І він розпачливо змахнув усією дюжиною кінцівок.

— У мене ж нема свіжого матеріалу! — застогнав необачливий конструктор. — Я ж поклав у термокамеру все до крихти!

Та цієї фатальної миті космічний бувалець знову показав усю свою винахідливість і рішучість.

Поки 4пі-ер2 з ретельністю закоренілого вченого лічив загублені хвилини, а я тримав перед ним похідну рахівницю, капітан Небреха кинувся до аварійного стенда, схопив сокиру і одним помахом розрубав якірний ланцюг, що тримав нас на землі.

Що тут сталося!

Могутнє поле земного тяжіння з такою шаленістю кинуло нас у небо, ніби хотіло розплющити зухвальців об небесну твердь. І справді, якби ота твердь дійсно існувала, від нас залишилося б криваве місиво.

Ми злітали на атмосферні поверхи, мов на реактивному ліфті. Вони змінювали один одного щосекунди.

Тропосфера!

Стратосфера!

Мезосфера!

Іоносфера!

Бац! — і ми вже в колишній зоні майбутніх супутників!

Аж тут я пригадав пророчі слова капітана Небрехи щодо навігаційних особливостей цієї антигравітаційної дивовижі.

— Конструкторе! — зойкнув я. — Ще трохи, і ми опинимось аж у районі Альфи Центавра! Негайно вмикайте гвинти!

Але одразу вжахано подумав, що у безповітряному просторі ми з однаковим успіхом крутили б педалі водного велосипеда.

Втім, все скінчилося легким переляком.

Вертоліт виявився пристосованим до таких несподіванок, бо, крім авіаційних двигунів, мав ще реактивні, щоб поблизу небесних тіл долати відворотну силу тяжіння.

Та головний переляк був ще попереду.

Розділ дванадцятий

ЗА ОБРАЗОМ ТА ПОДОБОЮ

Чи варто описувати всі дивовижні принади дискольота? Адже колись люди самі почнуть монтувати подібні озії, і докладний опис їх буде вміщено в численних технічних довідниках. А ще, мушу чесно визнати, я тих див не дуже й роздивився, бо ми поспішали до лабораторії, мов на пожежу. А потім, самі переконаєтеся, мені було не до спостережень.

Відзначу тільки, що всі приміщення дискольота були бездоганної сферичної форми, отже, уявлення про стелю, підлогу та стіни одразу зникало. Орієнтуватися у цих помешканнях було неможливо, і я ніяк не міг утямити, де ми ступаємо — по стелі чи по підлозі. Гадаю, правда, що маршрут був комбінований.

От про саму лабораторію розповім докладніше.

Вона теж була кругла, як надувна куля. З протилежних боків її зависали дві білі шафи, що надто нагадували холодильники. Між шафами — примхливе плетиво різнокольорових дротів. Куди не кинь оком, на полицях стояли сполучені посудини, в яких пульсувала жива рідина. З колб і реторт піднімались у повітря різкі випари.

4пі-ер2 запропонував мені, як новобранцеві на медичному огляді, роздягатися, а потім у самих плавках зайти до однієї з шаф!

У шафі було темно, хоч в око стрель. Але тепло. І, головне, нічого зі мною не робиться. Стою собі і знічев’я чухаюсь.

Я вже зовсім було призвичаївся до незвичайного експерименту, коли чую голос конструктора:

— Мій юний друже, — питає він, — ти готовий?

— Ще ні, — відповідаю, — ще дихаю.

— Та я не про те.

— А про що?

— Чи готовий ти до експерименту?

Он воно як! Виходить, відтворення ще й не починалося. Виходить, його тільки починають, і мені, як ув’язненому, надають останнє слово. Аж непереливки стало. Та я переборов свої побоювання.

— Готовий! — кажу.

Щось ззовні загупало, ніби капітан Небреха випробував протезом міць шафи, а тоді стало тихо-тихо, як буває уночі перед ранком.

І раптом знову залунав напружений голос конструктора:

— Увага, увага, увага! П’ять! Чотири! Три! Два! Один!

Я відчув, як незримі промені прошили моє тіло. Свідомість поволі згасала, ніби ціпеніла. Я поринув у цілковитий морок без думок і сновидінь. Я засинав, це точно. Тільки засинав, як кінь, на ногах. Та, коли подумати, сон у вертикальному положенні за умов сферичної лабораторії мав чисто відносний характер. Усе залежало буквально від точки зору. Якби на мене дивилися з протилежного боку, то здалося б, ніби я задрімав догори ногами.

Скільки я спав, не знаю. Відчуття було таке, ніби я склепив і розклепив очі. А коли розклепив, знову почув голос конструктора:

— Один! Два! Три! Чотири! П’ять!

Двері шафи відчинились, і я, потягуючись, що аж у кістках хрумтіло, вийшов.

І що ви думаєте? Тієї ж миті з протилежної шафи, теж потягуючись, вивалилася моя копія, новоспечений АДАМ.

Так, це було чудове видовище! Якби я заздалегідь не знав, що це звичайнісінька кібернетична машина, я б ніколи не сказав, що він був штучним створінням. Красень вийшов хоч куди! Чубатий, руки-ноги на місці і голову мас на в’язах! Добрі космонавти колись повиростають на Землі, адже АДАМ з дня свого народження годуватиметься космічною пастою і спатиме на оберемку хлорели.

Я з радісним хвилюванням ступив до нього і дружньо поплескав по плечу.

— Ну, як ся маєш?

Він теж з нечуваною для машини доброзичливістю поплескав мене по плечу і теж привітно запитав:

— А ти як, чудове створіння?

Хоч мене трохи збентежила його фамільярність, та комплімент зробив своє діло. Та й що візьмеш з невихованого кібера, якому від народження минуло кілька хвилин? Йому ж ніхто ще не читав лекцій на морально-виховні теми.

— Молодця! — по-товариськи ляснув я його по животі.

— З тебе будуть люди! — ляснув він мене.

Я весело посміхнувся і ласкаво виправив його першу у житті помилку:

— Не з мене, а з тебе будуть люди, АДАМе.

— Що?! — раптом визвірився він. — Який я тобі АДАМ? Я штурман Азимут, нахабо! Бачите штучку, не встиг вилізти з шафи, як починає шахраювати!

— Це хто виліз з шафи? — обурився я. — Я виліз з шафи? Це ти, нечемо, виліз з шафи! А справжній штурман — це я, нещасна копіє!

— Самозванець! — заверещав він.

— Узурпатор! — заволав я і схопився за штани, щоб одягтися і тим самим покласти край цьому дикому непорозумінню.

Але цей невдячний штучний хуліган так штурхонув мене в груди, що я мало не полетів шкереберть. Ах, так! Я відкинув штани вбік, щоб не

заважали, підхопив знавіснілого кібера і майстерним прийомом перекинув його через стегно. Та він став на місток і випручнувся з моїх обіймів.

Силу він мав нелюдську. Певно, конструктор не пожалів йому на м’язи білкового місива. Та я теж не піддавався. Ми качалися по всій сфері, марно намагаючись покласти один одного на лопатки.

Була мить, коли він сів на мене копки і, ламаючи мені шию, злісно сичав:

— Я тобі не еволюція! Я тобі вмить прищеплю гарні манери!

Та наступної миті він сам плазував під моїм коліном, а я навчав його уму-розуму:

— Нікчемна копірко, штанів тобі закортіло? Будеш шикувати, допотопний моднику, у цаповій шкурі!

Аж врешті-решт ми обидва заплуталися у численних дротах, мов у павутинні, і вимушений сеанс класичної боротьби завершився внічию.

— Капітане! — прохрипів Лжеазимут. — Скажіть, капітане, хто з вами прилетів? Я чи оця підла потвора?

— Конструкторе! — ревнув я. — Ваша геніальність, скажіть нарешті, кого ви сотворили? Оцього нахабного йолопа чи мене?

— Небрехо!

— 4пі-ер2!

Але з однаковим успіхом ми зверталися б до стін, яких в лабораторії, власне, й не було. Конструктор розгублено тіпався, а капітан Небреха зосереджено шкрябав потилицю.

— Ех, конструкторе, — з докором мовив знаменитий зореплавець, — треба було позначити Азимута хоча б хрестиком…

На це 4пі-ер2 лише скорботно зітхнув:

— Це нічого не дало б, капітане. Вони обидва повиходили б з шаф затавровані хрестами. Хто ж міг подумати, що вони схопляться і ми їх переплутаємо? А зараз вони однакової міри Азимути і автономні довгодіючі аналітичні машини… Тотожні, як дві краплі аш-два-о.

Ну? Підклали-таки мені свиню у вигляді АДАМау А може, це я свиня? Та не може цього бути? Яка ж я свиня, коли пам’ятаю Азимутову, тобто власну біографію до найменших дрібниць? Хто читав на Хрещатику капітанову об’яву, я чи оцей брехливий блазень? Хто пив коктейлі з молока і пасти у капітана Козира? Хто зав’язав коцюбу у вузлик на згадку? Хто, нарешті, про всяк випадок поклав у рюкзак гамівну сорочку? Ех, якби я захопив її сюди!

— Капітане! — подав у цей час свій бридкий голос нікчемний узурпатор. — У моєму рюкзаку лежить на споді гамівна сорочка. Привезіть її, і ми одразу оговтаємо цього штучного виродка!

— Чекай-чекай! — розсудливо відповів йому капітан Небреха, вибачливо позираючи на мене. — Це, хлоп’ята, не діло. Ви ж чули, що зараз ви обидва Азимути і водночас АДАМи. Самі винні, що переплуталися. Як вас тепер відрізнити, жеребок кинути?

Та мене від цієї пропозиції взяв дрож. А раптом жеребок випаде не на мою користь? Раптом я залишуся у шкідливому для здоров’я товаристві приречених чудовиськ, а оцей спритний пройдисвіт полетить

з капітаном до нормальних людей? Що робити, що мені робити? Не покладатися ж на сліпий випадок! Думка билася, як безпомічний птах у клітці.

— Ваша геніальність, — заквилив я до 4пі-ер2, — ви ж Великий Шукач Помилок! Благаю вас, знайдіть, будь ласка, власну помилку!

Та конструктор тільки ніяково одвернувся від мене на всі сто вісімдесят градусів.

Все. Кінець. Долю вирішуватиме жалюгідний жеребок. Бідолаха Азимуте! Недарма тебе брав сумнів, чи вирушати тобі у цю злощасну подорож. Та ліпше б ти до скону водив вантажні ракети на Місяць.

Аж тут доля знову всміхнулася мені.

Капітан Небреха раптом ляснув себе по лобі і радісно вигукнув:

— Азимути, є прекрасний вихід! І як це я, старий дурень, одразу не змакітрив?

— Який? — в один голос запитали ми.

Надія на порятунок знову зажевріла в моєму серці. З капітаном Небрехою ніде не пропадеш!

— Чи пам’ятаєте ви, хто з якої шафи повиходив? — запитав Небреха.

— Ще б пак! — гаряче запевнили ми.

— Чудово! — пожвавішав капітан. — То повертайтеся кожен у свою шафу, а ми, я і вельмишановний колега, визначимо, хто з вас хто.

4пі-ер2 негайно розвернувся на сто вісімдесят градусів і у захваті заплескав у семипалі долоні.

— Геніальної — вигукнув він. — Нічого розумнішого і простішого не придумати, хоч суши голову до кінця світу!

— Тоді, хлопці, гайда по шафах! — наказав капітан Небреха.

Ні мене, ні АДАМа не довелося двічі запрошувати. Мить — і ми зачинилися у шафах.

От коли істина взяла гору. Щойно я опинився у шафі, як почув зворушливий голос конструктора.

— Азимуте, — сказав 4пі-ер2, а я з приємністю відзначив, що він знехтував придуркуватим АДАМом і звертається виключно до мене, — необхідно здублювати експеримент, аби позбутися усіляких прикростей. Чи згоден ти на дубляж?

— Не майте сумніву, конструкторе, — відповів я.

— Ти готовий?

— Готовий!

— Тоді починаймо. Увага, увага! Увага! П’ять! Чотири! Три! Два! Один!

Я знову відчув навалу незримих променів і поринув у сон без сновидінь. Та ось з цілковитого мороку випливли чіткі слова 4пі-ер2.

— Один! Два! Три! Чотири! П’ять!

Двері шафи прочинилися, і я вистрибнув, готовий відчайдушне боронити своє чесне ім’я і одяг. Та у цьому не було жодної потреби. Дубляж дав блискучі наслідки.

З протилежної шафи вивалився не нахабний кібер, а надзвичайно симпатичний хлопець, що без усяких претензій репетував чудовою іншопланетною мовою:

— Уа-уа-уа-уа-уа!..

Отож! Я попрямував до штанів, однак з підозрою озирнувся: а що, як хитрюга прикидається. Втім, мої побоювання були безпідставні. АДАМ безтурботно длубався у носі і з непідробною наснагою пускав з рота бульбашки…

…Коли ми з Небрехою повернулися до рідної коробки, я зважив на свої жахні пригоди і мовив:

— Капітане, як на мій погляд, нам уже час вирушати у зворотний путь, до нормальних людей. Знаєте, у конструктора нема матеріалу для подальших експериментів. Раптом він знову наплутає і помилково вилучить у мене ребро? А я вам виробничої травми ніколи не вибачу!

— Що ж, ти. Азимуте, маєш рацію, — спроквола озвався Небреха. — Тож готуй коробку до старту!

Ніколи ще накази капітана не викликали у мене такого задоволення!

Наступного дня вирушали. Схвильований 4пі-ер2, що прибув зі своїм машинним почтом нас проводжати, крутився навколо ракети, мов дзига. АДАМ проходив підготовчий курс лазіння по деревах. Він гойдався на вітах і дегустував мезозойські фрукти.

Хвилини чекання, хвилини прощання. Останні побажання, щирі потиски рук, дзвінкі поцілунки…

Капітан Небреха і незабутній 4пі-ер2 сипали мудрими порадами, що дожили аж до нашого часу:

— Мийте руки перед обідом! — із зволоженими очима наполягав славний капітан Небреха.

— Переходячи вулицю, подивіться ліворуч, а потім праворуч, — розчулено нашіптував 4пі-ер2.

— Киньте кубишку, заведіть ощадкнижку!

— Пийте пиво з раками!

А коли ревнули двигуни і коробка, одірвавшись від грунту, зависла на мить непорушно, капітан далекого міжзоряного плавання Небреха висунувся в ілюмінатор і востаннє обдарував видатного конструктора справжньою перлиною мудрості:

— Конструкторе, не давайте АДАМові їсти немиті плоди!

* * *

Капітан Небреха, певно, весь час нишком стежив, яке враження справляв на мене детальний звіт Азимута.

Тільки-но я перегорнув останню сторінку пожовклого фоліанта, як він зауважив:

— Не майте сумнівів. Азимут усе точно виклав, 4пі-ер2 скопіював його з майстерністю геніального художника. Підробка була надто

досконалою, щоб її виявив будь-який експерт. Навіть я не годен був відрізнити оригінал від копії. І от іноді мені спадає дика думка: а що, коли справжній Азимут зопалу переплутав шафи і я замість свого вірного штурмана вивіз з мезозою автономну довгодіючу аналітичну машину? Адже спочатку Азимут вельми скептично ставився до мене, а згодом раптом почав буквально обожнювати! Це мимоволі наводить на певні роздуми…

Знаменитий зореплавець сумно зітхнув, узяв люльку, та вперше не запалив, а замислено стиснув у долонях.

— Авжеж, припущення не з приємних, — самокритично визнав він. — Але могло бути набагато гірше. Страшно подумати, що якби я тоді забарився з навкологалактичними мандрами ще на день, конструктор, можливо, наробив би непоправних дурниць. Так, якби я вчасно з ним не зустрівся, то зараз на місці капітана Небрехи, мабуть, сиділа б хвальковита саламандра з протезом замість хвоста! Чи можете ви це уявити?

КОСМІЧНА ХАЛЕПА КАПІТАНА НЕБРЕХИ

Гумористична повість

Свого часу ви могли помітити загальнолюдську ваду — нестримне тяжіння до книжкових шаф і полиць. Особливо до чужих. Ви ревно їх оглядаєте (чи не натрапили на хатню бібліотеку, багатшу за вашу?), пестите очима яскраві палітурки, з любов’ю гортаєте випрасовані друкарськими машинами сторінки, розглядаєте малюнки і жваво устряваєте з хазяїном у типову серед книголюбів розмову:

— Оця книженція у мене теж є — п’ять разів перечитував… А цієї нема… Цікава, мабуть?

І хазяїн, щасливий з того, що має книгу, якої не маєте ви, рекламує свій скарб, мов найдосвідченіший критик:

— Ще б пак — самі тобі шпигуни і диверсанти!

Хай би не рекламував! Адже віднині ця книжка вже не стоятиме на його полиці. Тепер вона ховатиметься певний час насподі вашої власної книжкової шафи, аж поки не мине десятирічний строк кримінального переслідування, передбачений законами карного кодексу.

Однак я щось не пригадую жодного випадку, щоб крадіжка книги у приватної особи кваліфікувалася як карний злочин. У такій ситуації ніхто не б’є на сполох і не репетує в кімнаті дільничного уповноваженого:

— Вкрали!

А сумовито зітхає:

— Зачитали…

Воно й зрозуміло. Адже якби книголюбів карали з усією суворістю карного кодексу, у в’язницях ниділа б переважна частина людства. Жах — стільки людей подалися у злочинці! І впала б на наші освічені голови ганьба і сором перед мудрими очима космічних братів по розуму! Саме тому, щоб запобігти цьому принизливому лихові, по всій земній кулі книжки не крадуть, а зачитують. Інакше ніяк було б не уникнути всепланетного морально-етичного занепаду і довічної ганьби на весь Чумацький Шлях.

Правда, завдяки дивовижному винаходу літературно-художніх мікрокристалів фатальна приреченість людства вже не видається такою загрозливою. Потреба красти просто відпала. Тепер хазяїн сам, мало не силоміць, сипоне до кишені щедру жменю світової класики, мов жменю соняшникового насіння — кристали ж не мають ні палітурок, ні сторінок

або малюнків. Навіть геніальні письменники ці нововинайдені кристали не полюбляють, бо ніде навіть нашкрябати зворушливого подарункового надпису…

Я недарма так докладно розглянув одну з хворобливих тенденцій у розвитку земної цивілізації, а також ті рішучі заходи, завдяки яким людство свідомо ліквідувало ганебну перспективу у своєму суспільному поступі. Як бачите, навіть буденні явища можуть іноді обернутися непоправним лихом, а найблагороднішa цивілізація деградувати до своєї протилежності. Були б тільки відповідні умови…

Та до останнього часу я не мав жодних конкретних доказів цієї сміливої гіпотези. Звідки мені було знати, що капітан далекого міжзоряного плавання Небреха своєю космічною практикою чудово довів мої наукові припущення ще тоді, коли я навіть не думав їх висувати?

Зараз я розповім, як це сталося.

Н. Е. ЗАТУЛИВУХО,

кандидат

небрехознавчих наук.

Розділ 1

ПОЖОВКЛИЙ ПІРАТСЬКИЙ СУВІЙ

Готуючи біографічну довідку для "Дитячої енциклопедії" про галактичні звитяги міжзоряного вовка, я прибув до садиби капітана Небрехи, аби уточнити, де він бував, а де не бував. Самі знаєте: в тих анкетах питань доволі, ніби йдеться не про людину, а про новітню та ще й сумнівну гіпотезу. Словом, діло це не на хвилину і навіть не на день. А

в мене нема такого відділу кадрів, який зробив би ту роботу. Тож мушу сам.

До того ж необхідно з’ясувати й деякі деталі астрономічного характеру. Зокрема, чудової субтропічної ночі звірити карту зоряного неба з оригіналом — чи не спалахнула десь наднова зірка і чи не згасла стара? Та й це ще не все. Давно помітив: на будь-якій мапі малюють самі зірки, а планетами нехтують. Хто ж, як не капітан Небреха, може підказати мені місцезнаходження планетних систем? Адже його знанням позаздрили б навіть упорядники зоряних каталогів. Я всерйоз побоювався, що деякі сузір’я вже встигли перейменувати. Скажімо, я напишу, що такого-то року капітан перебував у районі сузір’я Волопаса, аж раптом виявиться, що то вже не сузір’я Волопаса, а сузір’я Куцевола. Яка ж це буде енциклопедія?

Отож, усвідомлюючи і водночас жахаючись обсягу роботи, я поклав собі не хапатися відразу за папери, а почати свої відвідини з того, з чого починав завжди — грунтовного огляду бібліотеки капітана. Колись я принагідно вже згадував, що в книжковій колекції Небрехи було аж 1000 наукових праць, кожна з яких мала не менш як 1000 сторінок і важила до трьох кілограмів.

Так от, неквапом простую собі ретельно вивченим фарватером уздовж книжкових полиць, вочевидь переобтяжених грубезними фоліантами, і раз у раз незадоволено зиркаю в бік надто уважного господаря.

Зрозуміло, як і завше, капітан Небреха курить свою уславлену люльку і з притаманним йому терпінням очікує завершення мого традиційного вояжу. Сидить, упереджено пильнує круглими, мов у нашорошеного кота, очима за моїми навігаційними маневрами і вимахує, як степовий вітряк, руками. А все для чого? Аби за димовою завісою не прогавити ту небезпечну мить, коли я котрусь із полиць візьму на абордаж. Зрештою, він мав рацію — від такого відчайдуха, як я, усього можна чекати.

Згодом капітан Небреха слушно пригадував:

— Якби моя природжена пильність зрадила тоді хоч на мить, я вже наступної секунди не дорахувався б однієї, а то й двох інкунабул…

Атож, капітан Небреха вивчив мою лиху, підступну до книжок вдачу!

Та ця гра в неприховані схованки, мабуть, набридла йому, бо раптом з невтамованою іронією зауважив:

— Молодий чоловіче, не гайте часу, а краще відверто спитайте старого, де він ховає свої справжні космічно-букіністичні скарби. І тоді ще до вечора встигнете зняти копію з рідкісного навіть серед галактичних книгосховищ рукопису…

І капітан Небреха спокійно стартував з командорського крісла, а за мить, порипуючи протезом, пришвартувався до найбільшої полиці, що аж угиналася під книжками. Там він розсунув важкенькі фоліанти і з-під самої стіни видобув пожовклий від часу сувій рукописний, надійно закоркований у прозору, але, безумовно, непроникну для шкідливої космічної радіації посудину. Недбало підкидаючи в руці той своєрідний термос, пояснив:

— Оце власноручний щоденник рісмарка Аль-Булька з далекої радіогалактики ЗС-270. А "рісмарк", знайте, щось на зразок колишніх земних "перів", "серів", "донів" і різних там "фон-баронів"… Як бачите, рукопис навіки законсервовано, бо він такий старезний, що давно зотлів, і на свіжому повітрі від першого ж дотику розпорошиться.

Такого підступу я від Небрехи не чекав. Знайшов, що показувати! Ніби йому й справді нічим похвалитися! Капітан знову заховав рукопис під непробивну броню книжкової фортеці і мимохідь докинув:

— То була б величезна втрата для науки в масштабах Всесвіту, якби свого часу я полінувався прочитати теревені рісмарка Аль-Булька і перекласти їх на рідну мову...

— То ви маєте переклад? — запитав я, ще не зовсім вірячи у своє везіння.

— Авжеж, — відповів Небреха, висуваючи шухляду письмового стола і виймаючи звідти з півдюжини учнівських зошитів по дванадцять сторінок кожен. — Ось він — від першої літери і до останньої крапки. Якщо вам так цікаво...

Оце поталанило! Капітан Небреха щедрий на приємні несподіванки! Я гортав рукопис, мимоволі вчитуючись в окремі місця.

Але що це?

Та тут же викладено самий кримінал!.. Жорстокі напади!.. Бандитизм на міжзоряних трасах!.. Міжгалактичні війни!.. Ніби це не щоденник зоряного мандрівника, а підручник з космічної піратології!.. Чи ви це уявляєте?

Вир думок закружляв у моїй голові. Коли і як зустрівся капітан Небреха з космічними "джентльменами удачі"? Де звела їх віч-на-віч доля? Як захищався він від міжзоряних волоцюг? Чи знищив піратську каравелу під чорним клаптем з білими кістками? А може, його порятувала нелюдська сила вірною і незрадливого штурмана Азимута?

Ніби підслухавши мене, капітан повагом пояснив:

— Якби у тій небезпечній мандрівці не було на борту мого штурмана Азимута, навряд чи мав би честь познайомитися з вами... Це він виручив мене з радіогалактичної пастки, хоч завше було навпаки... Якби не надприродна здібність Азимута спати скільки завгодно і за будь-яких

обставин, довелося б мені в найкращому випадку маскуватися під робота, аби вкінець не здичавіти..

Отже, штурман рятував капітана уві сні?

— Але я з втіхою згадую ті мандри, що ледве не скінчилися фатально, — продовжував капітан. Адже якби я з ними барився, то, можливо, і понині у страшному піратському полоні перебував би весь квіт наукової думки відомих сузір'їв та галактик… Але, щоб мати хоч елементарну уяву, про що йдеться, ліпше перегляньте щоденник…

Отакої!

Як не крути, а таки доведеться відмовитися від заманливої енциклопедичної праці. Проте немає лиха без добра. Як на мій погляд, космічна пригода куди цікавіша, ніж засушена традицією енциклопедична інформація.

А на закінчення хочу зробити одне важливе пояснення. Цього разу капітан Небреха розповів свою найдивовижнішу пригоду, так би мовити, не оптом, а вроздріб. А в перервах між його оповідями я переписував деякі уривки з того щоденника. Отак і вийшло у блокноті — то уривок з теревенів головкома піратів Аль-Булька, то шмат правдивої розповіді капітана Небрехи. Перечитав я записи і вирішив нічого не міняти, бо з такої мозаїки буде зрозуміліше, чому і як зустрілися два найбільші благодійники однієї з цивілізацій — знаменитий капітан Небреха і забутий головком Аль-Бульк.

Розділ 2

НЕБО КРИВАВИХ СОНЦЬ

З щоденника космічного пірата:

"16 терпня

2308 року реального історичного часу,

або 1 дня

року Першого умовного бортового часу.

Висока честь випала мені, відданому васалові Верховного Володаря планети Флібуста VII, сина наймудрішого із споконвіку мудрих монархів Флібуста VI, пра4-онука грізного засновника могутньої династії Флібустьєрів божественного Флібуста I. Мені виявлено, враховуючи мій скромний вік і досвід, неймовірне монарше довір’я і покладено на мої ще не змужнілі рамена суверенні у Всесвітньому безмежжі обов’язки Головного Коммодора (скорочено — головкома) Сотої поміжгалактичної армади, яка сьогодні вирушила на ювілейний пошук нових, суспільне корисних знань.

На сьогоднішній день з планети стартувало дев’яносто дев’ять армад.

Вісімдесят дві з них безслідно пропали у безмежному часі та просторі.

До рідних космодромів повернулися лише сімнадцять армад, але казкові скарби галактичних знань привезли лише три з них.

Три експедиції (Четверта, Тридцять Перша і Дев’яносто Третя) незмірно перевищили всі наші витрати у живій силі і бойовій техніці, фантастично збагативши Всепланетну схованку наук.

Четверта експедиція привезла схему і діючу модель нейтринного довічного двигуна.

Тридцять Перша — метод матрикації і практично необмеженого відтворення білкових і нуклеїнових сполук.

Дев’яносто Третя — принцип оновлення пристаркуватих клітин у живому організмі.

Завдяки цим вікопомним науково-технічним звершенням, наша планетарна цивілізація нині не потребує жодних енергетичних ресурсів, свідомо і успішно занедбала сільське господарство як харчову базу, а піддані Флібуста VII живуть довго, мов старезні дуби, і навіть ще більше.

Секрет нейтринного довічного двигуна ціною страхітливих підступів і облудних обіцянок здобув мій хитромудрий пра37-предок, Головний Коммодор Четвертої, достославний рісмарк Де Мон-д’Ємонвіль, відомий за прізвиськом Мертва Голова з Риб’ячими Очима.

Таємницю матрикації білкових речовин буквально видер у жорстокій різанині з тубільцями планети Громових Блискавок мій пра25-предок, Головний Коммодор Тридцять Першої, достославний рісмарк Кор Сар, відомий за прізвиськом Тупа Сокира.

Кривавою і нещадною була сутичка зі страшенно розумними тисячолітніми мудрецями, що замешкали в самій гущавині Волосся Вероніки. Поверхня планети мудреців була густо вкрита кудлатими потворними радіоактивними грибами… У сліпучих спалахах вилущеної з електронних оболонок мертвої матерії гинули важкі смертоносні лайнери Дев’яносто Третьої армади…

Вона повернулася до бази метрополії у жахливо покаліченому поштовому човні з двома недобитими навігаторами, чорною труною головкома і скринею з безсмертям на борту.

Секретом безсмертя ціною власного життя заволодів і вкрив себе невмирущою славою мій пра9-предок, Головний Коммодор Дев’яносто

Третьої, достославний рісмарк Мессір Мессер, відомий як Любко-Смертушко.

Три експедиції з дев’яноста дев’яти — це три найзапаморочливіші наукові успіхи в історії цивілізації за всі 2308 років реального історичного часу.

Саме тому наш Верховний Володар Флібуст VII, не роздумуючи, обрав на суверенну посаду Головного Коммодора Сотої не когось іншого, а мене, скромного за віком і досвідом рісмарка Аль-Булька, який ще жодним славним злочином не прославився.

Верховний Володар планети Флібуст VII проголосив:

— Сота експедиція вільного пошуку — це ювілейна естафета багатьох поколінь сміливих мисливців за знаннями. Героїчна історія нашої планети вчить: знання — рушій прогресу. Ось чому нащадки наших славних предків прийшли сьогодні до Вселенського храму Космічних Знань на соту канонізацію. З усіх видатних кандидатів на суверенну посаду Головного Коммодора ми обрали названого брата нашого, сановного рісмарка Аль-Булька, бо він є щасливим носієм виняткових генетичних рис найбільших благодійників цивілізації, і в цьому ми вбачаємо запоруку його майбутніх наукових успіхів.

Залунала музика, вибухнули під склепінням храму заздоровні, вітальні слова, сповнені одвічної мудрості:

— До голови ще й булави!

— Хто знання має, той мур зламає!

— Наука не хвороба, літ не збавить!

— Вік живи — вік учись!

— Учись змолоду — пригодиться на старість!

І сьогодні, 6 терпня реального історичного часу, або 1 дня умовного бортового, я занотовую ці втішні для мене слова для моїх нащадків і родових спадкоємців.

В урочистий час стартувала армада. В той рідкісний час, що настає один раз на сто років: коли за правий обрій волохатим колом сідає Перше Світило, а з-за лівого обрію розпатланим страхітливим горбом здіймається Друге. У безхмарному, висушеному шаленим подихом Двох Сонць небі зависають сліпучі, блакитні ліхтарі сконцентрованої атмосферної енергії — могутні кулеві блискавки, що падають на планету громом далеких вибухів.

— Головкоме, або повертайся з новими знаннями, або я тебе й знати не захочу… — чую прощальні слова Флібуста VII, що, безсумнівно, увійдуть в усі історичні хроніки та шкільні хрестоматії".

Розділ 3

ЗЕМНІ КЛОПОТИ

Невтомний на розповіді капітан Небреха вів далі:

— Уже другого дня після тих мандрів на випотрошену планету двоголових, де підпланетний світ аборигенів завис униз головою, я вивів мого вірного штурмана Азимута на трасу сонячного, завше святкового мережаного Хрещатика, аби він знову призвичаївся до нормального земного тяжіння.

Мені й самому в надрах оббілованої планети спочатку здавалося, що я теж ходжу по Землі униз головою. Розумієте, виробився своєрідний умовний рефлекс, згідно з яким вважалося б за нормальне, якби я

крокував по хмарах догори ногами. До чого тільки не звикає людина! А що вже казати про Азимута…

Ідемо собі, і я нишком стежу, як хитає мого штурмана. Він ступав непевно, ніби ноги мав на шарнірах, які з’єднували не м’язи, а пасові приводи, і сердито бубонів:

— Не збагну, чого ви соромитеся, капітане? Може, вважаєте, що без милиць ніхто не помітить вашого каліцтва? Он які вихиляси виробляєте на своєму протезі — штовхаєтеся лівим бортом, і я двічі мало не впав під колеса автомобіля. Візьміть який-небудь патик…

— Це я штовхаюся? У тебе, мій юний друже, відмовив вестибулярний апарат, і ти втратив здатність вправно орієнтуватися в просторі. Твої сьогоденні штурманські знання надто сумнівні — невідомо, чи відповідають вони сучасному станові у шкіперському мистецтві…

Обурений Азимут закляк на місці.

То була слушна нагода спокійно посмакувати люлечкою. Я всівся на лаву під суцільним зеленим дахом каштанів, очікуючи, коли штурман прийде до тями.

Нарешті він прогугнявив:

— Невже ви, капітане, зневірилися в моїх природжених здібностях і спишете мене за борт, користуючись послугами якогось іншого йолопа?

Чого тільки не робить з людиною розпач? У запалі Азимут охарактеризував себе так, як я ніколи в житті не наважився б цього зробити! Та хай йому абищо!.. Адже ж в усіх інструкціях для космонавігаторів сказано: "Не гарячкуй!"

Я нагадав йому це несхибне правило.

— Спокійно, Азимуте, гальмуй! Давай-но ліпше вийдемо на трасу торованої холодною логікою думки. Зваж на той очевидний факт, що за час наших спільних мандрів ти побував у сивій минувшині і мав честь завітати в далеке майбуття. Тож поміркуй, чи відповідає твій інтелектуальний рівень сучасним знанням? Ти або відсталий анахорет, або ж гігант думки, якого зрозуміють лише через століття. Я ж не хочу, аби на мого штурмана дивилися як на малоосвіченого неука чи зарозумілого на гіпотетичних химерах дивака.

Це була правдива, без усіляких казуїстичних підробок проблема. Коли я виклав її, аж сам здивувався власній мудрості. А що вже казати про Азимута! Хлопець тільки розгублено вибалушив на мене очі.

— Що ж мені робити? — непевно промимрив він.

— Вчитися. Іди, мій юний друже, до школи підвищення кваліфікації штурманів. Там ти одержиш сучасні знання…

— Знову за парту? Вік живи — вік учись? А коли ж я піду у відпустку? Я ж, капітане, дня вільного не маю.

— А хто нині вчиться вдень! Тільки вночі!

Азимут вжахнувся.

— Як уночі? А спати коли?

Його непідробний переляк був цілком зрозумілим: Азимут любить поспати. А вже як закимарить, то хоч стартуй над його вухом — не прокинеться!

— Спатимеш, Азимуте, на лекціях, — розтлумачую йому. — Прийдеш в аудиторію — і відразу в м’яке, тепле ліжко…

— Хіба дозволяють спати на лекціях?

— Не лише дозволяють, а й змушують це робити. А хто не хоче спати, тому вводять снотворне, аби заснув відповідно до навчальної програми. Тепер ні слухати, ані розуміти не обов’язково. Від студента з посередніми здібностями вимагають спати. Ото відіспишся досхочу місяць-другий, і, можливо, тебе навчать розуму.

— Невже вві сні? — схвильовано запитав Азимут, ще не вірячи у своє шкільне щастя.

— Коли ж це я брехав?

Так я влаштував Азимута до школи. А оскільки й сам не звиклий до байдикування, тож і собі поклав завдання — набагато складніше…

Розділ 4

КОЛЕСО, ЯКЕ ПОВЕРНУЛО ІСТОРІЮ

З щоденника космічного пірата:

"192 дня

року Першого умовного бортового часу.

Моя Сота армада прекрасно пристосована до глибоких наукових пошуків та всебічного оволодіння найприхованішими у Всесвіті знаннями. Розумна думка завше поривається вперед до безмежних обріїв пізнання.

По суті, вся моя армада — велетенська дослідницька лабораторія, пречудове устаткована хитромудрою апаратурою, озброєна передовою технікою від носових хроноскопів до кормових дюзів.

Слід підкреслити величезної історичної ваги роль природознавчих наук, які передумовили появу наймогутнішої у Всесвіті техніки, взятої нами на озброєння у наполегливих пошуках нових знань.

Разом з тим не можна обминути і зростаючу роль математики як у локальних, так і вільних пізнавальних розвідках. Починаючи з Десятої, коли вірогідність збройного розв’язання наукових проблем набула космічних масштабів, обсяг всіляких підрахунків зріс неймовірно. На озброєння були взяті (в системі Водолія) теорія імовірності, математична статистика, теорія масового обслуговування, машинна нуль-арифметика, а також теорія непарних і парних чисел. І хіба ж не стали вони нашими надійними оперативно-тактичними і стратегічними помічниками, завдяки яким ми одержали обгрунтовані рішення щодо характеру реалізації пізнавальної операції або каральної акції?

Сучасна галактична хімія (зокрема хімія високомолекулярних сполук) дала нам необмежені можливості для вдосконалення бойової техніки, скерованої на невтомні пошуки стратегічної сировини. Ми навчилися хімічними засобами піддавати стійкій обробці понадвисокими і понаднизькими температурами цілі планетні системи! Свого часу навіть не мріяли про таке!

А який розкішний дарунок чекав Тридцять Першу експедицію у величних просторах мозаїки Великого Воза!

Мій прапредок, головком і достославний рісмарк Кор Сар, відоміший за прізвиськом Тупа Сокира, натрапив там на затишну планетку, що являла собою заповідник, точніше запарник найубивчих мікробів та вірусів. До того ж ці бактереологічні поклади навіть не треба було завойовувати. Річ у тім, що колишні аборигени планетки над усе

захоплювалися нечуваними і вкрай небезпечними експериментами з епідемічними захворюваннями, смертоносною вірусологією та бактеріальними засобами розв’язання політичних чвар. Одного прекрасного дня на планеті було знищено все живе. Від аборигенів лишилися тільки кістки. Зате мікроби, бактерії та віруси чудово пристосувалися і розмножилися і нині мешкають у пластикових колбах вітчизняних бактеріологічних бомб. Хай репаються на головах запеклих ворогів нашого прогресу і життєвих інтересів!

Іноді я жахаюся: а що, якби раптом на нашу планету не завітали певні пришелепкуваті чужинці? Чи досягли б ми таких разючих успіхів у бурхливому розвитку всепланетної науки і техніки?

А жахатися є чого…

То були чудернацькі представники якоїсь ненормальної цивілізації, позбавлені здорового глузду і будь-якого сенсу в своїх практичних діях. Вони могли б залюбки винищити все живе на планеті, адже за своїми природними умовами вона була цілком придатна для отих недоумкуватих кретинів.

Справа полегшувалася й тим, що на відміну від сучасного — абсолютного і всепланетного панування Верховного Володаря, тоді неподільно царював роздріблений удільний феодалізм з його незліченними чварами і кривавими сутичками. Єдиним законом всепланетного буття була сила. І якби оті всесвітні волоцюги мали на плечах не баняки, а розумні голови, вони б знищили всю людність планети руками її ж войовничих тубільців. Але що з них взяти?

Я вже не кажу про те, що ці інопланетні заблуди жили з мирі з усіма сусідами. А потім ні сіло ні впало подарували їм добровільно і безкоштовно унікальний свій винахід — колесо. Отож колесо як геніальний винахід явно стратегічного характеру відразу втратило свою

секретну цінність і його довелося застосувати у мирному вжитку, а згодом поставити весь світ на колеса.

Так на планеті відбулася перша технічна революція, а разом з технічним поступом збагатилася й культура мислення.

Наші мужні предки збагнули, що справжні скарби містяться не в князівських скринях баронів, не в потаємних схованках лютих розбійників, а на небі, на планетах далеких зірок. Вони з жахом збагнули, які убогі їхні знання. А на небі — міріади світів з незліченними скарбницями дивовижних знань, що лежать напоготові. Бери не лінуйся!

І відтоді покоління за поколінням дивилися на таємниче колесо неба і готувалися до його штурму, примовляючи:

— Ми добре знаємо, що нічого не знаємо…

Наші пращури з власного досвіду знали, що космічні скафандри нагадують повне спорядження закутого в залізо лицаря-панцерника. Саме ця символічна подібність їх і надихала.

І ось небо розітнули двигуни Першої армади. Розпочався важкий, всіяний тернами шлях до зірок, до нових знань.

Знання — то сила!"

Розділ 5

ТАЄМНИЦІ КОСМІЧНИХ РАДІОЗОЙКІВ

На кухні заклично засвистів електрокавник. Пора за стіл.

Капітан Небреха неквапом оточив себе димовою завісою і трохи хрипкуватим голосом сказав:

— Поки Азимут з неабиякою для студента наснагою давав хропака на всіх без винятку лекціях зі штурманського мистецтва (він умудрявся на "відмінно" засинати навіть на практичних заняттях), я теж, щоб не осоромитися перед вірним штурманом, вирішив виконати одне з найскладніших завдань, що свого часу постало перед людством — розшифрувати сигнали, що сягають з безмежних глибин Всесвіту. В цій відповідальній роботі мені ніхто не заважав: Азимут, перевтомлений нічним навчанням, удень відсипався.

Про труднощі, що чекали на мене, не варто й казати. Такі спроби були й до мене, але нікому не поталанило довести справу до переможного кінця.

А спроб було, хоч греблю гати! Уявіть собі: за кожним новим винаходом надсилали сигнал у Всесвіт. Та всі намагання розв’язати проблему як "туди", так і "назад", виявилися марними. Ви, напевно, знаєте про ті даремні шукання, та коротко все-таки нагадаю.

Винайшли, було, прожектор і зраділи: можна спілкуватися за допомогою світла! Наприклад, побудувати велетенську дзеркальну чашу, розташувати колом по її вінцях надпотужні прожектори, сфокусувати їхнє світло всередині чаші і кинути промінь у простір. Мовляв, спілкуватимемося азбукою Морзе. Але проект було відхилено. По-перше, промінь мав бути скерований в одну певну точку. А звідки відомо, що саме в цій точці живуть розумні створіння? По-друге, аби промінь досяг хоча б планет Тау Кита, не вистачило б потужності усіх тодішніх енергостанцій. І по-третє: хіба ж це метод спілкування? Аби дати знати про себе, слід галасувати на весь Всесвіт, вести широкий, некерований пошук братів по розуму.

Аж тут з’явилося радіо і спохопилися: тепер обміняємося інформацією! А хто збагне земну балаканину? Де гарантія, що наші теревені брати по розуму не сприймуть як прикрі радіоперешкоди і не знищать їх?

Хотіли використати математичні зорові символи. І нарешті — телебачення! Збагнули: "Ось воно!" Втім, цей метод спілкування вимагає тисячоліть. Адже виникло й питання: як обмінюватися ідеями з істотами, котрі відрізняються від нас як зовнішністю, так і логікою мислення?

Що й казати! Було безліч напрочуд цікавих, хоч і безнадійних проектів. І навіть божевільний проект — спілкування за допомогою позаатмосферних вибухів атомних і водневих бомб. Мовляв, термоядерні вибухи такі яскраві і надпотужні, що їх неодмінно всюди помітять. Може, й угледять, та що подумають? Що розумні істоти в Сонячній системі винищують себе надновою зброєю? І тоді, коли брати по розуму впіймають спектр термоядерних вибухів, ніякого розуму не лишиться на Землі, вона змертвіє, немов одвіку задубілий астероїд…

Зрозуміло, особисто для мене спілкування з інопланетними аборигенами в напрямку "туди" ніколи не було проблемою. Моя коробка — завше надійний і безвідмовний засіб. Хіба потрібні ще якісь сигнали, коли все бачиш на власні очі? Та це тільки один бік справи.

Я думав: хіба про всіх ми знаємо? А чи нема таких високорозвинених цивілізацій, про які ми й не чули, і чи не хочуть вони познайомитися з братами по інтелекту? А коли так, то, можливо, вже винайшли якусь пристойну сигналізацію?

Я пригадав усі три сотні інопланетних мов, які вивчив під час своїх космічних мандрів (раптом стануть у нагоді?), і завантажив стіл кодованими записами загадкових сигналів із Всесвіту, які будь-коли

ловили чутливі земні локатори. Ретельно вивчаючи багатющий астрономічний фактаж, дійшов певних висновків.

Насамперед сигнали надсилають не планети, а зірки і навіть галактики, їх так і назвали — "радіозірки" і "радіогалактики". Тільки отакі надпотужні "передавачі" можуть охопити Всесвіт радіозойками.

Дивно й фантастично: потужність випромінювання радіосигналів весь час змінюється: то збільшується, то зменшується, хоча причину цього явища ніхто не спроможний пояснити. І ще дивина: рання фаза розвитку будь-якого космічного "радіооб’єкта" навряд чи більша від кількох тисяч років. А для Всесвіту такий строк — одна мить.

Тож чи є це виявом розумного життя, яке навчилося керувати радіовипромінюванням власних сузір’їв і галактик? Гіпотеза вельми спокуслива, та її необхідно грунтовно довести!

Не знаю, чи впорався б я з таким непосильним для однієї людини завданням, якби не порадився з моїм другом капітаном Козирем, чий інтелект підсилений ще й мозком знаменитого робота Малюка.

Розділ 6

ХОЛОДИЛЬНИК

З щоденника космічного пірата.

"321 день

року Першого умовного бортового часу:

Наша Сота армада повертається на космодроми метрополії: в історії ще не було такого короткого наукового пошуку. Армада повертається у

повному складі — в жорстокій боротьбі за нові знання не загублено навіть поштового човна.

Армада повертається з порожніми трюмами: у сейфи не лягло жодного нового креслення. У стерильних контейнерах марно шукати чужих дивовижних винаходів. Але ми веземо неоціненне знання, до якого додумався я сам. Це знання настільки унікальне, що зведе нанівець подальші творчі пошуки, які найчастіше бувають вельми збитковими.

Наша ювілейна Армада лишиться останньою. Вже не буде ні Сто Першої, ані Сто Другої. Віднині ми не будемо полювати за новими знаннями, вони самі шукатимуть нас. Сліпий пошук відійде в минуле, адже власною думкою я вторував вітчизняній науці несхибний творчий шлях.

Крім того, я, головком Сотої, рісмарк Аль-Бульк, повертаюся, затаврований товариським прізвиськом Холодильник, яке увійде в усі історичні хроніки та шкільні хрестоматії.

А сталося це так.

Коли ми наближалися до планетарної туманності МГЦ-7293, вже на її віддалених околицях помітили досить незвичайний об’єкт. Лише згодом я дотямив: це була нова планета і помітили першими її не ми, а вона нас, коли ми знаходилися на відстані ще кількасот парсеків.

Вікопомного 287 дня, року Першого умовного бортового часу, я заступив на вахту з усвідомленням, що нас чекають. З бентежних поглядів екіпажу я збагнув, що це усвідомлення проникло в мозок усіх. Навіть більше: я знав, де і хто саме кличе нас до себе. У звивинах мозку міцно засіли космічні координати високорозвиненої цивілізації. Перед внутрішнім зором, мов хронікальні кадри, з’являлися хвилюючі картини її народження, кульмінаційні періоди її історичного розвитку, шляхи

наукового поступу, незбагненні і дивні досягнення високоорганізованої і дисциплінованої думки.

Ми всі немов перебували у розумовому мороці, під гіпнотичною владою чужої могутньої думки. На всіх нас незримо ринула інформація, яка, не питаючи нашої згоди, господарювала у наших черепних чашках.

Так тривало кілька днів, аж доки я не здогадався заблокувати кораблі Армади щитами захисних силових полів. Відразу ж спала нервова напруга, у голові прояснішало. Нарешті ми опанували власною волею і думками.

— Бойова тривога! Діяти за критичним розкладом! — оголосив я. — Десантна бригада — готуйсь!

Заблоковані силовими полями бойові кораблі непереможної армади звідусіль оточили планету. Відкинулися ракетні очка, з яких, мов жала, висунулися гострі конуси термоядерних боєголовок. Один бортовий залп, і від планети лишиться купа битого каміння. Досить тільки натиснути червону кнопку.

Десантна бригада вантажилася на штурмові катери. її очолив зоряний генерал Каль-Мар. Коли бригада повернеться з полоненими вченими мужами, я натисну кнопку: ми ні з ким не ділимося своїми науковими відкриттями...

— Старт!

Я прикипів очима до відеоекрана.

Ось штурмові катери пришвартувалися до грунту чітким бойовим півколом... До них наближається поважна група привітних, хоч і чудернацьких чотирируких істот з різнокольоровими очима-квітами на ниточках... Аж ось з катерів випручнулися двома вервечками

десантники з плазмовими мордерами напоготові… Назустріч делегації тубільців виходить саркастично усміхнений бравий генерал Каль-Мар… Про щось приязно з ними говорить…

І раптом сталося несподіване — планета зникла.

Натомість з відеоекрана блимають сузір’я далекої і невідомої дифузної галактики. А напроти мене, вирячивши очі, стовбичить очманілий вояк Каль-Мар.

— Доповідайте, генерале, — наказав я.

— Про що, достославний головкоме? — пробелькотіло брязкаюче опудало.

— Про те, що сталося, — розтлумачив я.

— Не знаю, головкоме. Я був там, — він вказав пальцем на підлогу, — і ось я тут… Але яким чином, і сам не збагну!

— Розповідайте від початку, генерале.

— Все робилося точно за інструкцією. Я привітав чужопланетних делегатів, хоч і не знав їхньої мови. Аж тут… — і генерал тупо замовк.

— Що "аж тут"? — визвірився я.

— Не знаю, як і казати… Вони зі мною не балакали, але я їх чув!

— І що ж ви чули?

— Що, мовляв, мови і не треба знати, ми й так добре порозуміємось, адже вони оволоділи секретом якоїсь чи то телепихатії, чи то телепатії

— такі речі я запам’ятовувати не мастак. А ще вони вигадали якийсь телекінець чи телекінез — хто його знає? — і можуть усе рухати думкою… Але я на такі речі не мастак!

— А що ви ще чули?

— Що, мовляв, мандрувати по Всесвіту не обов’язково і можна обмінюватися думками за допомогою сигналів. Мовляв, шукати братів по розуму не треба, бо оті брати й самі нас знайдуть. Мовляв, аби сигнал! Але який сигнал, хвороба його знає… І тут я подумав…

— Цікаво, про що ж?

— Я подумав: якби ті брати по розуму прилетіли, то додому вже не повернулися б… І ось я тут! — генерал скрушно знизав плечима і безпорадно розвів руками.

Вирок мій був нещадним: за невміння приховувати власні думки (що є злочинним порушенням інструкції) скарати зрадника Каль-Мара на горло. А щоб покарання не здалося легким, посадити голого злочинця в прозорий герметичний контейнер з діркою завбільшки з амебу і викинути його в космічний простір. Нехай поволі замерзає серед холодних зірок!

Протягом трьох діб милувалися ми агонією колишнього генерала. Тоді ж і нагородили мене почесним товариським прізвиськом — Холодильник, яке, безсумнівно, увійде в усі історичні хроніки та шкільні хрестоматії, як незабутнє ім’я найбільшого благодійника вітчизняної цивілізації…"

Розділ 7

СИГНАЛ БІДИ

— Чи варто оповідати, юний друже, з якою казковою гостинністю зустрічає капітан Козир своїх і моїх друзів? Тож уявіть собі, яка радість охопила його, коли уздрів мене на порозі своєї халабуди.

Капітан далекого міжзоряного плавання Небреха з насолодою пригадував той щасливий для обох космічних друзяк момент.

— Ні, цього ви ніколи не зможете уявити! — нараз рішуче відрубав він. — Треба погостювати на планетах Ста дев’яносто трьох Сонць, як ото я, аби гідно оцінити гостинність капітана Козира. Авжеж, це дивовижний виняток навіть серед винятково гостинних цивілізацій! А під час інопланетних контактів подають на стіл, як на сільському весіллі…

Ледь прочинив я двері, як він заревів так, що його домівки трохи не зсунулася з фундамента:

— Гей, Малюче, все з трюмів — на палубу! До нас завітав сам альтер его![19]

А коли після розкішної вечері ми повсідалися в грубезні фотелі перед журнальним столиком, заставленим найвишуканішими коктейлями, капітан Козир заволав:

— Гей, Малюче, люльку і тютюн!

І ми поринули в таку густу тютюнову хмару, що вже й не бачили один одного. Лише фосфоресціювальна моторошна паща одноокого звіробраза, впольованого капітаном на кільцях Сатурна, страхітливим видовиськом бовваніла перед очима.

— Капітане, — повів тактовну розмову всесвітньовідомий господар, — а де ж ваш вірний штурман Азимут з його чудовим апетитом?

— Спить, командоре.

— Молодця! — повеселів Козир. — Значить, сумлінно виконує домашнє завдання. Надзвичайно здібний і старанний студент! Зразковий приклад, Малюче, для тебе!

— Верба магістрі,[20] — погодився я.

— Але яка нагальна потреба вивела вас на траверс моєї халабуди? Я знаю, що ви людина діла і ніколи не згаєте ані хвилини даремно.

— Від вас, командоре, нічого не сховаєш. А привела мене до вас неабияка справа.

— Слухаю уважно, капітане.

— Вам, безумовно, відомо про спроби розшифрувати сигнали із Всесвіту?

— Ще б пак! Можете не сумніватись!

— Так от: я наважився на чергову спробу, але не певен, що буде вона більш успішною…

— Та коли це було, щоб те, за що ви взялися, не завершилося видатною перемогою? І тепер, капітане, інтуїтивно відчуваю: вас чекає новий нечуваний успіх. А з чого починаєте?

Отут я і виклав на журнальний столик паперовий сувій із систематизованими записами всіх всесвітніх зойків.

— Ого! Що я бачу? Тут позивні альфи Лебедя і крутиголовки з радіогалактики альфи Центавра! Загадкові сигнали з галактик ЗС-295

та ЗС-270! Кодовані невідомим шифром послання з подвійних галактик, що мають спільний центр тяжіння! Ви, капітане, зробили більше, ніж якийсь науково-дослідний інститут.

Козир, можливо, дещо й перебільшував. Та оскільки я не мав цілковитої певності у своїх висновках, то не заперечував йому. Зрештою мій учений колега як викладач школи космонавтів був ближче до наукових кіл, аніж я — скромний мандрівник по космічній периферії.

— Не поспішайте, командоре, з оцінкою моєї домашньої праці, — зауважив я. — Порадьте ліпше, з якого послання починати мені дешифрування?

— Зрозуміло, з найкоротшого! Від простішого до складного — закон для кожного правдивого дослідника. І я бачу, що найпростіший текст зашифровано в радіопосланні з симетричної галактики ЗС-270.

Отут і втрутився в нашу наукову дискусію знаменитий робот Малюк з його нелюдським мозком.

— Найкоротший у Всесвіті сигнал — SOS!

— SOS! — ревнув капітан Козир.

— Сигнал біди! — підхопив і я.

— А що, коли й справді мешканці галактики ЗС-270 волають про допомогу? — захвилювався Козир. — Треба якось перевірити.

— Вихід один, — впевнено сказав я, — летіти до галактики ЗС-270 і все з’ясувати на місці. Лише так можна одержати безпомилкову однозначну відповідь.

І я рішуче звівся на протез.

— Куди ви, капітане? — здивувався космічний побратим. — А коктейлі?

— Які коктейлі, коли тубільці із ЗС-270 чекають швидкої допомоги! У таких випадках я не звик втрачати ані єдиної дорогоцінної хвилини. До того ж ще треба якось розбудити Азимута. Бувайте!

Розділ 8

ПЕРЕДСТАРТОВА ЛИХОМАНКА

Не оповідатиму, як тривало чергове міжгалактичне плавання. То мій Азимут надто балакучий на такі недоцільні теми. Пам’ятаєте, скільки він наговорив на магнітофонну стрічку після нашої подорожі довкола галактики на схід Всесвіту? Тільки й того, що виявив власну затятість у суперечках і повну зневагу до науково-мислячої істоти.

Одне скажу: мандрівка була напрочуд спокійною та одноманітною. А відомо, що так звані спокійні дні ніколи не вкарбовуються в пам’яті.

Інша справа, коли з вами нараз трапиться щось непересічне!

Візьмемо буденну ситуацію. Ви побачили мене в трамваї, але не одвернулися, не зробили вигляд, що захоплені передовою статтею в газеті, а мали мужність привітатися і поступитися власним місцем. Цей благородний вчинок яскраво засвідчить про вашу вихованість і запам’ятається на все життя. І коли мине ваш полудень віку, коли в домашньому затишку розповідатимете онукам про своє героїчне минуле, неодмінно згадаєте:

— Це трапилося ще до того знаменного дня, коли я, скромний і непомітний землянин, поступився місцем у трамваї. Гадаєте, кого ж я

ощасливив? Уславленого на всіх космічних трасах навігатора далекого міжзоряного плавання капітана Небреху! А щоб ви знали, дітки, скажу, що галактичний вовк не ходив, а стрибав, мов горобець, бо мав протез. І йому дуже важко було стояти в трамвайній штурханині…

Або, починаючи свою вікопомну історію, знову з приємністю згадаєте:

— Точно пам’ятаю, сталося це майже відразу після того, коли вперше в житті поступився місцем у трамваї. І хто ж сів на нього? Не повірите — сам капітан Небреха! До того ж він вголос похвалив мене за дивовижне благородство і виняткову вихованість…

Космічна ракета — не міський трамвай, продемонструвати в ній ці якості неможливо, бо "стоячих" місць там нема. А один випадок таки запам’ятався, бо добряче попсував мені нерви. І було це напередодні старту.

Повернувся я від Козира до готелю, бачу: замість штурмана лежить на ліжку клапоть паперу:

"Капітане! Я пішов складати державні іспити з усіх дисциплін.

Ваш Азимут".

От халепа! Підготуватися до галактичних мандрів — не валізу зібрати. Помічник украй потрібен. Моторошна думка майнула в голові. А що як Азимут погано засвоїв програму? А що як він не витримає державних іспитів і його залишать на другий рік? Це ж через його обурливі лінощі, можливо, загине цивілізація, бо хто ж мені вивірятиме курс?

Та я не розгубився: швиденько подався до школи підвищення кваліфікації штурманів. Нині соромно про це згадувати, але я ладен був підказувати Азимутові!

На щастя, даремно хвилювався. Азимут так добре засвоїв науку, що спав навіть на екзамені. Більше того, він захопив своїми неабиякими здібностями присутніх і вся екзаменаційна комісія мирно хропла собі.

Ех, якби я прихопив будильник! А так що? Чекати, поки вони прокинуться? Скільки ж мине часу!

І я наважився. Воно, звісно, злочин, але що мав діяти? Злодійкувато озирнувшись, рішуче вписав в Азимутів матрикул "відмінно" з усіх дисциплін. На нижчу оцінку своїх видатних успіхів він би все одно не погодився…

Розділ 9

КОСМІЧНІ В’ЯЗНІ

Повторюю: плавання тривало напрочуд спокійно. Але тим більша несподіванка чекала нас на кінцевій зупинці.

Правда, урочистості, якими нас тут зустріли, мали б відразу насторожити, бо нагадували свята на планеті Кібері, що ледве не закінчилися для нас трагічно.

До коробки поспіхом збіглися незліченні натовпи роботів і автономних побутових автоматів — від багатотомних енциклопедистів до хатніх підлогонатирачів. Вони в захопленні гасали навколо ракети, виголошували алгебраїчні формули. Неоновими літерами спалахували плакати і транспаранти:

"Хай живе непомильна істина 2х2=4!", "Вічне життя синусам і косинусам!", "Найдовша гіпотенуза коротша суми 2 катетів!", "Привіт братам по програмі пізнання!", "Найкраща у Всесвіті гра — шахи!"

Бідолаху Азимута та підозріла радість перелякала не на жарт. Він пам’ятав жахливу пригоду на Кібері, коли тамтешні роботи замірялися розібрати нас на молекулярні запчастини, а тоді знову зібрати і подивитися, що з цього вийде.

— Капітане! — звернувся до мене штурман. — Тікаймо негайно, бо доведеться вицокувати від жаху сигнал SOS нам самим!

На щастя, я не надав його пораді серйозного значення. Якби я пристав до неї, найвидатніші науковці кількох десятків галактик і понині поневірялися б у моторошному і страхітливому полоні. Так у житті буває: робиш нібито похибку, а згодом виходить на краще…

Мені здалося, що панікувати не було ніяких підстав. Пригадую, на Кібері вітали нас самі роботи, а тут вешталися й цілком людиноподібні, красиво одягнені істоти. А коли якийсь пилосос, телефон-автомат або ж самохідний бар заступав їм шлях, вони недбало відштовхували той погано відрегульований, не дуже меткий агрегат.

Щоправда, трохи бентежив абсолютно байдужий вираз облич цих господарів планети, але водночас заспокоювало чудове видовисько — трибуна. Вона — найпереконливіший доказ очевидного факту, що загальнопланетна еволюція суспільної думки рушила близьким до земного шляхом. Отже, вони мають однакову з нами уяву про урочистості. Роботи ж у таких випадках цілком вдовольняються велетенською рахівницею, на якій невтомно клацають їхні промовці. Для кожного робота головне — аби була справна цифра!

— Заспокойся, Азимуте, — не панікуй! Ліпше склади коротеньку вітальну промову — і на трибуну…

Та я помилився. Мав би рацію, якби наказав штурманові написати невеличкий некролог.

Відкрив вхідний люк, і ми повагом вийшли з ракети, готові до виконання програми першого контакту.

Та як же здивувалися, коли, простягнувши руки для дружніх потисків, відразу відчули на них наручники.

— А що я казав! — войовниче вигукнув Азимут і почав відчайдушне боронитися ногами.

Під його могутніми ударами роботи падали, мов кеглі…

Та ось напасники отямилися і взяли штурмана в залізне кільце, таке щільне, що він не міг навіть ворухнутися. І його з голови до п’ят закували у грубезні кайдани. Та ще до ніг припасували по пудовій гирі на ланцюгу.

— Кретини! — грізно волав він. — Недоумки!

Але йому заткнули рот ганчіркою і нас обох запхали до машини з гратами.

І що найдивніше, оті людиноподібні істоти, брати по розуму, хоч би пальцем кивнули на наш захист! Що це — загадкова таємниця чи прикре непорозуміння?

Помешкання, в яке нас із Азимутом кинули, нічим не нагадувало в’язницю. Це міг бути казково багатий на хитромудрі прилади науково-дослідний інститут або науково-експериментальний полігон для випробування найзухваліших винаходів…

І все ж то була в’язниця з усіма її сумнівними принадами.

Нас заштовхнули до кабінету її директора — старого, як іржавий цвях, робота, запрограмованого в куцих межах стандартного наглядацького режиму. Там, після відповідного оформлення протоколу і акта про конфіскацію всього нашого космічного майна для показу в Музеї космічного варварства, й відбувся попередній допит.

Відповідав, зрозуміло, я, бо Азимуту забули витягти кляп з рота, і штурман раз у раз люто бряжчав кайданами. Проте я зберігав цілковитий спокій, аби не принизити себе перед безмозкою машинерією.

— Ваше прізвище? — запитав робот.

— Небреха.

— Посада?

— Капітан.

— Звідки прибули?

— Здалеку.

— Отож ви розшифрували наш SOS?

— Ви справді надсилаєте сигнал біди? — вразився я, пригадуючи мудру підказку знаменитого робота Малюка.

— Тут, капітане, запитую я. А ви тут відповідаєте. Ми, роботи, мудріші від усіх, таких розумників у Всесвіті нема. Бо наша програма — пізнання… — Він поворушив на столі купу перфострічок і тупо запитав: — І де ж вас розмістити?

— Не знаю…

— Один плюс один дорівнює двом! Я запитую, ви відповідаєте, значить, нас у цій кімнаті двоє.

— Троє, — відповів я.

— А де ж третій? — обурився він.

— Ви!

— Так! У вас, капітане, тонкий і спостережливий розум. Але три мінус один — два. Двох мені й належить посадити. Тільки куди? Попереджаю: тут запитую я, двоє відповідають…

— Ні, один, — виправив я його помилку.

— Як?

— Бо один з двох — безвідповідальний! Чи ви почули від нього хоч одну відповідь? І якщо візьмемо ситуацію: один відповідальний мінус один безвідповідальний, то одержимо чистий нуль!

Я вже святкував у душі перемогу, та передчасно.

— Це аксіома, плюс і мінус взаємно знищуються. Виходить, вас нема, і мені нікого садити за грати, — та після того цілком слушного висновку він раптом позбувся будь-якої логіки. — Але ж ви є у протоколі і акті про конфіскацію майна.

Перший тур арифметичного двобою я програв. Хіба ж знав, що й серед роботів є бюрократи?

А цей полірований бовдур ніби прочитав мої понурі думки:

— Ми, роботи, хитріші від усіх. Отже, слід розв’язати складне завдання: де розмістити двох, якщо немає вільних камер? Здогадуюсь: двох слід посадити до головоногого чотирихоботника з Тукана. Його інтелект настільки високо розвинений, що він здатен спілкуватися відразу з чотирма. Чотири мінус два — бракує ще двох.

— Цікава комбінація!

— Атож! — самовдоволено погодився продукт металобрухту. — Він має чотири ретрансляційних хоботи. Якщо хоч один не завантажений, він не може розмовляти навіть з трьома. Тому-то й мовчить уже кількасот років. З вами ж він також не розмовлятиме, бо бракує ще двох.

Розділ 10

НА ЧОТИРИ Є ЧОТИРИ

Вир нез’ясованих питань закружляв у моїй голові, коли нас вели до камери. Чим ми завинили перед цією цивілізацією? Чому вже кількасот років тримають в одиночці головоногого вченого з Тукана? Про які таємниці хочуть дізнатися від нього роботи? Можливо, тутешні аборигени не люблять інопланетних заблуд? Але навіщо тоді захаращувати Всесвіт зойками про допомогу?

Камера була пречудова. Гріх скаржитися на дбайливо створені побутові умови: широкий, мов танцювальний майданчик, письмовий стіл, устаткований пультовим магні-відеотелефоном, і журнальний столик з електрокавником. Розлоге ліжко за легенькою ширмою з веселими візерунками, стереоекран телевізора на всю стіну, на підлозі — м’який килим. Окрім того, кілька томів шахових етюдів та

енциклопедичне видання з питань всесвітньої галактології. Але з усього було видно, що камера розрахована на одну особу.

Та неприємне враження справив на мене господар помешкання. Він застиг недоладною купою в єдиному кріслі і тужливо позирав великими, як тарілки, сумними очима.

Хоча й здогадуєшся, що отакий високоосвічений інтелектуал тобі анітрохи не зашкодить, але як глянеш на нього, аж мороз поза шкірою. Адже в цьому затишку сидить моторошне видовисько — чотириніг. Велетенська драглиста голова з холодними, гіпнотизуючими очима, страхітливі м’язисті кінцівки з численними горбками присосків, огидна слизька шкіра. Втішало те, що цей головоногий лантух був у стані цілковитої апатії та байдужості.

Я героїчно переборов свої земні рефлекси і бадьоро, приязно привітався:

— День добрий! Як ся маєте, колего?

У відповідь — безрадне кліпання очима.

— Певно, теж свого часу прибули рятувати цих безмозких ляльок? І ми втрапили в таку ж халепу. Слід тепер помізкувати, як врятуватися…

— Аякже, порятуєшся, — в безнадії пробурчав Азимут, якого вже звільнили від осоружного кляпа. — І досі нічого не второпаємо, хоч наслухалися у чотири вуха.

Чого тільки з людиною не робить розпач! Азимут знайшов розв’язання проблеми, але сам того не помітив. Якби не моя пильність, порятунок буквально вислизнув би з рук!

— Колего! — заволав я до вченої голови з чотирма мацаками-ретрансляторами. — Мені відомо ваше горе — нема з ким слівцем обмінятися, бо маєте аж чотири передавачі, що мусять діяти синхронно. Але я і штурман маємо чотири приймачі, що звуться вухами! Причому те, що влітає в одне вухо, в друге не вилітає. І якщо ваша на те ласка…

Головоногий велет думки нараз ожив, заворушився, звівся на свої чотири мацаки і раптом стрибнув мені на груди. Його ретранслятори стиснули мене в сталевих обіймах. Очі його збуджено блищали.

Подивилися б ви у ту мить на Азимута! Від цієї кошмарної чотириногої каруселі волосся у нього стало дибки. І що б він скоїв, якби з нього познімали гирі та кайдани? Думаю, роздер би брата по розуму і колегу по в’язниці.

— Капітане! — кидав він мені корисні поради. — Дайте йому каблуком по ретрансляторах!

Аж тут головоноге чудовисько вхопило в свої могутні обійми і штурмана. Ми були схожі тоді на космічний варіант троянської історії з Лаокооном. А тим часом потвора з Тукана притулила нас один до одного.

— Мої космічні друзі! Дуже перепрошую за цей, може, надто бурхливий вияв емоцій. Але, вибачайте, мене вельми розбурхала геніальна порада капітана про чотири передавачі і чотири приймачі. Зважте, я героїчно мовчав, як безнадійно зіпсований гучномовець, аж кількасот років!

— Вельмишановний колего! Пробачте, не знаю, як вас величати…

— Магістр філософії Філ-Фак, — відразу ввічливо прогуло в обох вухах (Азимутових теж).

— Отож, велемудрий магістре, тепер набалакаєтеся хоч до третіх півнів. Це запевняю я, капітан Небреха, і мій вірний штурман Азимут.

— Ще раз дякую, мій рятівнику і мудрий пораднику! — мовив Філ-Фак. — Неодмінно скористаюся з вашої дружньої пропозиції. Тим паче що мене слухатимуть істоти з тонким розумом і завбачливо вмонтованими двома приймачами. А я, капітане, щоб ви знали, можу здолати балаканиною аж світловий рік без жодної перерви на перекур.

Оце здібності! Талант, куди не кинь…

Розділ 11

НАЙБІЛЬШИЙ БЛАГОДІЙНИК — НАЙБІЛЬШИЙ ЗЛОЧИНЕЦЬ

То з першого знайомства магістр Філ-Фак своїм зворушливим тяжінням до дружніх обіймів міг будь-кого налякати до смерті. Насправді він зразково вихована, всебічно розвинена істота, чия інтелектуальна міць змагалася з винятковим фізичним гартом. Гармонія і якість в одній особі!

Та повернемося до розповіді.

— Любий брате по розуму! — звернувся я, коли дружні обійми Філ-Фака дещо послабшали. — Бачу, ви схильні до односторонньої розмови. Згода! Але нам треба добряче обмізкувати тему, щоб я не перебивав вашу лекцію численними доповненнями.

— Маєте рацію, капітане. Залюбки вислухав би ваші побажання щодо цього, але боюся, ми лише даремно гаятимемо дорогоцінний час. Адже ви не можете підказати мені тему, про яку самі нічого не знаєте! Отож, з вашого дозволу, пропонуватиму я, — самовпевнено сказав він.

— Прошу, магістре!

— Так ось: масштаби Всесвіту. Ваша думка?

— Я сам їх вимірював. Пригадую кумедний випадок, коли ми з Азимутом…

— Таємниця спалаху наднових зірок! — заволав магістр.

— Одну таку я самотужки запалив. А трапилося це так…

— Антисвіт!

— Вельми повчальна тема! Пам’ятаю, під час мисливських мандрів до сузір’я Дракона зустрівся з антисобою…

— Чорні Сонця! — У голосі Філ-Фака виразно бринів відчай.

— Що саме ви маєте на увазі: так звані "гравітаційні могили" чи конденсатори променевої енергії, які чорніють на небі по той бік світла?

Дві пари його мацаків безпорадно впали. Мені стало шкода цього нещасного ерудита. Мовчати кількасот років і не набалакатися, коли нарешті трапилася нагода! Але чим йому зарадити? Адже магістр, безумовно, мав рацію, коли запевняв, що я не можу запропонувати тему, про яку сам нічого не відаю. Ех, якби на його місці та були місцеві роботи! От хто міг би дещо розповісти!

Але мене раптом осяяло.

— Магістре! Ви в цій в’язниці вже кількасот років, а ми тут недавно. Отже, відаєте про тутешню цивілізацію все, а ми — нічого!

— Ви — геній, капітане! І хто б міг подумати?!

Я ніколи не був про себе такої високої думки. Та хіба заперечиш особі зі сторонньої галактики? Зрештою, даючи оцінку мені, він вшановував могутній розумовий рівень усього людства.

— Ваш світлий розум яскраво освітлює туманну царину архіпелагу незайманих тем! Ви, капітане, — компас наукової думки!

І ще багато слів виголосив цілком об’єктивний корифей наукової думки з Тукана на повну потужність усіх чотирьох ретрансляторів. Тепер йому просто бракувало трибуни.

— Колего! — нарешті вдалося мені зупинити цей велемовний словопотік. — Я теж неабиякий майстер на компліменти, але не хочу втрачати ані хвилини на пусті балачки, хоч які б вони не були приємні. Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий.

— Тож повідаю предивну історію…

То була справді найдивовижніша історія, яку я будь-коли чув. Ви слухаєте її з моїх вуст, у спокійних кабінетних умовах. А я почув у в’язниці, причому від розвитку історичних подій залежали моя і штурманова долі.

Уявляєте, яке враження справила на мене оповідь про навали безжальних армад на далекі планети? Гинули космічні кораблі, палали, мов страхітливі смолоскипи, планети…

— Сотою розбійницькою армадою, — гримів магістр Філ-Фак, — керував негідник з династії закоренілих мерзотників рісмарк Аль-Бульк, відоміший з хронік та хрестоматій як Холодильник. На щастя, завдяки випадковому збігові обставин, цей бандюга не винищив жодної планети. Тільки тим і уславився, що заморозив у прозорій капсулі власного горлоріза — генерала. Річ у тім, що на планеті в системі туманності МГЦ-7293, на яку цей покидьок натрапив, розквітло рідкісне і могутнє

телесуспільство. Її аборигени чудово володіли телепатією — трансляцією і прийомом думок на відстані, їхня головна енергетична база — керована, цілеспрямована думка — телекінез або здатність рухати предмети аж до планет силою могутньої думки. І що ж? Коли на їхню казкову планету впав з неба десант жорстоких убивць, вони легко прочитали лиховісні думки чужинців і негайно закинули всю грабіжницьку армаду аж у невідому дифузну галактику.

Та сталося так, що аборигени планети миролюбних гуманоїдів, які спочатку не підозрювали нічого лихого, обмовилися: високорозвинені цивілізації обмінюються знаннями за допомогою сигналів. Ця єдина доладна інформація глибоко засіла в сірому гливчаку мозку Аль-Булька. Але за своєю злодійською природою він не здатний був збагнути ідею здорового, рівноправного товарообміну. Адже вихований був на зловісних постулатах: "Дай! Віддай! Хапай! Грабуй!" А ще: "Ріж! Бий! Знищуй!"

Однак, як це не дивно, саме цей злочинець став найбільшим благодійником не тільки власної планети, а й усіх суміжних сузір’їв, галактик і туманностей. Бо його сота експедиція виявилася і останньою. Вже не борознили міжзоряний простір наїжачені смертоносними боєголовками кораблі, не шугала безжальна смерть у всесвітніх масштабах. Тихо стало на кордонах і підступах до галактики ЗС-270.

На планеті теж раділи. Віднині не треба споряджати надто дорогі армади і шукати навмання, здебільшого марно, високотехнічні цивілізації. А скільки армад гинуло? Одні засмоктував протилежний час, інші агонізували в смертельних обіймах нечутних променевих ураганів, треті безслідно зникали в зустрічних потоках антиматерії. А рісмарк Аль-Бульк гарантував стопроцентний успіх без усіляких космічних мандрів. І його пророцтво збулося. Бойові кораблі іржавіли на стартових вежах без ужитку, космодроми позаростали травою…

Що ж він запропонував? Надсилати у космічний простір сигнал біди!

Хід його думок простий, але надійний. Космічний зойк про допомогу здатна розшифрувати лише науково розвинена цивілізація, що вже опанувала всесвітньою сигнальною системою. Отже, кожна у всеозброєнні власних дивовижних знань кинеться на допомогу братам по розуму. Отут їх слід захопити та заточити у в’язницю, аби випитати науково-технічні секрети і таємниці необережних рятівників! Дешево і сердито!

Успіх підступного заходу був винятковим. Про це свідчить хоча б той незаперечний факт, що для вас, капітане, і вашого штурмана вже не знайшли й вільної камери. Воно й зрозуміло: в місцевій в’язниці поневіряються корифеї думки, генії і академіки з кількох сотень сузір’їв, галактик і туманностей.

— Та нема лиха без добра! — зловтішне докинув магістр. — Найбільший благодійник планети виявився її найбільшим злочинцем. Завдяки широкій навалі найрізноманітних знань місцеве суспільство здичавіло.

— Хіба ж це можливо? — вразився я. — Щоб знання призвели до здичавіння, до тваринного животіння? Адже вік живи — вік учись!

— Правильно сказано, капітане, — магістр хитро підморгнув. — Усе залежить від того, як розумні істоти оволодівають знаннями і як їх використовують. Коли ти в тяжкій праці розкриваєш таємниці природи, лише тоді відчуєш високу ціну дорогоцінних зерняток знань, з яких виростає велич і міць гуманоїдної цивілізації. Якщо ж для тебе знання все одно, що знайдений карбованець, а тими карбованцями всіяний всенький твій шлях, то тобі вже ліньки за ними навіть нахилятися.

Так сталося і тут. Тубільці переклали свої турботи і клопоти на роботів: хай, мовляв, це залізяччя оволодіває новими знаннями. Запрограмували роботів на одвічну дяку собі і на одвічну жадобу нових знань, які їм можуть дати тільки інопланетні чужинці, та й почали

розкошувати. Минали століття, і вони поступово забули таблицю множення, абетку. Одне слово, без праці, без прагнень, без мети докотилися до жалюгідного задоволення суто гастрономічних потреб. Візьмемо хоча б рісмарка Аль-Булька. Свого часу то була вельми освічена істота. А нині? Нікчема і недоумок! Послухали б ви його! Варнякає, як немовля…

— Атож, капітане, — завершив цікаву розповідь магістр Філ-Фак. — Місцеву цивілізацію слід рятувати, поки її представники остаточно не здичавіли і не повилазили на дерева. Тільки як? Адже вони самі подбали про власну спокійну еволюцію до мавп, коли програмували обслугу — роботів. Втім, якби знайшлася світла голова, що зруйнувала б це розбійницьке гніздилище і твердо поставила аборигенів на звитяжний шлях гуманоїдного поступу, то слава про такого легендарного героя розлетілася б по всіх кутках Всесвіту. Бо ще не було випадку, щоб роботи звільнили когось з ув’язнення. Ти їм хоч енциклопедію галактичних знань виклади, а вони все підозрюють: приховав-таки цікавинку. Згодьтеся, величезної наукової ваги то подвиг — врятувати із жахливого інтелектуального полону найбільших і каймудріших вчених Метагалактики!

Розділ 12

ПІД ВЕСЕЛИМ РОДЖЕРОМ

Що не кажіть, а така оповідка змусить будь-кого замислитися. Це ж неймовірно, але факт: від надмірного обсягу знань місцеві розумні істоти подичавіли!

— Атож, магістре! — підтримав я колегу. — Не можна прожити чужим достатком, хоч би це були навіть знання. Чужим розумом свого не набудеш. Правильно в народі кажуть: знання робить життя красним. Але ти спочатку гірко зароби, а тоді вже солодко їж. Та знову ж таки: якщо хліб росте на деревах, хто ж землю оратиме? Отож і вийшло, що,

грабуючи знання, ними не оволодівали, а просто використовували. А користі з цього — звісно ж, нуль.

Добре відомо: будь-яка грабіжницька цивілізація, якою б могутньою вона не була, приречена на неминучу загибель.

На доказ я розповім вам один з епізодів славної історії.

Тож, слухайте!

Десь в середині XVII століття по всіх столицях світу набув печальної слави маленький скелястий острівець в Атлантичному океані — Тортуга. А трапилося це тому, що тут замешкали флібустьєри, буканери, пірати, корсари і капери. З року в рік, з навігації в навігацію, професійно одноокі, однорукі та одноногі господарі острівця поступово перетворювали його в суцільну фортецю, яка мала лише одну затоку, придатну для стоянки кораблів. Та вхід до неї вартувала прямовисна скеля, в якій пірати видовбали очка для гармат і охрестили її голуб’ятником, або ж, по-іспанськи, Ель-Паломар. Піратський острівець став міцним горішком для здобуття, але напрочуд легким і зручним для захисту.

Щасливі успіхи та багата здобич були надійними супутниками морських волоцюг. Маленькі, але швидкі піратські посудини обліплювали з усіх бортів іспанські велетні-галіони та англійські фрегати, брали їх на абордаж і чіпляли на щоглу чорний клапоть з білим черепом і кістками навхрест — Веселого Роджера з його моторошною мертвою посмішкою.

Щоразу все більші піратські армади вирушали з Тортуги на розбій і кривду. Залоги морських розбійників грабували та палили міста і поселення трьох континентів — Америки, Європи, Африки. По всій Атлантиці гойдалися на хвилях потрощені щогли та дошки — залишки потоплених посудин. Невідомі течії несли в незвідану далечінь порожні

пляшки з надійно закоркованим сигналом біди. Маленька Тортуга тероризувала цілий світ!

Історія Атлантики писалася тоді кривавими літерами, її зловісними літописцями були піратські верховоди Джім де Бойз (відомий за прізвиськом Дерев’яна Нога), Шевальє Монтбарс, Льюїс Скотт, Джон Дейвіс, Мансвельт та Генрі Морган, відомий за прізвиськом Підлий, що започаткував династію багатіїв-шкуродерів. Вони визнавали лише один вид товарообміну — кулі і ядра на срібло та золото.

Піратська держава набирала силу. Тісною робилася маленька Тортуга. Ось уже Генрі Морган разом з Мансвельтом заміряються перебазувати республіку беззаконня на острів Олд Провіденс. Морські розбійники запанували на острові Ямайці, столиця якого Порт-Ройлл стала відомою як "Вавілон піратів".

Тут мешкали люди без роду і племені, але з шаблюками, пістолями і кинджалами за широкими поясами. Тут збували пограбоване. Нікого не цікавило, хто є хто і звідки у нього скарби. Є гроші — вкладай їх у діло. Нема ані шеляга — ставай під чорний прапор з портретом веселуна Роджера. В шинках і тавернах строкаті типи з чорними стрічками замість ока ковтали ром із золотих келихів і розраховувалися золотими дукатами нарівні з пістолетними пострілами і шабельними ударами.

Та як не розкошував піратський Вавілон, грізний час неминучої кари наближався.

Настав день 7 червня 1682 року.

Зранку ніщо не віщувало лиха. Як і завше, сонною імлою зависла над містом південна спека. У затінку пальм бряжчать келихи з ромом, лунають хвацькі куплети про скриню мертвяка. На рейді Порт-Ройяла порипують шпангоутами кілька десятків наїжачених гарматами бойових кораблів із згорнутими вітрилами.

Нараз доти гаряче, аж сиве небо заступають темні, важкі хмари. Над містом з громом і блискавками вибухає тропічна буря з шаленим вітром і зливою. Раптом страшний підземний струс гойднув острів. Все, що стояло, попадало. Все, що лежало, підстрибнуло. Мить — і будинки перетворилися в недоладні купи цегли і потрощеного дерева, з-під яких лунали страшні крики людей. Земля під ногами хиталася, небо потворно смикалося у конвульсійних гримасах блискавок, шалена злива кипіла на вогні і не могла здолати пожеж, що жерли жалюгідні залишки міста.

— Рятуйся, хто може! — лунало з краю в край.

Та як було врятуватися, коли єдиний порятунок — кораблі — сунули на місто? Велетенські хвилі з білими гребенями розбивали берег, усе далі сягаючи на суходіл. Ось вони розтрощили перші портові будівлі і ринули в місто, несучи на білопінних гребенях бойові кораблі з гарматами і вусами якірних ланцюгів. Вулиці перетворилися на протоки, де грізні некеровані фрегати йшли на останній відчайдушний абордаж іще вцілілих будівель, трощачи й нищачи все на шляху.

За кілька годин на місті колишнього Порт-Ройяла вільно гуляли океанські хвилі, на яких де-не-де гойдалися поламані корабельні щогли із задубілими на них піратами.

— Здавалося, саме небо, море і земля повстали проти злочинців, їхню столицю Порт-Ройял поглинув океан, а фортецю Тортугу зруйнував землетрус. Така кара, а може, ще страшніша, не мине й тутешніх лиходіїв!

— Капітане, на що ви розраховуєте? — зауважив Філ-Фак. — На стихійне лихо? На втручання сил природи? На планетотрус? Але ж одне діло — маленький острівець, а інша справа — космічна колиска високотехнічної, хоч і здичавілої цивілізації!

Аж тут у розпал дискусії подав свій голос Азимут:

— Капітане, а ви порятуйте всіх самі! Доведіть магістрові, що ви сам-один впораєтеся ліпше, ніж будь-яке стихійне лихо! Хіба комусь вчити вас, як рятувати цивілізацію? А рятуючи всіх, ви порятуйте і нас!

Ви чули? Отак осоромити мене перед чотириногим інтелектом з Тукана! Мовляв, якби не власна халепа, я б і пальцем не поворухнув для порятунку інших. Ніби я ганебно женуся за всесвітньою славою, яку рознесуть по всіх сузір’ях, галактиках і туманностях звільнені з ув’язнення мислячі академіки і корифеї!

Але справа ускладнювалася тим, що у мене в мозку й справді вже бринів певний, хоч поки що і невиразний план порятунку. Та хіба ж я міг поділитися ним після Азимутової балаканини? Адже це дійсно нагадувало б безсоромні хвальки.

А план, признаюся, полягав у тому, що старий капітан Небреха в ім’я щасливого майбуття місцевої цивілізації, в ім’я порятунку численних братів по розуму (в тому числі й Азимута) мусив уперше в житті стати на огидний шлях зради і підступу…

Розділ 13

ЧОРНА ЗРАДА

Зранку мені як капітанові зробили честь: першого повели на допит. Цього разу мене чекала компанія куди інтелігентніша, аніж начальник тюрми, який плутається навіть у двох перших арифметичних діях. За круглим столом сидів надпотужний інтелект, надзвичайно розгалужений радіокомбайн з кількома хвильовими пасками, програвачем, телефоном, магнітофоном і екраном кольорового телевізора зі стереозвуком. Присутній був також громіздкий інтелектуал, що вельми скидався на освічену шафу з бібліографічною картотекою. Поряд була ще якась машинерія, що весь час, мов макарони, жувала довгі і вузенькі паперові стрічки. Додайте до них ще

секретаря-стенографістку у вигляді елегантної і симпатичної друкарської машинки, надзвичайно рухливого тлумача-мікрофона, мене, вражаючого присутніх своєю оригінальною, неповторною будовою, і ви матимете певну уяву про компанію, що тут зібралася.

— О, інопланетне вмістилище невідомих знань! — солодко заспівав мікрофон-тлумач. — Поділися з нами своїми шановними знаннями. А перед цією казково приємною процедурою дозволь познайомити тебе з присутніми тут високосортними знавцями.

— З задоволенням потисну маніпулятори!

— Перед тобою достойний стерилізатор знань ПМ, котрий випере і профільтрує твої повідомлення, аби вони навіки лишилися в нетлінній чистоті. Поряд з ним лектор-пропагандист новітніх знань достойний РК, котрий транслюватиме їх по всій планеті. Систематик БШ занесе твої повідомлення в картотеку, щоб вони не загубилися в архівах. А достойний ЕРМ перекладе їх на код нульової інформації, зрозумілої для високорозвиненої електронно-обчислювальної апаратури. Отож почнемо, капітане!

— Достойні знавці, про широкі можливості яких яскраво промовляють ваші габарити! — урочисто мовив я. — Передусім дозвольте подякувати за нечувану гостинність, з якою я вперше в житті познайомився на цій унікальній планеті першосортних запчастин і високоякісного мастила!

Роботи схвально переморгувалися різноколірними сигналізаторами.

— Що, власне, я знаю? — повів далі. — Мені не відомо нічого такого, чого б уже не знали ви. Воно й зрозуміло, адже в порівнянні з вами я дуже нескладна і примітивна споруда. Навіть більше — некомплектна, бо мені бракує однієї ноги і це заважає успішно крокувати по світлому шляху знань.

— Оце логіка! — загули роботи. — Залізна!

— О, мудрі мисливці за знаннями! Подивіться на мене! Хіба є у мене пральний пристрій, аби очистити знання від темних плям і бруду!

— Нема! — засвідчили вони.

— Хіба я маю теле— і радіоустаткування, щоб пропагувати прописні істини на всю планету?

— Не маєш! — загули вони.

— А картотеку?

— Дзуськи!

— А хіба можу я спілкуватися за допомогою коду нульової інформації? Отож, як ви самі переконалися, за своїми інформаційно-пізнавальними можливостями я поступаюся усім вам як оптом, так і вроздріб. Я не здатний виконувати навіть нескладні обов’язки вашої симпатичної друкарки! Де той в мене розум? Що я можу вам повідомити? Хіба ви самі не знаєте, що на небі понавішано зірок?

— Знаємо! — в один голос ревнули вони.

— Що навколо зірок обертаються планети?

— Знаємо!

— Що 2+2 дорівнює 2х2 або ж 22?

— Ще б пак!

Отут я й наполіг:

— Достойні скарбники знань! Хоч я темний неук, та вкажу вам джерело земних знань. Це — мій вірний штурман Азимут!

— Ваш колега?

— Він! Азимут закінчив школу космонавтів, а напередодні цих мандрів — школу підвищення кваліфікації штурманів. Це вельми освічена істота. За свої знання мав самі п’ятірки! Скажу по секрету: це він вирахував курс до вашої планети!

— Ура! — у захваті загули роботи. — А чи розмовлятиме він з нами так само щиро, як ти?

— Невідомо, — чесно признався я. — То впертий і затятий тип.

— Але ж ми можемо його примусити, — захвилювалися металеві інквізитори, — аби знати як?

— Оце я таки знаю, — скромно повідомив я.

— Нарешті, хоч щось!

— Щоб примусити впертого Азимута викласти всі секрети і таємниці, з ним слід день і ніч вести наукові бесіди і при цьому не давати йому спати. А щоб він, бува, не заснув, час від часу дратувати його оголеним електродротом з безпечною для вразливої білкової істоти напругою. Оце і все!

— Хай живе капітан Небреха! — у неабиякому захваті закричали роботи і оголосили перерву.

Тільки-но я повернувся в камеру, штурман до мене:

— Ну як?

— А ніяк. Мовчав мов риба — і край. Не виклав жодної таємниці. Сподіваюся, Азимуте, ти не осоромиш свого капітана чорною зрадою?

— Мій юний друже! — загув магістр. — Капітан Небреха дав тобі приклад, гідний наслідування. Але не забувай і про мене! Якщо Небреха промовчав лише раз, то я мужньо мовчу вже кількасот років. У цій благородній галузі я — абсолютний рекордсмен і чемпіон серед всіх ув’язнених. Недарма моє прізвище, як і знання, розшифровується коротко і ясно — Філософський Факультет!

— Дякую, магістре, за цінну і своєчасну моральну підтримку, — розчулено мовив Азимут. — А вам, капітане, скажу: мовчатиму, як безнадійний другорічник на екзамені!

Цієї зворушливої миті до камери з брязкотом вдерлися кілька наглядачів (видно, пам’ятали лиху вдачу штурмана) і заволали до Азимута:

— Гей, ти! На вихід!

Певно, перерва скінчилася…

Магістр невдоволено поліз у фотель, а я ліг і замислився. Роботи зроблять усе точнісінько так, як я їм підказав. Вони вестимуть з Азимутом наукові бесіди і не даватимуть йому спати.

Цікаво, чи витримає він ці пекельні інтелектуальні тортури?

Розділ 14

У НАУКИ ДОВГІ РУКИ

Азимут як пішов, так і зник. День минув, другий, третій, а мого вірного штурмана нема та й нема. Мабуть, експеримент проходив успішно, бо мені пом’якшили тюремний режим — дозволили у супроводі двох сторожів виходити на прогулянку навколо в’язниці. Одного разу під час прогулянки сталася випадкова, але незабутня зустріч.

Ідемо ми, коли бачимо — на дитячому майданчику здоровенний чолов’яга у пісочок грається.

Мої сторожі благоговійно залопотіли:

— Сам рісмарк Аль-Бульк!

— Найбільший благодійник планети!

— Холодильник!

Я підійшов ближче, бо ж і мені цікаво.

Дивлюся, а цей м’язистий велет сумлінно накладає совочком пісочок у формочки, потім перекидає їх, лишаючи неїстівні котлетки, біляші та кексики. А сам захоплено белькоче:

— Еники-беники їли вареники…

Я й кажу:

— А що таке вареники, ти хіба знаєш?

Він позирнув на мене бездумними очима вгодованого малюка віком до одного року. Певно, мав про них таку ж уяву, як і про еники-беники.

Втім, з висновком я помилився. Нараз достославний рісмарк Холодильник кумедно зморщив лоба, радісно пустив бульбашки і поважно відповів:

— Гам-гам!

Харч, значить. Молодця! Не деградував ще до повного і незворотного здичавіння.

Невдовзі я лагідно розмовляв з благодійником, як з малою дитиною, ані на звук не віддаляючись від елементарного і загальновідомого словника. А коли набридло, кажу йому:

— Туп-туп!

— Туп-туп? — здивувався він.

— Щоб — баю-бай!

— Не хоцю баю-бай! — заскиглив той, аж сльози навернулися.

— Добре, тоді туп-туп, щоб вдома буль-буль, — мудро порадив я.

— Ага! Буль-буль! — збагнув він, схопив скакалку і весело застрибав додому.

— Та не забудь після буль-буль робити гам-гам! — докинув я навздогін.

Та повернуся до розповіді.

Четвертого дня мене вдруге викликали на допит. Крім знайомої компанії, я побачив Азимута, котрий спав у кутку, згорнувшись у клубочок.

— Капітане! — заволали роботи. — Ми дізналися, капітане!

— З чим і вітаю вас, — кажу.

— Це неймовірно!

— Азимут відкрив таємницю!

— Яку? — запитав я.

— Ага! Ви й самі не здогадуєтеся! А все чому! Бо не вчилися, бо в порівнянні з ним ви неук!

Як бачите, вони пройнялися такою величезною повагою до людських знань, що навіть до мене почали звертатися на "ви".

— То й що з того, що не вчився? — вдавав я, що нічогісінько не розумію.

— А те: ви не знаєте, що знання приходять уві сні! — хором повідомили вони. — А ми ж, бідолахи, оволодівали знаннями без сну і спочинку! Вирішено: запроваджуємо всепланетну, всероботну тиху добу. Про це вже оголошено і одностайно схвалено.

— Тож у чім річ?

— А в тім, що спати — це значить вимикатися. Повідключати один одного — це не проблема. Але хто вимкне останнього?

— Я, коли не заперечуєте.

— Капітане! — загорлали вони. — Ви — найбільший після Холодильника благодійник планети!

Чи варто розповідати про всепланетну кампанію по відключенню всіх програмних пристроїв та приладів? Невдовзі на планеті стало тихо. То була стихія, яка нищила могутню цивілізацію лиховісної і підступної Тортуги Всесвіту. І мені випала благородна місія висмикнути останній штепсель з розетки. А встромити її назад уже було нікому…

* * *

Капітан Небреха схвильовано потягся по гаман та люльку, а потім вів далі:

— Про цей хитромудрий та благородний вчинок дізналися в’язні. Магістр Філ-Фак горлав про мене з усіх ретрансляторів. Мене гаряче вітали і запевняли, що слава поширяться від Лебедя до Плеяд, від Малого до Великого Воза, від Гончих Псів до обох Магелланових Хмар…

— А що ж сталося з тими здичавілими піратами? — запитав я. — Адже, вимкнувши всю їхню роботну обслугу, ви прирекли їх на неминучу загибель!

— Нічого з ними не сталося. Вони правильно зробили, коли почали приваблювати мислячих істот сигналом SOS. Якби не сигнал біди, вони б вкінець здичавіли. А тут прибув я і залучив їх до свідомої праці, котра робить з мавпи людину.

— Але як?

— Коли всі порозліталися, темної холодної ночі я навчив Аль-Булька висікати з кремнію вогонь і розкладати багаття. А ще я навчив його

самотужки майструвати нескладне печерне начиння — кам’яні миски, ножі і сокири… Далі справу довершить еволюція. У науки довгі руки! Колись нащадки Аль-Булька дякуватимуть мені!..

Замість епілога:

УСЛАВЛЕНИЙ РОБОТ МАЛЮК

Я побачив його випадково. Він стояв у кутку, непомітний і негарний. На його гофрованій шиї пробивалася неохайна іржава щетина. Зелені очі ледь жевріли.

— У нього ще вистачить енергії на розмову? — запитав я наглядача Музею космічних подорожей.

— Тільки не мучте зайвою допитливістю, — застеріг він і клацнув перемикачами.

— Як я опинився у світі біологічних систем? — запитав я, тільки-но мене ввімкнули в розетку.

Мати ніжно відповіла, що мене знайшли на звалищі металевого брухту. Тато ж загадково посміхнувся.

— Час навчити його ходити, — мовив він. — Треба вмонтувати постійні акумулятори, — і взявся за розетку.

Я відчув, що втрачаю сили і відчайдушне загорлав. Та було вже пізно. Свідомість потьмарилася…

Коли я опритомнів, вечоріло. Нікчемна розетка більше не загрожувала. Більше ніщо мене не зв’язувало. Я озирнувся. У вікно світило сонце. Червоне проміння падало просто на "Таблицю Множення"

— абстрактний портрет мого прапрапращура. Тато і мати весело переморгувалися різнокольоровими лампочками…

Вранці я вже був на стадіоні. Старший механік збірно-розбірної команди "Робот" ретельно перевірив мої ампери і вольти.

— Непоганий заряд, — пробурмотів він. — Трохи підкрутити, трохи підмастити… Поставимо каучукові амортизатори — стрибатиме, як мавпа. Кращого воротаря годі шукати!

Того ж дня я грав у вирішальній зустрічі з командою "Автомат".

"Автомати" атакували скажено. Снаги їм не бракувало. Гра відбувалася в синхрофазотронному темпі.

Аж ось наші перехопили ініціативу, рішуче зламали захист противника, пробилися крізь уламки оборони і вдерлися на штрафний майданчик. Центр нападу зняв свою праву ногу і, як хокейною ключкою, прицільно вдарив по м’ячу. Гол! Трибуни заревли. Суддя зарахував гол, адже формально нападаючий не порушив футбольних правил. Цей сміливий експеримент відкрив нову сторінку в історії футболу.

"Автомати" кинулися у відчайдушну контратаку. Але я був на місці! Механік таки мене добре накрутив! І раптом, тільки-но я наважився вийти на прострільну передачу, як мене підхопила якась неймовірна сила. Земля гойднулася під ногами, і я кулею полетів просто в небо. Останнє, що я побачив, — це м’яч, він тріпотів у сітці воріт.

З трибун линуло надпотужне ревище:

— Недозволений прийом!!!

— Суддю на перетопку!

Згодом виявилося: якісь повітряні пірати спустили з вертольота електромагніт і вкрали мене серед білого дня! Була вписана нова сторінка в історії вболівальництва.

Ватажка повітряних піратів звали Капітаном. Про нього ширилися неймовірні чутки. Ніби він аж три роки ганявся за якоюсь загадковою антикометою і мало не вибухнув на її хвості.

А він винувато глянув на друзів і мовив:

— Малюк для нас годиться... Треба лише перебудувати його схему і запрограмувати за темою "Меркурій".

Я з жахом вислухав цей вирок. А командир піратів узяв гайковий ключ, розгвинтив мене і безжалісно видер з грудей портативні акумулятори...

— Мені страшенно не поталанило: я потрапив до ракети, на якій летіли дивні істоти, що мислили алогізмами і були здатні на будь-яку хлоп’ячу витівку. Отож мене на час подорожі вони про всяк випадок посадили на розетку, а капітан почепив табличку "У ракеті — злий робот". У них це називається жартом. Правда, я не образився, адже про капітана казали, що у нього золота голова, сталеві нерви і залізні м’язи.

На Меркурії мене відразу ж звільнили від набридлої розетки. Ще б пак! Адже я був головним членом експедиції і мав зав’язати дружні стосунки з кварцовими господарями планети.

Що то була за планета! З одного боку — крига і космічна холоднеча, а з другого — розжарене баговиння. З одного — колючі зірки, а з другого — гігантський тепловий генератор Сонця, під спопеляючим промінням якого розкошували кварцові істоти. На Землі вони могли б існувати хіба що у тисячоградусному череві доменної печі.

І з такими створіннями я мусив зайти у розмову! Метою нашої експедиції було укладання з ними угоди про дослідження розпеченого терену, на який досі не ступала людська нога.

Перед дослідниками із Землі кварцові істоти завжди піднімали вогняну завісу. Кажуть, це було феєричне видовище. Не вагаючись ані секунди, я взяв вогнетривкі шахи і попрямував до них.

Тільки-но я вийшов з ракети, як мене оточили звуки надвисокої частоти. "Ті-та-біп сюів-ті-піп!" Я збагнув, що це була мова кварцових істот. Вже за півгодини я вільно розумів її. І ось що я почув:

— Це якийсь недоумок. Вийшов і стоїть, як пень.

— Та й вигляд у нього якийсь неоковирний…

— Гей, ви! Розпечені бовванці! — гукнув я. — У шахи щось тямите?

Вони замовкли. Нарешті один озвався:

— Хто ти і звідки?

— Я робот Малюк. З третьої…

— А що таке шахи?

Тут я прочитав їм цілу лекцію і невдовзі вже грав першу партію. Чи варто казати, що вони склали зброю перед вітчизняною технікою? А я ж грав у надзвичайних кліматичних умовах! А як вони благали мене тоді подарувати шахи! Я огинався, аж поки не згадав про мету експедиції!

— Гаразд, — погодився я. — Але при одній умові: за першу клітину шахової дошки дайте мені квадратний міліметр вашої площі. За кожну

дальшу — у геометричній прогресії. А фігури я вам і так віддам. Бачте, який я добрий!

Словом, за шахову дошку я виміняв цілу планету. Вони ще й заборгували…

— Ви тільки погляньте на нього! — закричав капітан, коли я повернувся на ракету. — Розбійник! Йому не ракетою подорожувати, а піратською каравелою! На рею його, на рею!

З усього цього я втямив лише одне: мене знову чекають прикрощі. І справді — посадили на розетку. Вже тут, у музеї, я дізнався, що меркурійці на центральному майдані столиці спорудили мені величний пам’ятник і кожне десятиліття проводять всепланетну першість на приз імені робота МАЛЮКА. В останньому турнірі взяли участь 3 698 гросмейстерів, 9 534 майстрів спорту і 18217 кандидатів у майстри. Як відомо з перепису, це вся доросла людність Меркурія.

Він стояв у кутку, старий симпатичний патріарх сучасних роботів, і неквапливо розповідав казкові історії. Наприкінці сказав:

— Маю до вас прохання… Напишіть у "Книзі добрих побажань", щоб мене зняли з розетки. Ви навіть не уявляєте, як я знудьгувався за рідними акумуляторами!

Лише тепер я помітив, що від нього до стіни тягнеться тонкий еластичний дріт…

ЗМІСТ

ЗОРЯНІ МАНДРИ КАПІТАНА НЕБРЕХИ. Фантазія-жарт

СПАЛАХ НАДНОВОЇ ЗІРКИ. Повість-усмішка

НАРОДЖЕННЯ АДАМА. Фантазія-жарт

КОСМІЧНА ХАЛЕПА КАПІТАНА НЕБРЕХИ. Гумористична повість

Замість епілога: УСЛАВЛЕНИЙ РОБОТ МАЛЮК

notes

1

Життєопис або певні відомості з життя якоїсь видатної особи (лат.).

2

Від яйця до фруктів (у древніх римлян обід починався з яєць і кінчався фруктами. Тобто, все без винятку) — (лат.).

3

Крізь терни до зірок (лат.).

4

Відповідно до ціни, тобто гідно особи (лат.).

5

Очевидно, Н. Е. Затуливухо має на увазі сузір’я Великого і Малого Возів.

6

Нонпарель — дрібний газетний шрифт.

7

Відеорама — кінотеатр з круговим екраном.

8

Фантом — привид, примара.

9

За зразком (лат.).

10

По кігтю лева (тобто, видно птаха по польоту) — (лат.).

11

Фобос і Деймос — супутники Марса, у перекладі з грецької — Страх і Жах.

12

Є міра у речах (Горацій) — (лат.).

13

Зривай день, тобто не лови гав (Горацій) — (лат.).

14

Я сказав! (лат.).

15

Згідно з теорією відносності, швидкість течії часу залежить від швидкості руху тіла у просторі. На ракеті, що летить зі швидкістю, близькою до швидкості світла, час буде іти значно повільніше, ніж на Землі.

16

Баальбекська тераса у Лівані складена ще в сиву давнину з кам’яних плит вагою понад тисячу тонн кожна. Як це було зроблено, науці досі невідомо.

17

Тіуанако — старовинні руїни в Південній Америці, що мають вік щонайменше 15 тисяч років. На "воротах Сонця" вирізьблено календар на 290 днів. Деякі вчені вважають календар венеріанським.

18

Мезозой, або мезозойська ера — четверта ера в геологічній історії землі, поділяється на три періоди: тріасовий, юрський та крейдяний.

19

Другий я (лат.).

20

Слово мудрої людини (лат.).